

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MUHTÂR ES-SEKAFÎ’NİN GÖRÜŞLERİ VE ŞİÎ FİRKALARA
ETKİSİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Muhammed Usame KARADENİZ**

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU

Mayıs 2019

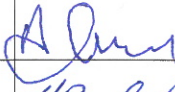
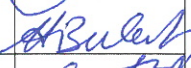
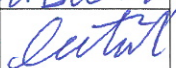
T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHTÂR ES-SEKAFÎ'NİN GÖRÜŞLERİ VE ŞİÎ FIRKALARA
ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Muhammed Usame KARADENİZ (167213011)

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Bu tez 20/05/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (Danışman)	Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül TEKİN	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Muhtâr es-Sekafî'nin Görüşleri ve Şiî Fırkalara Etkisi

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 143 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 22/04/2019 tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen Turnitin intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %14'tır.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : Muhammed Usame KARADENİZ
Öğrenci Numarası : 167213011
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Türü : () Proje (X) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan Arş. Gör.
Mehmet Bağcıvan

Danışman
Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatının ardından Müslümanlar arasında meydana gelen fitne ve siyasî çekişmeler fikri ayrılıklara yol açmıştır. Hususiyetle Hz. Ali'nin hilafeti zamanındaki bazı olaylar Kerbelâ vakasının oluşumuna zemin hazırlamış, Hz. Hüseyin ve aile efradı şehit edilmiştir. Müslüman toplum içerisinde derin bir yaraya sebep olan bu vaka çeşitli fırkalar ile şahısların tarih sahnesinde yer almasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda tezin konusunu teşkil eden Muhtâr es-Sekafî, kendisinden önceki birikimden faydalanarak taraflar arasındaki ayrışmayı daha da derinleştiren bir rol üstlenmiştir.

Bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde öncelikle Muhtâr es-Sekafî'nin doğumu ve ailesinden bahsedilmiş ardından gençlik yıllarındaki faaliyetleri anlatılmıştır. Akabinde siyasî hayatı ele alınarak Ehl-i Beyt mensupları ve sahâbe ile ilişkisine yer verilmiştir. İkinci bölümde Muhtâr'ın itikâdi görüşleri incelenip onun imâmet, nübüvvet, bedâ ve rec'at konularındaki fikirleri aktarılmıştır. Son bölümde ise Muhtâr şahsında tebellür eden görüşlerin kendisinden sonraki Şîî düşünce ve fırkalara etkisi konu edilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında desteği olan ve gerek konunun belirlenmesinde gerek ilerleyen süreçlerde yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam ve danışmanım Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU'na şükranlarımı arz ederim. Jüri üyesi olarak teze fikirleri ile destek veren Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT ile Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül TEKİN'e teşekkür ederim. Tezi baştan sona okuyarak tashih eden ve görüşleriyle katkıda bulunan Arş. Gör. Huzeyfe KARADENİZ'e de ayrıca teşekkür ederim. Son olarak en başından beri maddi manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim eşime en kalbi duygularıyla şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, tevfik Yüce Allah (c.c)'tandır.

Muhammed Usame KARADENİZ

Yalova 2019

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu ve Önemi	2
2. Çalışmanın Amacı	2
3. Çalışmanın Yöntemi ve Literatür İncelemesi	3
4. Muhtâr es-Sekafî Öncesi Kûfe	8

BÖLÜM 1: MUHTÂR ES-SEKAFÎ'NİN HAYATI VE SİYASÎ FAALİYETLERİ

1.1. Muhtâr es-Sekafî'nin Hayatı	13
1.1.1. Doğumu	13
1.1.2. Gençlik Yılları	15
1.1.3. Muhtâr'ın Eşleri ve Çocukları	17
1.2. Muhtâr es-Sekafî'nin Siyasî Faaliyetleri	17
1.2.1. Müslim b. Akîl'e Desteği ve Hapis Hayatı	17
1.2.2. Muhtâr'ın Mekke'ye Gidişi ve Abdullah b. Zübeyr'e Biat Etmesi	20
1.2.3. Tevvâbûn Hareketi ve Muhtâr'ın Kûfe'deki Davet Çalışmaları	22
1.2.4. Muhtâr'ın Kûfe Şehrini Ele Geçirmesi	27
1.2.4.1. Kûfe Eşrafının Muhtâr'a Karşı İsyan Etmesi ve İsyanın Bastırılması	31
1.2.4.2. Muhtâr'ın Zübeyrîler ile Savaşı ve Öldürülmesi	33
1.3. Muhtâr es-Sekafî'nin Ehl-i Beyt Mensupları ve Sahâbe İle İlişkisi	35
1.3.1. Ehl-i Beyt Mensupları ile İlişkisi	35
1.3.1.1. Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib ile İlişkisi	35
1.3.1.2. Ubeydullah b. Ali ile İlişkisi	40
1.3.1.3. Abdullah b. Abbas ile İlişkisi	41
1.3.1.4. Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn) ile İlişkisi	42
1.3.1.5. Muhammed el-Bâkır b. Ali b. Hüseyin'in Muhtâr ile İlgili Görüşleri	44
1.3.2. Sahâbe İle İlişkisi	44

BÖLÜM 2: MUHTÂR ES-SEKAFÎ'NİN GÖRÜŞLERİ

2.1. Muhtâr'ın İmâmet ve Mehdî Hakkındaki Görüşleri	48
2.1.1. İmâmet ve Mehdî Kavramlarının Lügat ve Istılâh Manaları	48
2.1.2. Tarihî Rivâyetler Bağlamında Muhtâr'ın Muhammed b. Hanefiyye'yi İmâm ve Mehdî Olarak Benimsemesi	49
2.1.3. Muhtâr'ın Hâricî, Zübeyrî ve Râfîzî Olarak İsimlendirilmesi	52
2.1.4. Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmeti	54
2.1.4.1. Keysâniyye Fırkasının Kurucusu Hakkındaki Görüşler	55

2.1.4.1.1. Muhtâr es-Sekafî	56
2.1.4.1.2. Ebû Amre Keysân.....	57
2.1.4.1.3. Hz. Ali'nin Azatlı Kölesi Keysân.....	57
2.2. Muhtâr'ın Nübüvvet İddiası.....	58
2.2.1. Muhtâr'ın, Cebrâil ve Mikâil ile Görüşüğünü İddia Etmesi	58
2.2.2. Muhtâr'ın Nübüvvetini İspat Gayretleri.....	60
2.2.2.1. Sürâka b. Mirdâs el-Bârikî Olayı.....	60
2.2.2.2. Abdurrahman b. İbzî Olayı.....	61
2.2.2.3. Kürsü ve Beyaz Güvercinler Olayı.....	62
2.2.3. Muhtâr'ın Ahnef b. Kays'a Gönderdiği Mektup	64
2.2.4. Muhtâr'ın Nübüvvet İddiası Hakkındaki Görüşler.....	65
2.2.4.1. Muasırlarının Görüşleri	65
2.2.4.2. İslâm Tarihçileri ve İslâm Mezhepleri Tarihçilerinin Kanaatleri.....	67
2.3. Muhtâr'ın Bedâ Görüşü	69
2.3.1. Bedâ Fikrine Giden Süreç	69
2.3.2. Şehristânî'ye Göre Muhtâr'ın Bedâ Anlayışı ve Bedânın Mahiyeti	73
2.4. Muhtâr'ın Rec'at Görüşü	75
2.4.1. İslâm Tarihi'ndeki İlk Rec'at İddiaları.....	75
2.4.2. Muhtâr ve Sonraki Dönemde Muhammed b. Hanefiyye Hakkında Ortaya Atılan Rec'at İddiaları.....	76
2.4.2.1. Muhtâr'ın Ölümü Sonrası Abdullah b. Abbas ve Muhammed b. Hanefiyye'nin Durumu	76
2.4.2.2. Muhammed b. Hanefiyye Hakkındaki Rec'at İddiaları	78

BÖLÜM 3: MUHTÂR ES-SEKAFÎ'NİN SONRAKİ DÖNEM ŞİÎ FIRKALARA ETKİSİ

3.1. İmâmet Görüşü Bağlamında Muhtâr'ın Keysâniyye Fırkalarına Etkisi...84	
3.1.1. Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmetini Savunan Fırkalar ve Delilleri....	84
3.1.2. İmâmî Ulemanın Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmetine Bakışı	86
3.2. Nübüvvet Görüşü Bağlamında Muhtâr'ın Gulât Fırkalara Etkisi	89
3.2.1. İmamların Nübüvvetini İddia Eden Fırkalar	89
3.2.2. Nübüvvet İddiasında Bulunan Şahıslar	90
3.2.2.1. Hamza b. Umâre el-Berberî.....	90
3.2.2.2. Beyân b. Sem'an.....	90
3.2.2.3. Mugîre b. Saîd el-İclî.....	91
3.2.2.4. Ebû Mansûr el-İclî ile Oğlu Hüseyin.....	92
3.2.2.5. Ebu'l-Hattâb el-Esedî	93
3.3. Bedânın Sonraki Dönem Şîî Fırkalara Etkisi ve İmâmîyye Fırkasında Akide Halini Alması.....	95
3.3.1. Ebu'l-Hattâb el-Esedî ve Bedâ	95
3.3.2. Ca'fer es-Sâdık ve Bedâ	96
3.3.3. Ali el-Hâdî ve Bedâ	97
3.3.4. Şîî/İmâmî Ulemaya Göre Bedâ	98
3.3.4.1. Klasik Dönem.....	98

3.3.4.2. Modern Dönem.....	102
3.4. Keysâniyye'nin Rec'at Görüşünün Benzerleri	105
3.4.1. Gulât-ı Şîa'da Rec'at	105
3.4.2. Zeydiyye Fırkasında Rec'at.....	106
3.4.3. İmâmiyye Fırkasında Rec'at.....	107
3.4.3.1. Bâkiriyye	108
3.4.3.2. Nâvusiyye-Ca'feriyye.....	108
3.4.3.3. Mûseviyye-Vâkıfa-Memtûre	108
3.4.3.4. Muhammed Mehdi'nin Rec'atı	110
3.4.3.5. İmâmî Ulemaya Göre Rec'at.....	110
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	118
EKLER.....	126
ÖZGEÇMİŞ.....	131

RESİMLER

Resim 1. Kûfe Mescidi ve Türbelerin Genel Fotoğrafl (1).....	128
Resim 2. Kûfe Mescidi ve Türbelerin Genel Fotoğrafl (2).....	128
Resim 3. Kûfe Mescidi ve Türbelerinin Krokisi.....	129
Resim 4. Muhtâr es-Sekafî'nin Kabri (1).....	129
Resim 5. Muhtâr es-Sekafî'nin Kabri (2).....	130
Resim 6. Muhtâr es-Sekafî'nin Kabrinin İçi.	130

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: İbn
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle celâlühü
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm/Vefat Tarihi
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
t.y.	: Tarih Yok
thk.	: Tahkik Yapan
v. dğr.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayın Yeri Yok

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Muhtâr es-Sekafî'nin Görüşleri ve Şîî Fırkalara Etkisi	
Tezin Yazarı: Muhammed Usame KARADENİZ Danışman: Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU	
Kabul Tarihi: 20/05/2019	Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 131 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687), İslâm Tarihi'nde siyasî faaliyetlerinin yanı sıra itikâdi fikirleri açısından da önemli bir şahsiyettir. Kûfe şehrini kısa bir süre yöneten Muhtâr, Kerbelâ'da şehit olan Hz. Hüseyin'in intikamını almak için mevâlî ile birlikte dönemin iki büyük gücü Emevîler ile Zübeyrîlere karşı mücadele vermiştir. Muhtâr'ın siyasî hayatının yanında imâmet, nübüvvet, bedâ ve rec'at meseleleri ile ilgili fikirleri ve sonraki dönem Şîî fırkalara etkisi, bu çalışmanın genel amacını teşkil etmektedir. Bu çalışmada Muhtâr'ın itikâdi fikirlerine geçmeden önce kendisine kadarki dönemde Kûfe şehrinin genel durumu hakkında bilgi verildikten sonra birinci bölümde onun doğumu, ailesi ve gençlik yıllarındaki faaliyetleri ele alınmıştır. Akabinde Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in amcasının oğlu Müslim b. Akîl'e yardımı ile başlayan siyasî hayatı kronolojik sıra esas alınarak anlatılmaya çalışılmıştır. Siyasî hayatı anlatıldıktan sonra Ehl-i Beyt mensupları ve sahâbe ile ilişkilerine dair çeşitli rivâyetler ve anlatımlara değinilmiştir. İkinci bölümde hayatındaki siyasî ve fikri değişimlerine rağmen Şîî/Râfîzî bir çizgide faaliyetler icra eden Muhtâr'ın itikâdi görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümde öncelikle ilgili kavramlar açıklanmış, akabinde İslâm tarihçileri ve İslâm Mezhepleri tarihçilerince konular ile ilgili dile getirilen mülâhaza ve iddialar ele alındıktan sonra sözkonusu yaklaşımlar, tahlil ve kritik edilerek değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Son bölümde ise Muhtâr es-Sekafî'nin kendisinden sonraki Şîî düşünce ve fırkalara etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Genel olarak Muhtâr, itikâdi fikirleri ile Şîa mezhebinin Keysâniyye, Gulât-ı Şîa, İmâmiyye ve Zeydiyye fırkalarına bazı konularda etki etmiştir. Özellikle imâmet ve bedâ konularında kendisinden sonraki Şîî düşünceye doğrudan etkisinin yanında nübüvvet ve rec'at meselelerinde onun bir rol model olduğu anlaşılmaktadır.	
Anahtar Kelimeler: Muhtâr es-Sekafî, Şîa, Keysâniyye, İmâmet, Bedâ, Nübüvvet, Rec'at	

Yalova University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: The Views of Mukhtār al-Thaqafī and His Influence on the Shiites	
Thesis Author: Muhammed Usame KARADENİZ	Advisor: Assoc. Prof. Hasan GÜMÜŞOĞLU
Date of Acceptance: 20/05/2019	Total Number of Pages: ix (pre text) + 131 (main body)
Department: Islamic Sciences	Field of Study: Islamic Sciences
Mukhtār al-Thaqafī (d. 67/687), is a significant figure in Islam who had an influence on Islamic politics, as well as, Islamic theology. Following the death of the Prophet Muhammad's grandson Husain ibn Alī in the Battle of Karbala. Mukhtār who briefly governed the city of Kūfa, together with the Mawālī (local converts of Islam) sought for retribution against the Umayyad's and the Zubayri's. Mukhtār's theological views which later had influences on the Shiites, is the objective of this thesis. These views include the concept of imamate, prophethood, bada' (change of Divine Will) and raj'a (return of the Mahdi). Before delving into Mukhtār's theological views, in the first chapter I will initially analyse the following: a) the general background and political situation of the city of Kūfa; b) a brief background of his birth, family and key events and activities that took place during his youth; c) the chronological sequence of events that took place in the Mukhtār's political involvement with the support of Muslim ibn Aqīl – the son of the uncle of Husain ibn Alī, and; d) the various narration or narratives about his relations with the Ahl al-Bayt and the companions. The second chapter of this study will observe the approval or validity given to Mukhtār's unorthodox theological views, whose political involvement was primarily in support of the Shia/Rafidah. This section will initially define and explain the key concepts of his views, followed by the topics and discussions brought forth by Islamic historians and Islamic sects historians from various affiliations and later subject to critical evaluation. The final chapter of this study attempts to determine the influences of Mukhtār al-Thaqafī in Shia thought. In general, Mukhtār had some influence in the following Shia schools of thought: the Kaysaniyyah, the Ghulāt the Imāmiyya and Zaydiyya denominations. Particularly his views on the imamate and bada' have had a major influence on the Shia, in addition, his views on prophethood and raj'a have been applauded and highly praised.	
Keywords: Mukhtār al-Thaqafī, Shia, Kaysaniyyah, Imamate, Badâ', Prophethood, Raj'a.	

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Hulefâ-i râşidîn döneminin son yıllarında meydana gelen hâdiseler müslümanlar arasında dinî ve siyasî bazı kırılmalara yol açmıştır. Özellikle Hz. Ali ile Hz. Muâviye dönemlerinde vuku bulan anlaşmazlıklar Yezîd b. Muâviye zamanında zirve yaparak Kerbelâ hadisesine giden yolun önünü açmıştır. Neticede Hz. Hüseyin ve aile efrâdının başına gelenler, müslümanların arasında keskin bir ayrışmaya sebebiyet vermiş ve geri dönülmez bir yola girilmiştir. Kerbelâ vakasının acısı zihinlerde taze iken Muhtâr es-Sekafî, Hz. Hüseyin ve yakınlarının intikamını talep ederek taraflar arasındaki husumeti iyice körüklemiş, dinî argümanlar ile şekillendirdiği davasını kısmen de olsa amacına ulaştırmıştır. Gerek elde ettiği askerî ve siyasî başarılar gerekse önderliğini yaptığı fıkî hareket sebebiyle İslâm Tarihi'nde büyük önemi hâiz bu şahsın hayatı ve fikirleri tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhtâr es-Sekafî hakkında yapılmış olan tezler İslâm Tarihi eksenlidir. Muhtâr'ın fikirleri ile ilgili çalışmalar ise makale düzeyinde kalmıştır. Her ne kadar söz konusu şahıs ile ilgili özellikle Arap coğrafyasında müstakil eserler yazılmış olsa da, onun görüşlerinin sonraki dönem Şîî düşünceye ve firkalara etkisi bu çalışmalarda dikkate alınmamış veya yüzeysel geçilmiştir. Muhtâr es-Sekafî'nin ortaya koyduğu görüşler ve bunların etkilerini ilk defa İslâm Mezhepleri Tarihi'nin sistematigi açısından ele alan bu tez, söz konusu boşluğu doldurması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Ayrıca Muhtâr es-Sekafî'nin, hem Sünnî hem de Şîî müelliflerin kendisi hakkındaki görüş ve değerlendirmelerinden hareket edilerek irdelenmesi veya incelenmesi, belli bir şahıstan hareketle Ehl-i Sünnet ve Şîa başta olmak üzere mezheplerin ilgili döneme ve şahıslara bakışını karşılaştırmalı olarak görmek açısından önemlidir.

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmadaki amaç, Muhtâr es-Sekafî'nin hayatını merkeze almak suretiyle onun ortaya koyduğu itikadî görüşleri tespit ederek açıklamak ve kendi dönemi ile sonraki dönem Şîî düşünceye etkisini belirtmektir. Çalışmada, öncelikle hayatı hakkında geniş malumat bulunan Muhtâr es-Sekafî'nin Kerbelâ vakasından önceki hayatına, akraba ilişkilerine değinilmiş, ardından Kerbelâ vakasından sonraki siyasî hayatı incelenip Ehl-i Beyt ve sahâbe ile ilişkisi anlatılmıştır. Bütün bu konular işlenirken Muhtâr es-Sekafî'nin şahsiyeti ve dönemi ile ilgili rivâyetler mümkün olduğunca objektif bir şekilde aktarılmış,

Muhtâr hakkındaki iddialar zikredilerek bunlar, fikir-hâdisi irtibatı ve takibi çerçevesince incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Sünnî ve Şîî müellifler arasındaki fikrî ayrışma ve çatışmadan ötürü farklı betimlenen Muhtâr es-Sekafî'nin, imâmet, nübüvvet, bedâ ve rec'at konularındaki fikirleri ele alınarak kendisinden sonraki dönemde Gulât-ı Şîa, Zeydiyye ve İmâmiyye fırkalarına etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

3. Çalışmanın Yöntemi ve Literatür İncelemesi

Bu tezde öncelikle Muhtâr'ın hayatı ve yaşadığı dönem ile ilgili bilgiler İslâm Tarihi kaynakları eserlerinden yararlanılarak anlatılmıştır. Çalışmada kullanılan başlıca tarih kitapları; Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) *et-Târih*'i, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Ma'ârif*'i, Dîneverî'nin (ö. 282/895) *el-Ahbâru't-tuvâl*'ı, Ya'kûbî'nin (ö.292/905) *Târihu'l-Ya'kûbî*'si, Taberî'nin (ö. 310/923) *Târihu't-Taberî*'si, Mes'ûdî'nin (ö.349/956) *Mürûcû'z-zeheb ve me'adinü'l-cevher*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*'sı, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*'i, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fî't-târih*'i, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si ve İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) *Târihu İbn Haldûn*'u şeklinde sıralanabilir.

Tez konusu dâhilinde zikri geçen şahıslar ile ilgili bilgiler ise meşhur tabâkat ve terâcim eserleri olan İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*'i, Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) *Kitâbü't-Tabakât*'ı, İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*'ı, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*'si ile İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*'sinden faydalanılarak verilmiştir. Ayrıca vefeyât kitaplarından Müberred'in (ö. 286/900) *el-Kâmil*'i, İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) *el-İkdü'l-ferîd*'i, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâi'z-zamân*'ı gibi eserlerden de yararlanılmıştır. Bunların dışında ensâb kitaplarından Belâzurî'nin (ö. 279/892-93) *Kitâbü'l-Cümel min ensâbi'l-eşrâf*'ı İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*'ı ve Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb*'ı, futûh kitaplarından da İbn A'sem el-Kûfî'nin (ö. 320/932) *Kitâbü'l-Futûh*'u ve Belâzurî'nin (ö. 279/892-93) *Fütûhu'l-büldân*'ı gibi eserler de tezde kullanılan kaynaklar arasındadır.

Muhtâr es-Sekafî ve yaşadığı dönemde cereyan eden olaylar ile ilgili anlatımlar yukarıdaki eserler merkeze alınarak işlenmiş, mezkûr kaynakların zikretmediği detaylar ise Muhammed b. Habîb'in (ö. 245/860) *Kitâbü'l-Muhabber*'i, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Uyûnü'l-ahbâr*'ı, Fesevî'nin (ö. 277/890) *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târih*'i,

Makdisî'nin (ö. 355/966) *Kitâbü'l-Bed ve't-târih*'i, İsfahânî'nin (ö. 356/967) *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*'i, İbn Miskeveyh'in (ö. 421/1030) *Tecâribü'l-ümem*'i, Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*'i, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *el-İber fî haberi men ğaber*, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* ve *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-â'lâm* adlı eserleri, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Târîhu'l-hulefâ*'sı ve İbnü'l-İmâd'ın (ö. 1089/1689) *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*'i gibi eserlerden yararlanılarak verilmiştir. Muhtâr es-Sekafî ve dönemi ile ilgili rivâyet ve anlatımların mümkün olduğunca objektif biçimde verilebilmesi açısından Sünnî tarihçilerin yanı sıra Şîî kimlikleriyle bilinen Mes'ûdî, Ya'kûbî ve İbn A'sem el-Kûfî ile Şîî oldukları iddia edilen İsfahânî ve İbn Miskeveyh'in eserleri de kaynak olarak kullanılmıştır.

Muhtâr es-Sekafî'nin itikadî görüşleri ile fırkalar ve fırkaların anlayışlarının ele alındığı bölümlerde ise Mezhepler Tarihi eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Klasik olarak nitelendirilen Nâşî el-Ekber'in (ö. 293/906) *Mesâ'ilü'l-imâme ve muktetafât mine'l-Kitâbi'l-evsât fî'l-makâlât*'ı, Kummî'nin (ö. 301/913-14) *Kitâbu'l-Makâlât*'ı, Nevbahtî'nin (ö. 310/922) *Fıraku's-Şî'a*'sı, Eş'arî'nin (ö. 324/935-936) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*'i, Malatî'nin (ö. 377/987) *et-Tenbih ve'r-red 'âlâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bid'a*'sı, Bağdâdî'nin (ö. 429/1037) *el-Fark beyne'l-fırak*'ı, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*'i, İsferyânî'nin (ö. 471/1078) *et-Tabsîr fî'd-dîn ve temyîzi'l-fırkati'n-nâciye 'ani'l-fırakü'l-hâlikîn*'i, Irakî'nin (ö. 505/1106) *el-Fıraku'l-müfterika beyne ehli'z-zeyğ ve'z-zendeka*'sı, Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal*'i, Neşvân el-Himyerî'nin (ö. 573/1178) *el-Hürü'l-în*'i, Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) *İ'tikâdâtü fırakü'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*'i, Seksekî'nin (ö. 683/1284) *el-Burhân fî ma'rifeti akâidi ehli'l-edyân*'ı, Yemenî'nin (ö. 6/12.yy.) *Akâidü's-selâse ve's-sebîn fırka*'sı, İbnü'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) *Kitâbü'l-Münye ve'l-emel fî şerhi'l-Milel ve'n-nihal*'i, Fahrî'nin (ö. h. 9.yy.) *Telhîsü'l-Beyân fî zikri fırakü ehli'l-edyân*'ı ile Kalhâtî'nin (IV./X. yy.) *el-Keşf ve'l-Beyân*'ı tezde kullanılan temel kaynaklardır. Ayrıca modern dönem Mezhepler Tarihi eserlerinden de faydalanılmıştır.

Muhtâr es-Sekafî'nin görüşlerinin sonraki dönem İmâmiyye fırkasına etkileri ele alınırken ise klasik kaynaklardan Küleynî'nin (ö. 329/941) *Usûlü'l-Kâfî*'si, İbn Bâbeveyh el-Kummî'nin (ö. 381/991) *el-İ'tikâdât, et-Tevhîd* ve *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me* adlı eserleri, Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) *Evâ'ilü'l-makâlât* ve *Tashîhu İ'tikâdâtü'l-imâmiyye* adlı eserleri, Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Kitâbü'l-Ğaybe*'si ile Muhammed Bâkır Meclisî'nin (ö. 1110/1698-9) *Bihâru'l-envâri'l-câmi'a li-düreri ahhâri'l-e'immeti'l-*

ethâr'ı gibi eserlerden yararlanılmıştır. Ayrıca çeşitli bahislerde modern dönem Şîî müelliflerin eserleri de kaynak olarak kullanılmıştır. Konu, tarihî olaylar ve kişiler üzerinden anlatıldığı için çalışmada pek çok şahıs ismi yer almaktadır. Bu şahısların isim ve vefat tarihlerinin yazımında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin yazım kuralları esas alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle Muhtâr es-Sekafî'nin hayatı, ailesi ve gençlik yıllarındaki faaliyetlerinden bahsedilmiş, siyasî alandaki faaliyetleri ve ilişki içerisinde bulunduğu gruplar hakkında bilgiler verilmiştir. Muhtâr'ın hayatı ve siyasî faaliyetlerinin ele alındığı birinci bölümde konu ile ilgili genel anlatımlar esas alınmış, şâz ve farklı görüşlere dipnotlarda yer verilmiştir. Genel olarak Muhtâr'ın fikirleri etrafında şekillenen ikinci bölümde kavramların mahiyeti ve arka plânı tarihî bağlam gözetilerek anlatılmıştır. Ayrıca inanç ve fikirler ile kendi döneminde büyük etki oluşturan Muhtâr es-Sekafî'den sonra onun bu fikirlerine benzer düşüncelerin dile getirilmesi ve ilerleyen zamanlarda söz konusu fikirlerin Şîî fırkalarca benimsenip itikad hâline dönüşme süreci ele alınmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde Muhtâr es-Sekafî ile ilgili İslâm Tarihi alanında iki tez bulunmaktadır. İlki 1991 yılında Hasan Yaşaroğlu tarafından yazılan “*Muhtar es-Sakafi*” adlı yüksek lisans tezidir. Eser muhteva ve kaynak açısından muhtasar bir yapıya sahiptir. İkincisi ise 2018 yılında Yasin Kurnaz'ın “*Muhtâr b. Ebî Ubeyd Es-Sekafî'nin Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri (1/622-67/687)*” isimli doktora tezidir. Bu tez ilk esere nazaran kaynak ve içerik bakımından daha zengin bir yapıdadır. İslâm Tarihi alanında yazılmış olan iki tezin de ağırlıklı olarak Muhtâr'ın siyasî yönüne odaklandığı görülmektedir. Yukarıdaki iki tezin dışında 2018 yılında Murat Aydeniz tarafından “*Muhtar es-Sekafi Ali Yolunda Bir Yiğit*” adında bir roman yazılmıştır. Üç bölümden oluşan eser ağırlıklı olarak İranlı yönetmen Davood Mir-Bagheri'nin ‘Mokhtarnameh’ isimli dizisinden uyarlanmıştır. Ayrıca aşağıdaki İslâm Tarihi ve İslâm Mezhepleri Tarihi alanındaki eserlerin bazı bölümlerinde Muhtâr es-Sekafî'ye yer verilmiştir:

1. Ahmet Lütü Kazancı, *Kerbela'nın Hesabı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015. 6 bölümden oluşan eserde yazar genel olarak Kerbelâ vakasından sonraki şahıs ve grupları incelemiştir. 4. bölümde Muhtâr es-Sekafî'nin siyasî faaliyetleri anlatılır. Eser roman tarzında yazılmasına rağmen İslâm Tarihi kaynakları ile desteklenmiştir.

2. Şaban Öz, *Sahâbe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011. Eserde Muhtâr ve dönemi ile ilgili bilgiler detaylı bir şekilde anlatılmış ardından Muhtâr'ın görüşleri irdelenmiştir. Genel olarak İslâm Tarihi eksenli hareket edildiğinden Muhtâr'ın görüşleri yüzeysel kalmıştır. Bunu destekler mahiyette yazar, Muhtâr'ın görüşlerinin Şîî düşünce üzerindeki katkı ve rolünün tespit edilebilmesinin zorunluluğundan bahseder.

3. Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015. Kûfe şehrine münhasır olan eserde Muhtâr'ın Kûfe'deki faaliyetleri siyasî bağlamda anlatılmıştır.

4. Hasan Onat, *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016. Muhtâr'ın siyasî hayatından hareketle itikâdi görüşleri ve onun hakkındaki iddialar incelenmiş olup bedâ ve nübüvvet meselelerinin Muhtâr'ı kötülemek için ortaya atıldığı belirtilmiştir. Ayrıca secîli sözler ve şiirler söylemesi dışında Muhtâr'ın dine zarar verecek aşırı görüşler içinde olmadığı kanısına varılmıştır.

5. Ethem Ruhi Fırlalı, *İmâmiyye Şîası (Câferiyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişimi ve Görüşleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1984. Muhtâr es-Sekafî'nin isyanı başlığı altında ele alınan konu hakkında yazarın genel bir anlatım esas alması bazı bilgi eksikliklerine sebebiyet vermiştir. Yazar devamında Muhtâr'ın mehdî, bedâ ve rec'at ile ilgili fikirlerinin var olduğuna temas etmiştir.

6. Bahaüddin Varol, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, İstanbul: Şamil Yayıncılık, t.y. Genel olarak Muhtâr ve ilişkilerinden bahsedilerek onun gerçek bir Ehl-i Beyt taraftarı olmadığı kanısına varılmıştır.

7. M. Âsım Köksal, *Hız. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, İstanbul: Karaca Yayınevi, 2008. Hız. Hüseyin ve Kerbelâ hadisesinin genişçe anlatıldığı eserde Muhtâr ile ilgili bölüm Kerbelâ'nın intikamı başlığı altında anlatılmış ve onun Hız. Hüseyin'in katillerini cezalandırmasından detaylıca bahsedilmiştir. Muhtâr'ın görüşleri ve onun hakkındaki ithamlar zikredilmemiştir.

Muhtâr es-Sekafî şahsı ile ilgili ülkemizde yazılan makalelere bakılacak olursa:

1. Hüseyin Güneş, "Muhtâr es-Sekafî Hareketi Karşısında Muhammed b. Hanefiyye'nin Yeri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, LXXV, (2015): 183-199. Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı ile ilgili doktora çalışması da

bulunan yazar, makalesinde Muhtâr es-Sekafî ile İbn Hanefiyye'nin ilişkisini tarihî seyri gözeterek açıklamaya çalışmıştır.

2. Aytekin Şenzeybek, “Muhtâr Es-Sakafî'nin Hayatı Bağlamında İlk Keysanî Fikirlerin Ortaya Çıkışı”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, XV, 2, (2015): 343-370. Muhtâr ile ilintili meseleleri detaylı bir şekilde irdelleyen yazar, konu ile ilgili bazı bilgilerinin eksik ve yanlış olmasından hareketle Muhtâr hakkında farklı bir portre çizmiştir.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla Muhtâr es-Sekafî şahsına münhasır Arapça eserler de mevcuttur:

1. Ahmed Düceylî, *el-Muhtâr es-Sekafî*, Necef: Matba'atü'n-Necef, 1374/1954. Muhtâr'ın hayatından genel olarak bahsedildikten sonra onun hakkındaki iddialar, ithamlar irdelenmiş ve neticede yazar, Muhtâr'ı imamlardan (İmâmiyye/İsnâaşeriyye fırkasının on iki imamı) gelen rivâyetlerle övmüştür.

2. Bâsım Hillî, *el-Muhtâr es-Sekafî fî mizânî'l-cerh ve't-ta'dil inde'l-ferikayn*, Dârü'l-Vâris, 1438/2017. Sünnî ve Şîî kaynaklara göre Muhtâr es-Sekafî'nin hayatı ve onun hakkındaki meseleler ele alınmış ardından Sünnîlerin iddialarının tutarsız oldukları kanıtlanmaya çalışılmıştır.

3. Sihâm Mehdî, *Sevretü'l-Muhtâr es-Sekafî*, Beyrut: Dârü'l-İrşâd, 1435/2014. Eserde detaylı bir şekilde Muhtâr es-Sekafî'nin hayatından bahsedilmiştir.

4. Sâlim Lezîz Vâli Ğizzî, *Şahsiyyetü'l-Muhtâr es-Sekafî 'inde'l-müerrihine'l-kudemâ*, Kerbelâ: Mektebetü'l-atabe, 1436/2015. Yazar, eserde Muhtâr ile ilgili gerek Sünnî gerek Şîî kaynaklara yer verdikten sonra onu zemmeden Şîî kaynakları tenkide tabi tutarak kendi perspektifinden Muhtâr şahsını incelemiştir.

5. Ca'fer b. Muhammed (İbn-i Nemâ) Hillî, *Zevbü'n-nüdâri fî şerhi's-sâr*, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1416/1995. Eserde Şîî/İmâmî bakış açısıyla Muhtâr es-Sekafî'nin hayatı ele alınır.

6. Ebu'l-Fâzıl Razavî Erdekânî, *Sevretü'l-Muhtâr*, Tahran: Şirketü't-tabâ'ati ve'n-neşrü'd-düvelî, 1432/2011. 14 ana başlık içeren eser Şîî/İmâmî bakış açısıyla yazılmıştır. Yazar, eserinde imamların ve Şîî/İmâmî ulemanın Muhtâr hakkındaki olumlu kanaatlerini dile getirdikten sonra onun hakkındaki ithamlar ile zemmedici rivâyetleri kabul etmez.

7. Ali Hüsnî el-Harbûtlî, *el-Muhtâru's-Sekafî mir'atü'l-asri'l-Emevî*, Kahire: Mektebetü Mısır, 1963. 12 ana başlık halinde konuyu ele alan yazar Muhtâr'ın siyasî hayatını kronolojik bir şekilde aktarmıştır. Son bölümde Muhtâr'ın Emevîler dönemindeki siyasî, dinî, sosyal ve ekonomik açıdan etkisine değinmiştir.

8. Safâ Ahmed el-Hatîb, *Devletü'l-Muhtârî's-Sekafî*, Dârü'l-Ulûm, 1427/2006. Şîî/İmâmî bakış açısıyla yazılan eser Muhtâr'ın hayatını geniş bir şekilde ele alır. 21 ana başlık içeren eserde Ehl-i Beyt'in Muhtâr'a karşı olumlu tavrı zikredildikten sonra onun hakkındaki ithamların gerçekdışı olduğu anlatılır.

9. Abbâs Ğaylân el-Fiyâd, *es-Sâiru min ecli'l-Hüseyni el-Muhtâru's-Sekafî*, Kum: Merkezü'r-Risâle, 1430/2009. Eserde genel olarak Muhtâr es-Sekafî'nin hayatı anlatılmıştır.

10. Hind Ğassân Ebu's-Şa'r, *Hareketü'l-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî fî'l-Kûfe*, (yüksek lisans tezi, Ürdün Üniversitesi, 1980). Eserde öncelikle Muhtâr öncesi Kûfe şehri incelenmiş ardından Muhtâr'ın siyasî hayatı aktarılacak onun ile ilintili fırkalardan bahsedilmiştir.

Muhtâr es-Sekafî ile ilgili yukarıdaki eserlerin dışında isimlerini bildiğimiz ancak ulaşamadığımız başka eserler de mevcuttur. Bunlar, Hendrik Douwe Van Gelder'in “*Mohtar de Valsche Profeet*” (Felemenkçe), Kamal Al-Syyed'in “*Mukhtar Al Thaqafi*” (İngilizce), Hasan el-Hakîm'in “*el-Muhtâr es-Sekafî beyne ârâi'l-muarrihîn ve asâtîri'r-ruvât*” (Arapça), Ebu'n-Nasr Muhammed el-Hâlidî'nin “*Tevâbiu'l-fîtneti'l-kübrâ sevretü'l-Muhtâr es-Sekafî se'ren li-makteli'l-Hüseyn*” (Arapça) ve Allâme Sâdık Hasan'ın “*İntikâmi Muhtâr*” (Farsça) gibi eserlerdir. Ayrıca İbrahim b. Mâlik, Bâkır Şerîf Kureşî, Ataullah b. Hüssâm ve Abbas Şebüsterî gibi kişilerin *Muhtârname* adında Farsça yazdıkları eserler de vardır.

4. Muhtâr es-Sekafî Öncesi Kûfe

Hiz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra sahâbenin ileri gelenleri yaptıkları birtakım istişareler sonucunda kendi aralarındaki din ve dünya işlerini tanzim etmek üzere bir emir/halife belirlemişlerdir. Hiz. Ebûbekir (ö. 13/634) ile başlayan hulefâ-i râşidîn döneminin ilk yılları fetihlerin yanı sıra sahte peygamberler ve ridde olayları ile mücadele içinde geçmiştir. Hiz. Ebûbekir vefat etmeden önce müslümanlara halife olarak Hiz. Ömer'i (ö. 23/644) vasiyet etmiş ve bunun üzerine Hiz. Ömer halife olmuştur. Hiz. Ömer

hilafete gelir gelmez farklı şehirlere ordular göndermiş, dönemin iki büyük gücü Sâsâniler ve Bizanslılar ile çeşitli savaşlar yapmıştır.

Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675) komutasındaki İslâm ordusunu Irak bölgesine gönderen Hz. Ömer, ona Medine ile kendileri arasında deniz olmamak şartıyla bir şehir kurmasını emretmiştir. Muhtelif bölgeler denendikten sonra bugünkü yerinde karar kılınan Kûfe şehri h. 17/637 de Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından kurulmuştur.¹ Söz konusu şehirde hızlıca imar faaliyetleri başlamış ve şehrin toprakları çeşitli kabileler arasında taksim edilmek suretiyle yerleşime açılmıştır. Tüm bu faaliyetler sonucunda Kûfe'de, o gün Yemen asıllı Araplar 12.000, Kuzeyli Araplar 8.000, Deylemîler ise 4.000 civarında bir nüfus teşkil etmekteydi.²

Hz. Ömer'in emriyle imar edilen Kûfe şehrinin ilk valisi Sa'd b. Ebû Vakkâs olmuş ve şehir, bölgedeki savaşlar için adeta karargâh görevi ifa etmiştir. Daha sonra Kûfe halkı, Sa'd'ı namazı güzel kıldırmadığı gerekçesiyle Hz. Ömer'e şikâyet etmiş, bunun üzerine halife durumu tahkik etmesi için bir kişiyi veya görevlisini Kûfe şehrine göndermiştir. Tahkikat sonucu halk arasında görüş birliği olmaması ve farklı itirazların dile getirilmesi neticesinde Sa'd'ın, Kûfe halkı hakkında "Ey Allah'ım, hiçbir emiri onlardan, onları da hiçbir emirden razı etme!" dediği rivâyet edilir.³

Hz. Ömer bütün bu olaylar neticesinde Sa'd'ı azledip yerine Ammâr b. Yâsir'i (ö. 37/657) vali tayin etmiştir.⁴ Kûfe'ye vali olarak atanan Ammâr, kısa süre geçtikten sonra Kûfe halkı tarafından Hz. Ömer'e "zayıf ve siyasetten pek anlamıyor" gerekçesiyle şikâyet edilmiştir. Kısa bir valilik dönemi sonucunda, Hz. Ömer gelen şikâyetler üzerine onu da görevden almış ve Kûfe halkı için, "Onlara kuvvetli bir kimseyi vali tayin etsem onu fâcir görüyorlar, zayıf birini tayin etsem onu da hakir görüyorlar." demek suretiyle⁵ Kûfe halkının genel niteliğini ortaya koyan bir söz söylemiştir. Valileriyle yaşadıkları sorunlardan sonra Hz. Ömer h. 21 senesinde Kûfe'ye Mugîre b. Şu'be'yi (ö. 50/670) vali tayin etmiş ve Mugîre, Hz. Ömer'in vefatına kadar görevine devam etmiştir.⁶

¹ Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ ve Ömer Enîs et-Tabbâ, Beyrut: Müessesetü'l-Ma'arif, 1407/1987, s. 387.

² Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 15.

³ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 391-392.

⁴ Avcı, Casim, "Kûfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, 340.

⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 393.

⁶ Aycan, İrfan, "Mugîre b. Şu'be", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, 377.

Hız. Ömer'in şehit edilmesiyle, hilafete Hız. Osman (ö. 35/656) geçmiştir. Hız. Osman'ın hilafet yıllarının son zamanlarına doğru Kûfe'de ona karşı bir topluluk ortaya çıkarak çeşitli beldelerdeki isyancılarla beraber hareket edip hilafet merkezini işgal ettikten sonra Hız. Osman'ı şehit etmişlerdir. Bu elim hadise akabinde Hız. Ali (ö. 40/661) hilafeti üstlenmek zorunda kalmış ve kendisine biat etmeyenler ile mücadele etmiştir. Cemel Savaşı'nın ardından Hız. Ali, hilafet merkezini Medine'den Kûfe'ye taşımıştır.⁷ Hız. Ali Kûfelilerden müteşekkil ordusuyla Sıffîn'de savaşmış buna müteakip Hakem Olayı ile tekrar Kûfe'ye dönmüş ve h. 40/661 yılında bir sabah namazı esnasında Abdurrahman b. Mülcem tarafından şehit edilmiştir.⁸ Babasının vefatı sonucu hilafete geçen Hız. Hasan, (ö. 49/669) yapılan görüşmeler sonucu hilafeti h. 41/661 senesinde Kûfe mescidinde Hız. Muâviye'ye (ö. 60/680) devretmiştir. Cemaat yılı olarak bilinen bu tarihten itibaren ümmetin tek bir halife altında yaşamasına devam edilmiş siyasî anlaşmazlıklar bir nebze son bulmuştur.⁹

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Kûfe valisi olan Mugîre b. Şu'be, valilik yıllarında hutbe öncesi ve sonrası Hız. Ali'ye karşı söylenenlere itiraz eden Hucr b. Adî'ye (ö. 51/671) pek önem atfetmemiştir. Mugîre'den sonra Kûfe ve Basra bölgesine vali olarak atanan Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673) ise duruma çok sert müdahale etmiş, akabinde Hucr ile arkadaşları öldürülmüşlerdir.¹⁰

Muâviye'nin oğlu Yezîd'i (ö. 64/683) veliaht tayin etmesi Hız. Ali'nin taraftarı olan çevrelerde kınanmış ve uygun görülmemiştir. Yezîd b. Muâviye'ye biat etmek istemeyenler arasından özellikle Kûfe ehli, Hız. Hüseyin'e (ö. 61/680) davet mektubu göndermiş ve onu şehre davet etmişlerdir. Hız. Hüseyin de gerek durumu tahkik gerekse de Kûfe ehlinden biat alması için onlara Müslim b. Akîl'i (ö. 60/680) göndermiştir.¹¹ Kûfe'ye gelen Müslim, Muhtâr es-Sekâfî'nin evinde konaklamıştır.¹² Yezîd döneminde Kûfe-Basra valiliğine tayin edilen Ziyâd b. Ebîh'in oğlu Ubeydullah b. Ziyâd (ö.

⁷ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, s. 62-63.

⁸ Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004, s. 48.

⁹ Gümüšoğlu, Hasan, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016, s. 62-63.

¹⁰ Varol, Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, İstanbul: Şamil Yayıncılık, tsz, s. 305-306.

¹¹ İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahabâru'l-hulefâ*, thk. Seyyid Aziz Bek v.dğr., Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1407/1987, s. 555-556.

¹² Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbâru't-tivâl*, thk. Abdülmün'im Âmir, Kahire: y.y., tsz, s. 231.

67/686)¹³, Müslim'in yaptığı faaliyetlerden haberdar olan Yezîd'in emriyle onu yakalatmış ve öldürtmüştür.¹⁴

Tüm bunlar yaşanırken Kûfe'ye doğru yaklaşan Hz. Hüseyin, Müslim'in başına gelenleri öğrendiyse de yola devam etmiş ve Kerbelâ denilen bölgede Şam ordusuyla yapılan savaşta Ehl-i Beyt'i ile birlikte şehit edilmiştir.¹⁵ Akabinde 'Tevvâbûn'¹⁶ diye isimlendirilen bir kitle ortaya çıkmış ve Muhtâr es-Sekafî ile çağdaş zamanlarda davetlerini sürdürmüşlerdir.

¹³ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Cîze: Dâr Hecer, 1417/1997, XII, 52.

¹⁴ İbn Miskeveyh, Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-ümem*, thk. Ebu'l-Kâsım İmamî, Tahran: Dâru Sürûş, 1422/2001, II, 55.

¹⁵ Süyûtî, Celaledîn Abdurrahman, *Târîhu'l-hulefâ*, Katar: Vizâretü'l-evkâf ve's-suuni'l-İslâmiyye, 1434/2013, s. 341-342.

¹⁶ Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet ettikten sonra ona yardım etmeyip şehit olmasının ardından yaptıkları davranıştan dolayı pişmanlık duyup tevbe eden topluluktur. Tevvâbûn hareketi ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Fığlalı, Ethem Ruhi, "İlk Şiî Olaylar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, (1983): 335-352.

BÖLÜM 1: MUHTÂR ES-SEKAFÎ'NİN HAYATI VE SİYASÎ FAALİYETLERİ

1.1. Muhtâr es-Sekafî'nin Hayatı

1.1.1. Doğumu

Tam ismi Muhtâr b. Ebû Ubeyd b. Mes'ûd b. Amr b. Umeyr b. Avf b. Ukde b. Ğıyera b. Avf b. Kasî (Sakîf) b. Münebbih b. Bekr b. Hevâzin es-Sekafî¹⁷ olan Muhtâr, Sakîf kabilesinin Ahlâf kolundandır¹⁸ ve kabilesinin geneli Tâif şehrinde ikamet etmektedir.¹⁹ Künyesi Ebû İshak olan Muhtâr,²⁰ hicrî I. yılda doğmuş olmasına rağmen sahâbî sayılmamış ve onun yoluyla Hz. Peygamber'den de bir rivâyet gelmemiştir.²¹ Onun sahâbî sayılmaması Hz. Ömer'in hilafet yıllarına kadar Tâif şehrinde ikamet etmesi olabilir. Rivâyete göre “*Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!*”²² âyetinde mezkûr iki şehrin (Mekke-Tâif) büyük adamlarından kasıt Velid b. Mugîre ile Muhtâr'ın dedesi Mes'ûd b. Amr'dır.²³

Mes'ûd b. Amr'ın bilinen üç tane oğlu vardır. Bunlar; Ebû Ubeyd b. Mes'ûd, Hakem b. Mes'ûd, Sa'd b. Mes'ûd'dur. Bunlar arasından sahâbî²⁴ ve salih bir insan²⁵ olan Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sekafî (ö. 13/634) Muhtâr'ın babasıdır.²⁶ Muhtâr'ın annesi ise

¹⁷ Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Kitâbü'l-Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Zirikli, Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1417/1996, VI, 375; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 64; İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmet Abdülmevcud, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y., V, 117.

¹⁸ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire: Dârü'l-ma'ârif, 1412/1992, s. 91, 400.

¹⁹ Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Haydarâbâd: y.y. 1397/1977, III, 139.

²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâr Hecer, 1429/2008, X, 527; Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihâru'l-envâri'l-câmi'a li-düleri ahhâri'l-e'immeti'l-ethâr*, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1403/1983, XLV, 350.

²¹ İbn Abdülber, Cemâlüddin Yûsuf, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Âdil Mürşid, Ammân: Dârü'l-a'lâm, 1423/2002, s. 716; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, X, 527. Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki İbn Hacer, bir başka eseri olan 'Lisânü'l Mizan'da Muhtâr es-Sekafî'den bahsederken onun h.1.yılda doğduğunu ve bu yüzden İbn Abdülber'in onu sahâbeden saydığını nakleder. Hâlbuki İbn Abdülber onu sahâbeden saymamıştır. Krş. İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed, *Lisânü'l-Mîzân*, nşr. Selman Abdülfettâh Ebû Ğudde, Beyrut: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002, VIII, 12. İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, s. 716.

²² Zuhurf 43/31.

²³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 400. Ancak Tâif'li kişinin Ebû Mes'ûd Amr b. Umeyr veya Ahnes b. Şerîk olduğu bilgisi de vardır. Bk. Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Sakîf (Benî Sakîf)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 10-11.

²⁴ Ebû Ubeyd es-Sekafî'nin sahâbî olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte genellikle sahâbeden sayılmıştır. Krş. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 64; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 538; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 117; İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 527. Ayrıca sahâbenin seçkinlerinden olduğu bilgisi için bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VIII, 12.

²⁵ İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001, VI, 491.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 117.

Devme bint. Vehb b. Ömer b. Muattib'tır.²⁷ Muhtâr'ın annesi ile babasının evlenmesinde, doğumunda ve doğum sonrasında dikkat çekici olaylar olduğu iddia edilmiştir. Misal vermek gerekirse Ebû Ubeyd, Devme ile evlenmeden önce bir rüya görmüş rüyasında birinin ona, "Devme ile evlen, o asillerin büyüğüdür, kınayıcının kınamasını onda duymazsın." dediğini duyduktan sonra Devme ile evlenmiştir. Daha sonra Muhtâr'a hamile kalan annesi rüyasında, "Müjdeler olsun! Bu çocuk aslandan daha şiddetli olacak, insanlar zorluk içinde şehirler için savaşırken onun ise orada aslan şansı (payı) olacaktır." sözlerini işitmiştir. Muhtâr doğduğunda ise etrafındaki insanlar annesine, "Oğlun bunamadan önce ve büyüdükten sonra kaygısı az, tebaası çok olacak ve yaptıkları ile cezalandırılacak." demişlerdir.²⁸ Zikredilen anlatımlar Muhtâr'ın ileride yapacakları ve başına gelecekler açısından bir ön haber niteliğini teşkil etmişlerdir.

Devme ile Ebû Ubeyd'in evliliklerinden Muhtâr, Safiyye, Üseyd ve Cebr adında dört çocukları olmuştur.²⁹ Ebû Ubeyd, oğlu Muhtâr ile Hz. Ömer'in hilafeti zamanında Tâif'ten Medine'ye gelerek³⁰ İran bölgesine yapılacak fetih için gönüllü asker olmuş ve komutan olarak görevlendirilmiştir.³¹

Ebû Ubeyd gerek akrabalarından gerek sair sahâbîlerden topladığı ordu ile h. 13'te İran tarafına sefere çıkmış ve 'Cisr/Köprü' olarak adlandırılan savaşta Rüstem kuvvetleriyle mücadele etmiştir. Acem ordusunda fillerin bulunması müslümanlar için çok büyük güçlükler ortaya çıkarmıştır. Ebû Ubeyd askerlerine fillerin nasıl öldürüleceğini sormuş ve ona hortumları kesildiği takdirde ölecekleri söylenmiştir. Bunun üzerine Ebû Ubeyd, hamle yaparak bir filin hortumunu kesip onu etkisiz hale getirmiş, ancak filin üzerine yıkılması ile şehit olmuştur.³² Muhtâr'ın annesi Devme, savaş arefesinde rüyasında elinde cennetten kadeh olan bir adamın gökten indiğini ve bu kadehten Ebû Ubeyd ile ehlinin içtiğini görmüş, bu rüyasını Ebû Ubeyd'e anlatınca, o da bunu şehadete yormuştur.³³ Nitekim onun hissettiği gibi olmuş savaş sonucunda

²⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 375.

²⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 375; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 350.

²⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 401.

³⁰ Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melayîn, 1423/2002, VII, 192.

³¹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, s. 461.

³² İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, s. 461-462; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, s. 829-830.

³³ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mısır: Dârü'l-ma'ârif, t.y., III, 456-458.

kendisinin yanı sıra kardeşi Hakem b. Mes'ûd³⁴ ile oğlu Cebr b. Ebû Ubeyd şehit olmuştur.³⁵

1.1.2. Gençlik Yılları

Ebû Ubeyd'in ölümünden sonra çocukları Medine'de ikamet etmiş, o zamanlar genç bir çocuk olan Muhtâr, Benî Hâşim mensupları ile çeşitli ilişkilerde bulunmuştur.³⁶ Muhtâr'ın kız kardeşi Safiyye bint. Ebû Ubeyd ise h. 16 senesinde Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) ile evlenmiş, bu sayede İbn Ömer, Muhtâr'ın eniştesi olmuştur.³⁷ İbn Sa'd'da (ö. 230/845) geçen bilgiye göre Abdullah b. Ömer'in Abdullah ismindeki oğlu ile Muhtâr'ın kızı Ümmü Seleme evlenmiş ve bu evlilikten Ömer isminde bir çocuk dünyaya gelmiştir.³⁸ Bu bilgilerden hareketle Abdullah b. Ömer, Muhtâr'ın hem eniştesi hem de dünürü olmuştur. Muhtâr'ın diğer kardeşi Üseyd ile ilgili kaynaklarda pek bir bilgi bulunmamaktadır.

Hiz. Ali'nin hilafeti zamanında Muhtâr'ın sahâbî olan amcası Sa'd b. Mes'ûd³⁹ Cemel savaşında görev almış,⁴⁰ akabinde Hiz. Ali'nin Medâin valisi olmuştur.⁴¹ Muhtâr es-Sekafî, amcası Sa'd'ın yanına gidip uzun yıllar Medâin şehrinde kalmış, amcası h. 37 yılında Hâricîlerle mücadelesinde onu yerine vekil bırakmıştır.⁴²

Amcasının yanında kaldığı zaman zarfında kaynakların naklettiği bir rivâyete göre, Muhtâr Medâin'den Hiz. Ali'ye mal getirmiş ve cebinden içinde 15 dirhem olan bir kese çıkarıp, "Bu fahişelerin ücretidir." demiştir. Bunun üzerine Hiz. Ali de ona: "Yazıklar olsun sana! Benim onlarla ne işim olur?" diye cevap vermiştir. Daha sonra Hiz. Ali'nin Muhtâr'ın arkasından "Allah onu kahretsin! Onun şimdi kalbi yarılrsa içinde Lat ve Uzza sevgisi ile dolu olduğunu bulursun."⁴³ dediği bilinmektedir. Ancak Muhtâr ile Hiz. Ali

³⁴ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tuvâl*, s. 113.

³⁵ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, s. 829; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, s. 463.

³⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VI, 491-492; Hatîb, Safâ Ahmed, *Devletü'l-Muhtârî's-Sekafî*, Dârü'l-Ulûm, 1427/2006, s. 26-27.

³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 30-31.

³⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 200.

³⁹ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, s. 287.

⁴⁰ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tuvâl*, s. 146.

⁴¹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 400-401.

⁴² İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987, III, 214.

⁴³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 527; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, s.716; es-Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek, *eş-Şu'ur bi'l-ur*, thk. Abdürrezzak Hüseyin, Amman: Dârü'l-Ammâr, 1409/1988, s. 215.

arasında geçen bu konuşmanın sebebi hakkında kaynaklar herhangi bir açıklama veya yorumda bulunmamışlardır.

H. 40 senesinde Kûfelilerden oluşan ordusu ile Şam'a doğru yönelirken ordusu içindeki gerginlikten dolayı Medâin'de bulunan Beyaz Köşk'e çekilmek zorunda kalmış ve orada Sa'd b. Mes'ûd'un yanında konaklamıştır.⁴⁴ O zamanlar gençlik çağında bulunan Muhtâr amcası Sa'd'a, zenginlik ve şerefe nail olabilmesi için Hz. Hasan'ı Hz. Muâviye'ye teslim etmesini, bu sayede itibar kazanacağını söylemiş; amcası ise ona lanet ederek onun kötü bir insan olduğunu, ayrıca peygamberin torununa nasıl olup da tuzak kurabileceğini söyleyerek onun bu tavsiyesine karşı öfkesini dile getirmiştir.⁴⁵ Rivâyetlere göre Muhtâr'ın bu yaptığına Şiîler⁴⁶ çok sinirlenmiş hatta Hâris el-A'ver⁴⁷ ile Zübyân b. Umare et-Temîm gibi kişiler öldürmek için amcasından onu istemişler, Sa'd ise Hz. Hasan ile konuşup onların Muhtâr'ı bırakmalarını talep etmiş, bu sayede de Muhtâr serbest kalmıştır. Muhtâr o zamanlar bu yaptığı ile Şiîler nezdinde Osmânî (Ümeyye taraftarı) sayılmıştır.⁴⁸ Şîa'nın Muhtâr'a olan bu tavrı, Müslim b. Akîl zamanına kadar devam etmiştir.⁴⁹

Muâviye b. Ebû Süfyân dönemine gelindiğinde ise, Muhtâr es-Sekafî her ne kadar pek göz önünde olmasa da onunla Kûfe valisi ve hemşehrîsi olan Mugîre b. Şu'be (ö.50/670) arasında geçen diyalog önemlidir. Zira Mugîre ona, "Allaha yemin ederim ben öyle bir kelime biliyorum ki, çağırırsam insanlar ona yönelirler ve onun yardımcısı olurlar, özellikle mevâli onu kabul eder." demiş, Muhtâr, "Ey amca nedir o ?" diye sorunca Mugîre, "O, Âl-i Muhammed'e yardım ve onların dökülen kanlarını talep etmedir." şeklinde cevap vermiştir.⁵⁰

H. 51 yılında Hucr b. Adî ve arkadaşları, Emevîlerin Hz. Ali ve ashabına karşı tutumlarına itiraz edince, dönemin Kûfe valisi Ziyâd b. Ebîh onlar aleyhine Kûfe ileri

⁴⁴ Taberî, *Târîh*, V, 159.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 271; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 687.

⁴⁶ Kaynaklarda 'Şîa' olarak geçmekle birlikte biz Şiîler olarak vermeyi daha uygun buluyoruz. Ayrıca tezin birçok yerinde bu ifade kullanılacaktır. Buradaki Şiîlerden kasıt Hz. Ali ile beraber olup onun vefatından sonra imâmetin oğullarında olduğu inancında olan topluluklardır.

⁴⁷ Hz. Ali'den sonra Hz.Hasan'ın imam olduğunu söyleyen fırka mensuplarındandır. Bk. Nâşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed, *Mesâ'ilü'l-imâme ve muktetafât mine'l-Kitâbi'l-evsât fi'l-makâlât*, thk. Joseph van Ess, Beyrut: y.y. 1390/1971, s. 22.

⁴⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 376.

⁴⁹ Taberî, *Târîh*, V, 569.

⁵⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 387.

gelenlerinden şahit olmaları için imza almış, ancak Muhtâr es-Sekafî ve Urve b. Mugîre b. Şu‘be Muâviye’ye gönderilecek olan bu belgeye imza atmamışlardır.⁵¹

1.1.3. Muhtâr’ın Eşleri ve Çocukları

Muhtâr es-Sekafî’nin üç eşi olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki Müslim b. Akîl olayları zamanında Kûfe’de valilik yapan Nu‘man b. Beşîr el-Ensârî’nin (ö. 64/684) kızı Amre bint. Nu‘man’dır.⁵² İkinci eşi Basra valiliği yapan Semüre b. Cündeb’in (ö. 60/680) kızı Ümmü Sabit’tir.⁵³ Üçüncü eşi ise Saîd b. Zeyd en-Nüfeyl’in (ö. 51/671) kızı Ümmü Zeyd’dır.⁵⁴ Kaynaklara göre Muhtâr’ın bilinen beş çocuğu vardır bunlardan Muhammed ve İshak ikinci eşindendir.⁵⁵ Ebû İshak künyesini Muhtâr, Ümmü Sabit’ten olan çocuğundan almıştır. Diğer çocukları ise Ümmü Seleme, Cebr ve Ebû Ümeyye’dır.⁵⁶

Sonuç olarak kabilesi ve akrabalık bağları nedeniyle Muhtâr es-Sekafî, hayatı boyunca geniş kitleler tarafından tanınan bir kişilik olmuştur. Akrabalık bağları sayesinde hayatının dönüm noktalarında dahi son derece rahat etmiş ve hedeflerine kolaylıkla ulaşabilmiştir. H. 61. yılda Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyti’nin başlarına gelecek hadiseye kadar değişken ve oturmamış bir düşünce yapısına sahip olduğu görülen Muhtâr es-Sekafî bu süreçte birbirine çok zıt nitelikte davranışlar ortaya koymuştur. Düşüncelerinin net olmaması ve birbirinden farklı gruplara nispet edilebilecek şekilde tezat arz eden davranışlar sergilemesi nedeniyle Muhtâr es-Sekafî tarihçiler tarafından muhtelif zümreler içerisinde zikredilmiştir.

1.2. Muhtâr es-Sekafî’nin Siyasî Faaliyetleri

1.2.1. Müslim b. Akîl’e Desteği ve Hapis Hayatı

Babası, amcası ve kardeşi Cısr/Köprü savaşında şehit olduktan sonra Muhtâr’ın Medine’de kaldığı, sonra da amcasının yanına Medâin vilayetine gittiği daha önce ifade edilmişti. Ayrıca o sıralar genç yaşta olan Muhtâr’ın Şifler tarafından kınanan

⁵¹ Taberî, *Târîh*, V, 270; Belâzurî, *Ensâb*, V, 263.

⁵² İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, V, 363.

⁵³ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, s. 401; Erul, Bünyamin, “Semüre b. Cündeb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 501.

⁵⁴ Muhammed b. Habîb, Ebu Ca‘fer, *Kitâbü’l-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstädter, Beyrut: Dârü’l-Afâki’l-cedîde, t.y., s. 70.

⁵⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, s. 401.

⁵⁶ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cemheretü ensâbi’l-‘Arab*, thk. Abdüsselâm M. Hârun, Kahire: Dârü’l-Ma‘ârif, t.y., s. 268; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VII, 200.

davranışlarda bulunduğu, daha sonra Kûfe'ye yerleşerek orada yaşamaya başladığı da belirtilmiştir.

Muâviye zamanındaki olaylarda aktif rol almayan Muhtâr'ın siyasî hayatı, h. 60/680 yılında Yezîd b. Muâviye'nin (ö. 64/683) tahta geçtiği zaman başlamıştır. Yezîd'in hilafetini onaylamayan ve Hz. Ali taraftarlarından olan Süleyman b. Surad (ö. 65/685) ile onun gibi birtakım kişiler, Hz. Hüseyin'e Kûfe'ye gelmesi için mektup yazmışlar,⁵⁷ Hz. Hüseyin de hem durumu tahkik etmesi hem de kendi adına biat alması için amcasının oğlu Müslim b. Akîl'i (ö. 60/680) onlara göndermiştir.⁵⁸ Müslim de Kûfe'ye varır varmaz Muhtâr es-Sekafî'nin evinde konaklamış⁵⁹ ve Kûfe'deki Hz. Ali taraftarları ile Muhtâr ona biat etmiştir.⁶⁰ Yapılan davet çalışmalarında aktif bir rol üstlenen Muhtâr'ın söz konusu rolünü bu kadar rahat bir şekilde yerine getirmesinin sebebi büyük bir ihtimalle o dönem şehrin valisinin kayınpederi Nu'man b. Beşîr'in olmasıdır.⁶¹

Hz. Hüseyin adına biat alındığı haberlerini işiten Yezîd b. Muâviye, Nu'man'ın yerine o dönemde Basra valisi olan Ubeydullah b. Ziyâd'ı Kûfe valiliğine atadı. Şehirde tahkikat yaptırtan Ubeydullah, sonunda Müslim'i yakalattı ve onu öldürttü. Müslim b. Akîl'in öldürüldüğü esnada Muhtâr es-Sekafî, Kûfe civarındaki köyü "Lafğa/Hutarniye"de idi.⁶²

Hz. Hüseyin, Müslim b. Akîl'den gelen olumlu haberler ile Mekke'den Kûfe'ye doğru harekete geçmişti. Müslim'in ölüm haberini alan Muhtâr ise hızlı bir şekilde yola çıkmış, ancak akşam saatlerine doğru Kûfe mescidine ulaştığında olaylar sona ermişti. İbn Ziyâd yardımcısı Amr b. Hureys'e (ö. 85/704) mescidde bir sancak açmasını ve tüm halkın orada toplanmasını emretmiştir. Muhtâr da akrabası Zâide b. Kudâme aracılığıyla Amr b. Hureys'den eman istemiş, eman aldıktan sonra Amr b. Hureys'in yanına gelip sabaha kadar sancağın altında oturmuştur.⁶³ Kûfe halkı Muhtâr'ın yaptıkları hakkında konuşmaya başlamış ve Kûfelilerden Umâre b. Ukbe b. Ebû Muayt, İbn Ziyâd'ın yanına

⁵⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, V, 196.

⁵⁸ İbn Haldûn, Veliyüddin Abdurrahman, *Târîhu İbn Haldûn*, thk. Halil Şehade, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1431/2001, III, 27-28; İsfahâni, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut: Müessesetü'l-a'lamî li'l-matbu'ât, 1427/2006, s. 99.

⁵⁹ Taberî, *Târîh*, V, 569; Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, s.231.

⁶⁰ Taberî, *Târîh*, V, 569.

⁶¹ Hasenî, Hâşim Ma'rûf, *el-İntifâdâtü's-Şi'iyye abre't-târîh*, Beyrut: Dâru't-Ta'ârifi li'l-matbu'ât, 1410/1990, s. 337.

⁶² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 492; Taberî, *Târîh*, V, 569.

⁶³ Taberî, *Târîh*, V, 569-570.

giderek onun Müslim ile beraber isyan ettiğini (huruc) ve Muhtâr'ın eskiden Osmânî (Hz. Osman taraftarı) olduğunu bugünlerde ise Türebî (Hz. Ali taraftarı) olduğunu söylemiştir.⁶⁴

Sabah olunca Ubeydullah b. Ziyâd'ın kapısı açılmış ve insanlara içeri girmeleri için izin verilmiştir. İbn Ziyâd'ın kulağına, kendisinin yanına girenler arasında bulunan Muhtâr hakkında onun Müslim'in intikamını alacağı yönündeki sözleri de ulaşmıştı.⁶⁵ İbn Ziyâd meclisinde Muhtâr'a hitaben onun Müslim b. Akîl'e yardıma gelenler içerisinde olduğunu söylemiş, Muhtâr ise bunu inkâr edip Amr b. Hureys'i şahit göstermiştir. Amr, Muhtâr'ın dediğini onaylamış⁶⁶ ancak İbn Ziyâd elindeki çubuk ile Muhtâr'ın gözüne vurarak onun göz kapağını yırtmıştır.⁶⁷ Bazı kaynaklarda bu yüzden Muhtâr'ın bir gözünün kör olduğu zikredilmiştir.⁶⁸ İbn Ziyâd, Muhtâr'ın gözünü yaraladıktan sonra onun hapse atılmasını emretmiştir. Muhtâr hapiste iken Hz. Hüseyin ve akrabaları Kerbelâ bölgesinde şehit edilmiştir.⁶⁹

Hapis hayatı esnasında Muhtâr, kendisine yardım etmesi için kardeşi Safiyye bint. Ebû Ubeyd ile evli olan Abdullah b. Ömer'e bir diğer akrabası Zâide b. Kudâme ile mektup göndermiştir. Mektubunda İbn Ömer'den hapisten çıkması için Yezîd'e bir mektup yazmasını istemiştir.⁷⁰ İbn Ömer, Yezîd b. Muâviye'ye mektup yazmış bunun üzerine Yezîd, İbn Ziyâd'a Muhtâr'ı serbest bırakmasını söylemiştir.⁷¹ Yezîd b. Muâviye'den aldığı emir üzerine İbn Ziyâd, Muhtâr'a üç gün içinde Kûfe'yi terk etmesini, aksi halde verdiği sözden döneceğini kesin bir dille ifade etmiştir.⁷² Abdullah b. Ömer'in aracılığı ile hapisten çıkan Muhtâr, üçüncü günün sonunda Kûfe şehrini terk etmek zorunda kalmıştır.

⁶⁴ İbn A'sem el-Kûfî, Ahmed, *Kitâbü'l-Futûh*, thk. Ali Şîrî, Beyrut: Dârü'l-Advâ, 1411/1991, V, 143.

⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 687-688.

⁶⁶ Taberî, *Târîh*, V, 570.

⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 688; Taberî, *Târîh*, V, 570; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 493.

⁶⁸ Muhammed b. Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, s. 303; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 586; Safedî, *eş-Şu'ûr bi'l-ûr*, s. 215.

⁶⁹ Taberî, *Târîh*, V, 570. Ayrıca Şîi eserlerde yer alan bir anlatıma göre Muhtâr hapiste iken Meysem Temmâr isminde bir zat onun hapisten çıkıp Hz. Hüseyin'in intikamını alacağını müjdelemiştir. Bk. Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 353; Mehdî, Sîhâm, *Sevretü'l-Muhtâr es-Sekafî*, Beyrut: Dârü'l-İrşâd, 1435/2014, s. 24; Hasenî, *el-İntifâdâtü's-Şî'iyye*, s. 339.

⁷⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Taberî, *Târîh*, V, 570-571.

⁷¹ Ya'kûbî, Ahmed b. İshak, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ, Beyrut: Şirketü'l-a'lâmi li'l-matbû'ât, 1431/2010, II, 174.

⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 688; Taberî, *Târîh*, V, 571.

1.2.2. Muhtâr'ın Mekke'ye Gidişi ve Abdullah b. Zübeyr'e Biat Etmesi

Kûfe'den ayrılarak Hicaz'a doğru belirli mesafe alan Muhtâr İbnü'l-İrk adında biriyle karşılaşmış, gözünü bu hale kimin getirdiği sorusu karşısında, bunu İbn Mercâne'nin⁷³ yaptığını ve ondan intikam alacağını ifade etmiştir.⁷⁴ Bunun yanı sıra Muhtâr, İbnü'l-İrk'a "Eğer sen benim bir yerde ortaya çıkacağımı duyarsan insanlara, 'Muhtâr bir grup müslüman ile birlikte ortaya çıkmış mazlum olarak Taff'da'⁷⁵ şehit olan Hüseyin'in, müslümanların efendisinin, resullerin efendisinin kızının oğlunun ve bu kızın da efendisinin oğlu olan Hüseyin b. Ali'nin kanının intikamını talep ediyor dersin."⁷⁶ demiştir. Ayrılacakları esnada bu sözleri hafızasında tutmasını ve söylediklerinin ileride gerçekleşeceğini söylemiş, İbnü'l-İrk da bu diyalogu daha sonra Haccâc b. Yûsuf'a (ö. 95/714) anlatmıştır.⁷⁷ Muhtâr'ın erken dönemde Ehl-i Beyt'in kanının intikamını talep etmesi, daha sonra gerçekleşen olaylarda ortaya koyduğu azmini ve taşıdığı niyetini gösterme açısından dikkate şayan bir olaydır.

Muhtâr, Mekke'ye vardığında Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ile görüşmüş, ondan umduğunu bulamayınca memleketi Tâif şehrine amcaoğullarının yanına gitmiştir.⁷⁸ Muhtâr oradayken İbn Zübeyr onun ne halde olduğunu adamlarına sormuş onlar da Muhtâr için "O, Tâif'tedir, öfkeli olduğunu ve zorbaları güdeceğini iddia ediyor." deyince İbn Zübeyr onun için, "Allah onun cezasını versin. O, yalancı ve kâhin olarak ortaya çıkmıştır, şayet Allah zorbaları helâk edecek olursa onların ilki Muhtâr olur."⁷⁹ cevabını vermiştir.

Tam bir yıl sonra tekrar Mekke'ye gelen Muhtâr, bu sefer Abbas b. Sehl b. Sa'd'ın aracı olması ile Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiştir.⁸⁰ İbn Zübeyr'in önemli adamlarından birisi hâline gelen Muhtâr,⁸¹ Husayn b. Nümeir'in (ö. 67/686) komutanlığında Zübeyrîler

⁷³ Mercâne Ubeydullah b. Ziyâd'ın annesinin ismidir. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 49.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 493; Taberî, *Târih*, V, 571-572.

⁷⁵ Acı anlamına gelmektedir. Kerbelâ günü için kullanılır.

⁷⁶ Taberî, *Târih*, V, 572-573; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 493.

⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 493; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377.

⁷⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, V, 147.

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 493; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 378.

⁸⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 378-379. Muhtâr'ın Abdullah b. Zübeyr biatı altındaki faaliyetleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Kurnaz, Yasin, "Muhtâr b. Ebî Ubeyd Es-Sekafî'nin Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri (1/622-67/687)" (doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), s. 43-58.

⁸¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VI, 492.

ile Emevîler arasında Kâbe’de vuku bulan savaşta büyük başarılar kaydetmiştir.⁸² Muhtâr es-Sekafî, Yezîd b. Muâviye’nin ölümünden sonra 5 ay daha Mekke’de kalmıştır.⁸³ Yezîd’in ölümü ile beraber Kûfe halkı Amr b. Hureys’i vali olarak kabul etmemiş, içlerinden seçtikleri İbn Zübeyr taraftarı olan Âmir b. Mes’ûd adında birine biat etmişlerdir.⁸⁴ Vali değişimi sonucunda Kûfe şehri, Emevî yönetiminden Abdullah b. Zübeyr yönetimine geçmiştir.

Muhtâr, umre için Kâbe’ye gelenlerden, müteaddit defalar Kûfe ile ilgili bilgiler almıştır. Hâni b. Ebû Hayyatü’l-Vadiî ile görüşen Muhtâr, ona Kûfe’nin ahvâlini sormuş o da Kûfe halkının İbn Zübeyr’e itaat etmede birleşmiş olduklarını, ancak kendi görüşleri etrafında onları birleştirecek bir kimsenin olması halinde onların günün birinde tüm toprakları bir müddet ele geçirebileceklerini ifade etmiştir. Hâni’nin dediklerine cevap sadedinde Muhtâr, “Ben Ebû İshak’ım, yemin ederim ben onları hak üzere toplayacağım. Onlarla birlikte bâtılın atlıları ile karşılaşacak, inatçı ve zorba olan herkesi helâk edeceğim.”⁸⁵ demiştir.

Abdullah b. Zübeyr’in yanında umduğunu bulamayan Muhtâr, bir rivâyete göre ondan izin alarak,⁸⁶ bir başka rivâyete göre ise almayarak⁸⁷ Kûfe’ye doğru yola çıkmıştır.⁸⁸ Yolda Seleme b. Mersed adlı bir kişiyle karşılaşmış, ona Hicaz’dan haber verdikten sonra Kûfe hakkında ondan bilgi istemiştir. Seleme Kûfeliler hakkında “Onlar

⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 688; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379.

⁸³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 494.

⁸⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 367; Taberî, *Târîh*, V, 577.

⁸⁵ Taberî, *Târîh*, V, 577-578; İbn A’sem, *Kitâbü’l-Futûh*, VI, 206-207; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 494.

⁸⁶ Rivâyete göre Muhtâr, “Ben bir kavim biliyorum ki, eğer onlara bir adam yoldaşlık etse senin adına yola çıkar ve Şam’a gâlip gelirler.” demiş, İbn Zübeyr, “Kim Onlar?” deyince Muhtâr, “Kûfe’deki Benî Hâşim Şîa’sıdır.” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine İbn Zübeyr, “O zaman bu adam sen ol.” diyerek Muhtâr’ı Kûfe’ye göndermiştir. Bk. Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü’l-ereb fî fûnûni’l-edeb*, thk. Müfid Kumeyha, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1423/2004, XXI, 5; Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin, *Mürûcû’z-zeheb ve me’adinü’l-cevher*, thk. Kemal Hasan Mer’î, Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1425/2005, III, 67; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VI, 492; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 453.

⁸⁷ İzinsiz bir şekilde Mekke’den ayrıldığını belirten kaynaklar için bk. İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec, *el-Muntazam fî târihi’l-mülûk ve’l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1412/1992, VI, 29; Taberî, *Târîh*, V, 578; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 688. Ayrıca sert, kaba davranışlar görüp İbn Zübeyr’den kaçtığı bilgisi için bk. Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir, *el-Fark beyne’l-firak*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, t.y., s. 50.

⁸⁸ Tarihî kaynaklarda Muhtâr anlatılırken genellikle onun İbn Zübeyr’den izinsiz bir şekilde Kûfe’ye gittiği aktarılmış, konu bitimlerinde de izinli gittiğini belirten rivâyete yer verilmiştir. Ancak onun izinsiz bir şekilde Kûfe’ye gittiği bilgisi daha kuvvetlidir. Zira İbn Zübeyr Muhtâr’dan hemen sonra Kûfe’ye yeni vali atamıştır.

çobanları olmayan koyun sürüsü gibidirler.” deyince Muhtâr es-Sekafî, “Ben onları en güzel şekilde yöneteceğim ve sonuca ulaştıracam.” cevabını vermiştir.⁸⁹

Yoluna devam eden Muhtâr, Kûfe civarındaki köylere uğramış ve mescitlerinde namaz kılmıştır. Tanıdığı insanlara uğrayıp onlara “Size sevineceğiniz bir müjde getirdim” kabilinden sözler söylemesi halkta adeta merak duygusu uyandırmıştır.⁹⁰ Daha sonra Muhtâr, Ubeyde b. Amr ve İsmâil b. Kesîr ile görüşmüş onlara akşam evine gelmelerini söylemiştir.⁹¹ İsimleri geçen kişiler akşam Muhtâr es-Sekafî’nin evine geldiklerinde Muhtâr onlara, “Vasî oğlu Mehdî Muhammed b. Ali beni size emin, vezir ve seçilmiş emir olarak gönderdi. Bana mülhidler ile savaşmayı, Ehl-i Beyt’in kanının intikamını talep etmeyi, zayıfları savunmayı emretti.” demiş, ardından Ubeyde b. Amr ve İsmâil b. Kesîr ona ilk biatı yapmışlardır.⁹²

1.2.3. Tevvâbûn Hareketi ve Muhtâr’ın Kûfe’deki Davet Çalışmaları

Muhtâr es-Sekafî’nin Kûfe’ye yaklaştığı sıralarda şehirde Hz. Ali taraftarları, Süleyman b. Surad ve adamları etrafında toplanmışlardı. Künyesi Ebû Mutarrif⁹³ olan Süleyman, Hz. Peygamber zamanında müslüman olmuş⁹⁴ ve sahâbî sayılmaktadır.⁹⁵ Süleyman, Hz. Peygamber’in vefatı ile Kûfe’ye yerleşerek Cemel ve Sıffin’de Hz. Ali ile beraber savaşmıştır.⁹⁶ Ancak sonraki yıllarda Hz. Hüseyin’i Kûfe’ye davet edip Kerbelâ’da onu yalnız bırakanlardan olmuştur.⁹⁷

Yezîd b. Muâviye’nin ölümünün ardından Hz. Hüseyin’e destek vermeyip pişman olanlar, önceleri Hz. Ali yanında yer alan Süleyman b. Surad el-Huzâî, Müseyyeb b. Necebe el-Fezârî, Abdullah b. Sa’d en-Nüfeyl, Abdullah b. Va’l et-Teymî, Rifâa b. Şeddâd el-Becelî gibi kişiler etrafında toplanmışlardır.⁹⁸ Kendilerine lider seçmek için bir araya geldiklerinde Müseyyeb, Hz. Ali’nin, “Allah’ın Âdemoğullarına verip özür kabul etmeyeceği ömür altmış senedir.” sözünü söyledikten sonra içlerinden bu yaşa gelmeyen

⁸⁹ Taberî, *Târîh*, V, 578.

⁹⁰ Taberî, *Târîh*, V, 578; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 688.

⁹¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 494; Taberî, *Târîh*, V, 579.

⁹² Taberî, *Târîh*, V, 580; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 495.

⁹³ Halife b. Hayyât, *Kitâbü’t-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Bağdat: y.y. 1387/1967, s. 107.

⁹⁴ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, II, 548. Ayrıca önceki ismi Yesâr iken Hz. Peygamber ona Süleyman ismini vermiştir. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 454.

⁹⁵ Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1417/1996, III, 394.

⁹⁶ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, V, 196.

⁹⁷ İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, s. 294.

⁹⁸ Taberî, *Târîh*, V, 552; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 486.

kimsenin olmadığını ifade etmiştir.⁹⁹ Peşi sıra söz alan Süleyman ise içinde bulundukları pişmanlığı ifade edip kendi durumlarına mesel olarak Benî İsrâil'i örnek vermiş ve âyetten¹⁰⁰ delil getirmiştir.¹⁰¹ Diğer şahıslar da yaptıkları davranışın kötü ahlâktan kaynaklandığını, Hz. Peygamber'in torununu davet edip onu yalnız bıraktıklarını beyan etmişlerdir. Uzunca konuşmalardan sonra lider olarak Süleyman b. Surad'ı seçen bu grubun h. 61 yılında Hz. Hüseyin'in ölümüyle başlayan faaliyetleri h. 64 yılına kadar devam etmiştir.¹⁰²

Muhtâr es-Sekafî'nin Kûfe'ye gelmesine¹⁰³ denk gelen bu yılda, Âmir b. Mes'ûd Abdullah b. Zübeyr tarafından azledilmiş, Kûfe'nin yeni valisi sahâbî Abdullah b. Yezîd el-Ensârî (ö. 69/688-89) ile harac âmili olan İbrahim b. Muhammed b. Talha da şehre gelmiştir.¹⁰⁴ Kûfe şehri, Zübeyrî hilâfetine bağlı olmakla birlikte içerisinde Ehl-i Beyt taraftarları (Tevvâbûn-Muhtâr) ve Emevî taraftarlarından müteşekkil iki ayrı grup barındırıyordu. Vali Abdullah b. Yezîd şehre gelir gelmez hutbede tavrını ortaya koymuş ve Hz. Hüseyin'in katli ile ilgilerinin bulunmadığını söylemiştir. Ancak Hz. Hüseyin'in katli olayına farklı yaklaşan harac emiri İbrahim ile Tevvâbûn önderlerinden Müseyyeb arasında geçen diyalog Zübeyrîler ile Tevvâbûn arasındaki ilişkinin ne derece samimi olduğunu gözler önüne sermiştir.¹⁰⁵

Yeni vali geldikten sonra davalarının propagandasını açıktan yapmaya başlayan Tevvâbûncular hazırlıklarını sürdürdükleri sırada, Muhtâr ashabına Muhammed b. Ali (ö. 81/700) tarafından gönderildiğini söylemiştir.¹⁰⁶ Davasına çağırdığı insanlar ona Şiîlerin o andaki hocasının/liderinin Süleyman b. Surad olduğunu¹⁰⁷ söylediklerinde Muhtâr onun için, "Allah bize de ona da rahmet etsin, Süleyman yaşlılardan biridir. Akı noksandır, tecrübesizdir ve idareden anlamaz. Savaş bilgisi de yoktur, hem kendisini hem de sizi

⁹⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XX, 331.

¹⁰⁰ "O halde sizleri yaratana tövbe ediniz ve bunun için kendi kendinizi öldürünüz." Bakara 2/54.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 487.

¹⁰² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 366; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 29.

¹⁰³ Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden 6 ay sonra Kûfe'ye geldiğini ifade eden bir kaynak için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 489.

¹⁰⁴ Muhtâr'ın o ikisinden 8 gün önce Kûfe'ye gelmediğine dair bk. Taberî, *Târîh*, V, 560. 8 gün sonra geldiği rivâyet için bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 367.

¹⁰⁵ Müseyyeb b. Necebe ile Abdullah b. Vâl'in ona Cemel olayında "Babanı ve dedeni öldürdük." demeleri ve aralarında geçen diyalog için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 489-490; Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası (Câferiyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişimi ve Görüşleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1984, s. 118-119.

¹⁰⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 367.

¹⁰⁷ Taberî, *Târîh*, V, 560.

ölüme götürecektir bir isyan (huruc) istiyor.”¹⁰⁸ diyerek onun hakkındaki düşüncesini ortaya koymuştur.

Her ne kadar Muhtâr’a destek veren kişiler olmuşsa da onun Süleyman hakkındaki bu sözlerine rağmen Şiîlerin çoğunluğu Süleyman b. Surad üzerinde karar kılmışlardır. Süleyman’ın kendisine tercih edilmesi Muhtâr’a çok ağır gelmiş, bundan sonra o kendi köşesinde Tevvâbûncuların başına gelecekleri beklemeye başlamıştır.¹⁰⁹

Çok sayıda kişinin katıldığı Tevvâbûn hareketi mensupları Hz. Hüseyin’in intikamını almak gayesiyle Emevîler ile savaşmak için Nuhayle tarafına yönelmişlerdir. Nuhayle bölgesinde toplandıkları zaman sayılarının azlığını gören Süleyman b. Surad ashabına bunun sebebini sormuş, onlar da Muhtâr’ın insanları ondan alıkoyduğunu ifade etmişlerdir.¹¹⁰ Süleyman bu durum karşısında Hakîm b. Munkız el-Kindî ile Velîd b. Ğusayn el-Kinânî’yi Kûfe’ye yollamış onlar, “Haydi Hüseyin’in intikamını almaya!”¹¹¹ şeklinde slogan atarak taraftar toplamaya çabalamışlardır.¹¹² Süleyman’a gönüllü insanlar ile yola çıkması telkin edilmiş, kendisi de bunu onaylayıp orduyla birlikte Emevîler ile savaşmak üzere yola koyulmuştur. Tevvâbûndan bazı kişilerce Hz. Hüseyin’in asıl katillerinin Ömer b. Sa’d (ö. 66/686)¹¹³ ve Kûfe’deki kabile reislerinden müteşekkil oldukları beyan edilmişse de, Süleyman onlara Hz. Hüseyin’in ölüm emrini asıl verenin Ubeydullah b. Ziyâd olduğunu ifade etmiş ve bu şekilde onlara hepsinin kabul ettiği ortak bir hedef göstermiştir.¹¹⁴

Tevvâbûn hareketi mensuplarının şehirden ayrılmasının akabinde Ömer b. Sa’d ve Şebes b. Rebî¹¹⁵ önderliğindeki kişiler Kûfe valisi Abdullah b. Yezîd’e gidip, “Muhtâr b. Ebû Ubeyd size karşı İbn Surad’dan daha tehlikelidir.” demek suretiyle onun hapse

¹⁰⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 689; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 495.

¹⁰⁹ Taberî, *Târih*, V, 561; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 495; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 367; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 30.

¹¹⁰ 16.000 biat eden kişiden 4000 kişinin Nuhayle bölgesinde toplandığı ve Muhtâr es-Sekafî’nin 2000 kişiyi kendi yanına çektiği bilgisi için bk. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 3.

¹¹¹ “يا لثارات الحسين”. Bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 35.

¹¹² Bu sloganı ilk söyleyenlerin Hakîm b. Munkız ile Velîd b. Ğusayn olduğuna dair bk. Sübhânî, Ca’fer, *Buhûs fi’l-mîlel ve’n-nihal*, Kum: Müessesetü’l-İmâm Sâdık, 1428/2007, VII, 250. Ancak bu slogan sonraki zamanlarda Muhtâr es-Sekafî hareketi ile bütünleşmiştir.

¹¹³ Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın oğlu ve Kerbelâ’da Hz. Hüseyin’i şehit edenler arasındadır.

¹¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 695; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 3-4.

¹¹⁵ Şebes b. Rebî’in, Hz. Hüseyin’i Kûfe’ye davet edenlerden olduğu bilgisi için bk. İsfahânî, *Mekâtîlü’l-Tâlibiyyîn*, s. 99.

atılmasını istediler.¹¹⁶ Onların teklifine sıcak bakan vali, Muhtâr'ı ihtiyaten hapse attırdı böylece Muhtâr es-Sekafî'nin ikinci hapis hayatı başlamış oldu.

Tevvâbûn hareketi Aynü'l-Verde bölgesinde Emevî ordusuyla karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta Süleyman b. Surad, Müseyyeb b. Necebe ve Abdullah b. Sa'd b. Nüfeyl öldürülmüşlerdir.¹¹⁷ Son komutan olarak geride kalan Rifâa b. Şeddâd az bir grup ile beraber Kûfe'ye dönmüştür. Hapiste olan Muhtâr, Tevvâbûn liderlerinden olan Rifâa'ya mektup yazarak Süleyman b. Surad'a rahmet dilemiş ve onun ruhunun peygamberlerin, siddîklerin, şehitlerin ve sâlihlerin ruhlarının arasında olduğunu vurgulamış, artık güvenilir emirin kendisi olduğunu, onları Allah'ın kitabına, nebisinin sünnetine, Ehl-i Beyt'in intikamını talep etmeye, zayıfları savunmaya, haramı helal sayanlar ile cihada davet etmiştir.¹¹⁸ Bu mektuptan da anlaşıldığı üzere ilk ortaya çıktığı zamanlarda Tevvâbûn hareketine karşı olumsuz bir tavır takınan Muhtâr, bu hareketin yaşadığı hezimetler sonrasında onlara karşı daha ılıman bir tavır sergilemeye başlamıştır.

Muhtâr'ın gönderdiği mektubu okuyup ona destek vermek isteyen gerek eski Tevvâbûnculardan gerekse de Kûfe ehlinde olan Müsennâ b. Muharribe, Sa'd b. Huzeyfe, Yezîd b. Enes, Ahmer b. Şumayt, Abdullah b. Şeddâd ve Abdullah b. Kâmil gibi isimler onu hapisten çıkarabileceklerini beyan etmişlerdir, ancak Muhtâr bunu gerek görmemiştir. Zira Muhtâr onlar bu teklifi yaptığı sırada, kölesi Zerbi'yi Abdullah b. Ömer'e göndermiş ve ondan hapisten çıkması için Kûfe valisine mektup yazmasını istemişti.¹¹⁹ Söz konusu mektubun vali Abdullah b. Yezîd'e ulaşmasının ardından, Muhtâr'ı kendisinin yönetimi sırasında bir ayaklanma yapmamak, aksini yaptığı takdirde bin adet deve kesmek ve tüm kölelerini azat etmek şartıyla kefiller huzurunda serbest bırakmıştır.¹²⁰

Hapisten çıkmasıyla davet görevine devam eden Muhtâr insanlardan gizlice biat aldı ve etrafındaki Şiîlerin sayısında geniş bir artış oldu.¹²¹ Abdullah b. Zübeyr, Muhtâr hakkındaki haberleri alınca Kûfe valisi ve harac âmilini azledip bunların yerine

¹¹⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 373; İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 218.

¹¹⁷ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, III, 83.

¹¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 701-702; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 374; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 9-10.

¹¹⁹ Taberî, *Târîh*, VI, 8.

¹²⁰ Buna ilaveten Muhtâr'ın verdiği yeminleri bozacağını ima ettiğine dair bk. Taberî, *Târîh*, VI, 8-9.

¹²¹ Rivâyete göre yaklaşık 17 bin kişi Muhtâr etrafında toplanmıştır. Bk. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 50; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 192.

sahâbeden Abdullah b. Mutî‘i (ö. 74/693) vali tayin etti.¹²² Muhtâr, arkadaşı olan İbn Mutî‘in¹²³ yanına gider gelir, onun yanında İbn Zübeyr’e karşı samimiyetini izhar eder ancak gizliden gizliye onu ayıplardı. Buna mukabil Muhammed b. Hanefiyye’yi övüp insanları ona davet ederdi.¹²⁴

Kûfe’ye geldiği ilk vakitlerde mescitte hutbe irad eden İbn Mutî‘, onlar arasında Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi bir yönetim uygulayacağını ifade etmiş, Muhtâr’ın adamlarından olan Sâib b. Mâlik el-Eş‘arî ona itiraz ederek Hz. Ali gibi yönetmesini istemiş, buna Muhtâr taraftarı olan Yezîd b. Enes de destek vermiştir.¹²⁵ Hutbe sonrası emniyetten sorumlu olan İyâs b. Mudârib, valiye hutbede ona itiraz eden kişilerin Muhtâr’ın adamlarından olduklarını söyleyerek yaptıkları faaliyetlerden söz etmiş, Muhtâr’ı ihtiyat için hapse atmasını tavsiye etmiştir.¹²⁶ Bunun üzerine Abdullah b. Mutî‘, Zâide b. Kudâme’yi yanında bir adam ile Muhtâr’a göndermiştir.¹²⁷ Muhtâr’ın evine vardıklarında onun amcasının oğlu olan Zâide,¹²⁸ “*Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke’den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.*”¹²⁹ âyetini okumuş, vaziyeti anlayan Muhtâr hasta taklidi yaparak valinin yanına gidemeyeceğini ifade etmiştir. Bu durum İbn Mutî‘e anlatıldığında o, konuyu pek üstelememiştir.¹³⁰ Üçüncü kez hapse girmekten kurtulan Muhtâr faaliyetlerini hızlandırmış ancak insanlar arasından bazıları onun davetini şüpheyile karşılamışlardır.

Abdurrahman b. Şureyh adında Muhtâr’a biat eden biri arkadaşları ile yaptığı görüşmede Muhtâr’ın Muhammed b. Ali (İbn Hanefiyye) tarafından gönderildiği konusunda şüphelerin olduğu ve durumu İbn Hanefiyye’ye sormaları gerektiğini ifade etmiştir. Heyet şeklinde Mekke’ye İbn Hanefiyye’nin yanına giden topluluk, Muhtâr’ın durumunu anlatıp eğer onay verirse ona destek vereceklerini aksi halde vazgeçeceklerini dile getirmişlerdir.¹³¹ İbn Hanefiyye de onlara hitaben, “Yemin ederim ben Yüce Allah’ın yarattıklarından kiminle dilerse onunla bize yardım etmesini umarım.” şeklinde kapalı bir

¹²² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 382.

¹²³ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 55.

¹²⁴ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VI, 492.

¹²⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 28; Taberî, *Târîh*, VI, 10-11.

¹²⁶ Taberî, *Târîh*, VI, 11.

¹²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 7.

¹²⁸ Taberî, *Târîh*, VI, 12.

¹²⁹ Enfâl 8/30.

¹³⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 28.

¹³¹ Taberî, *Târîh*, VI, 12-13; Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, XLV, 364-365.

ifade kullanmış, ancak gelen heyet bunu ruhsata/izne yormuştur.¹³² Heyetin İbn Hanefiyye ile olduğu haberini alan Muhtâr telaşa kapılmış ve İbn Hanefiyye'nin yanına gidenleri ihanet ile suçlamıştır.¹³³ Telaşlı bekleyiş sonrası Kûfe'ye dönen heyet, İbn Hanefiyye'nin onlara izin verdiğini belirttiğinde Muhtâr, büyük sevinçle tekbir getirip Şîîlerin artık kendisinin etrafında toplanması gerektiğini söylemiştir.¹³⁴ Heyetin verdiği müjde sayesinde Kûfe'de Muhtâr taraftarı sayısında ciddi oranda artma gerçekleşmiştir.

1.2.4. Muhtâr'ın Kûfe Şehrini Ele Geçirmesi

Kûfe'deki nüfuzları artan Şîîler, Muhtâr es-Sekafi'ye Hz. Ali'nin komutanlarından olan Mâlik b. Eşter'in (ö. 37/657) oğlu İbrahim b. Eşter'den (ö. 72/691) bahsetmiş ve onu hareketlerine dâhil etmesini tavsiye etmişlerdir.¹³⁵ Bunun üzerine Muhtâr kendi adamlarından birkaçını ona göndermiştir. İbrahim b. Eşter hareketlerine katılmak için kendisini lider yapmalarını şart koşunca heyet, İbn Hanefiyye'nin Muhtâr'ı emir tayin ettiğini belirterek onun yanından ayrılmıştır.¹³⁶

Muhtâr, üç gün sonra adamları ile İbrahim b. Eşter'e gidip, İbn Hanefiyye'den geldiğini söylediği mektubu¹³⁷ okuması için ona takdim etmiştir. Mektubu okuyan İbrahim'in, "Mehdî" ibaresini görünce, "Ben önceleri İbn Hanefiyye ile mektuplaştırdım, bana kendi ismi veyahut babasının ismi ile yazardı." demesi üzerine Muhtâr, "O, o zamandı; bu, bu zaman." cevabını vermiştir.¹³⁸ Mektubun İbn Hanefiyye'den geldiğine orada bulunanlardan iki kişi istisna¹³⁹ herkes şahitlik etmiş,¹⁴⁰ bunun akabinde İbrahim b. Eşter Muhtâr'a biat etmiştir.¹⁴¹

¹³² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384; Taberî, *Târîh*, VI, 14.

¹³³ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 228; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 52; Taberî, *Târîh*, VI, 14.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 29.

¹³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 8-9. İbrahim b. Eşter'i Muhtâr es-Sekafi'nin ashabına haber verdiğini belirten rivâyet için bk. İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 228.

¹³⁶ Taberî, *Târîh*, VI, 15-16.

¹³⁷ İbn Sa'd'a göre mektubu Muhtâr, İbn Hanefiyye lisanı ile bizzat kendisi yazmıştır. Bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 100-101.

¹³⁸ Taberî, *Târîh*, VI, 17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 30. Mektupta "Mehdî" ibaresinin geçmemesi ve İbn Hanefiyye'nin mektubu Muhtâr'ın adamlarının yanında yazdığı rivâyeti için bk. Dîneverî, *el-Ahbâru't-tvâl*, s. 288-289.

¹³⁹ Âmir eş-Şa'bî (ö. 104/722) ve babası şahitlik etmemişlerdir. Bk. Taberî, *Târîh*, VI, 17. Dîneverî'nin naklettiği bir rivâyete göre Şa'bî Muhtâr'ın mektup içindeki hilesini anlayınca Kûfe'den ayrılıp hicaza gitmiştir. Bk. Dîneverî, *el-Ahbâru't-tvâl*, s. 288-290. Ancak daha sonraki olaylarda yer alan Şa'bî ile ilgili bu rivâyet zannımızca hatalıdır.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 101.

¹⁴¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 386.

Heyet gittikten sonra İbrahim b. Eşter, Âmir eş-Şa‘bî’ye (ö. 104/722)¹⁴² mektubun İbn Hanefiyye’den geldiğine şahitlik edenleri sorduğunda Şa‘bî, “Bunlar âlimler ve emirlerdir. İnsanların önde gelen şahsiyetlerindedirler. Bir şeyi bilmeden hakkında şahitlik yapacaklarını sanmıyorum.”¹⁴³ demiş, İbrahim de ondan orada bulunanların isimlerini bir kâğıda yazmasını istemiştir.¹⁴⁴ İbrahim b. Eşter’in katılımıyla Kûfe’de otoritelerini iyice arttıran Şiîler, şehri peyderpey ele geçirmek için hazırlıklar yapmaya başladılar.

Muhtâr es-Sekafî’nin davetine icabet edenlere bakıldığında aralarında Araplar da bulunmakla birlikte çoğunluğunun Acemlerden oluştuğu görülmektedir.¹⁴⁵ Acemler ve Araplardan Hz. Ali’yi destekleyen kabileleri etrafında toplayan Muhtâr, onları “Allahın Askerleri/Şurtatullah” olarak isimlendiriyordu.¹⁴⁶

Muhtâr ve taraftarları tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra kalkışma günü olarak h. 66. yılın 14 Rabiülevvel Perşembe gününü belirlemişlerdir.¹⁴⁷ Bu esnada Muhtâr’ın yaptıklarından haberdar olan Kûfe yönetimi, İyâs b. Mudârib öncülüğünde şehrin sokaklarını tutmuş ve tahkikat yapmaya başlamıştır. İbrahim b. Eşter, Muhtâr’ın evine gideceği sırada iki taraf denk gelmiş ve İbrahim İyâs’ı öldürmüştür.¹⁴⁸ Yaşanan olayı Muhtâr’a anlatan İbrahim kalkışma gününü öne almayı isteyince Muhtâr, “İnşallah bu ilk fetihtir.”¹⁴⁹ demiş, sonra da adamlarına ateşler yakmalarını ve “Ey yardım olunan öldür!”¹⁵⁰ ile “Haydi Hüseyin’in intikamını almaya!”¹⁵¹ sloganlarını söylemelerini

¹⁴² Tâbiîn neslinden olup Kûfe’nin meşhur hadis âlimidir. Bk. Kandemir, Yaşar, “Şa‘bî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 217-218.

¹⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 9.

¹⁴⁴ İbn A‘sem, *Kitâbü’l-Futûh*, VI, 230.

¹⁴⁵ Acemleri tarihte Kûfe şehrine Hz. Muâviye yerleştirmişti ve sayıları da 20.000 civarında idi. Bk. Dineverî, *el-Ahbârü’t-tvâl*, s. 288. Ayrıca farklılıklarından ötürü Araplar, Acemleri “el-Hamra” olarak isimlendirirlerdi. Bk. Belâzurî, *Fütûhu’l-büldân*, s. 394. Muhtâr’ın tebasının sefil, sefil, cahil ve ayak takımı insanlardan oluştuğu bilgisi için bk. Cüzcanî, Ebû İshak İbrahim b. Ya‘kûb, *Ahvâlü’r-ricâl*, thk. Abdülalîm Abdülazim el-Bestevî, Pakistan: y.y. t.y., s. 25; Kalhâtî, Muhammed b. Saîd Ezdî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, thk. Seyyide İsmâil Kâşif, Ummân: Külliyyetü’l-benât, 1400/1980, II, 259.

¹⁴⁶ İbn Haldûn, *Târîh*, IV, 5.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 10.

¹⁴⁸ Taberî, *Târîh*, VI, 19-20.

¹⁴⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 31.

¹⁵⁰ “يا منصور أمث”. Bk. Taberî, *Târîh*, VI, 20.

¹⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 10.

emretmiştir. Abdullah b. Mutî ile Muhtâr'ın adamları arasında gerçekleşen çatışmalar neticesinde birçok insan öldürülmüştür.¹⁵²

İbrahim b. Eşter'in çatışmalar esnasında sarfettiği "Allahım sen biliyorsun ki biz senin nebînin Ehl-i Beyt'i için gazaba geldik, onlar için intikam aldık, onlara karşı bize zafer ver."¹⁵³ şeklindeki sözler, Muhtâr ve adamlarının niyetini göstermesi açısından önemlidir. Savaş sonunda Kûfe şehrini ele geçiren Muhtâr ve adamları saraya doğru harekete geçmiş ve orayı kuşatmaya almışlardır. Kuşatma sırasında vali İbn Mutî, adamlarına sitemkâr bir şekilde, "Ey insanlar, acayıplardan en acayip olanı sizden daha az sayıdaki bozuk dinli, sapmış ve saptırıcı bir çete (topluluk) karşısında aciz kalmanızdır."¹⁵⁴ demiştir. Yenileceklerini anladığı sırada adamları ile istişare yaptıktan sonra saraydan gizlice çıkan İbn Mutî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) hanesine sığınmış, geride kalan adamları ise eman isteyerek Muhtâr taraftarlarına teslim olmuşlardır.¹⁵⁵

Şehrin yönetimini ele alan Muhtâr, Kûfe mescidine gidip halka hitap etmiş ve kendi adına biat alarak, "Gökleri kurulmuş bir tavan, yeryüzünü yürünecek yollar halinde döşeyen Allah'a yemin ederim ki, Ali b. Ebû Tâlib ve Ali ailesine yaptığınız biattan daha ileri bir hidayete erdirecek biat etmiş değilsiniz."¹⁵⁶ demiştir. Kûfe'deki idareyi eline alan Muhtâr'a İbn Mutî'nin yeri haber verildiğinde susarak cevap vermemiştir. Onun bu şekilde davranmasının sebebi eski dostu olması nedeniyle adamlarının ona zarar vermesinden korkmasıdır. Nitekim daha sonra ona yüz bin dirhem göndererek şehri terk etmesini söylemiştir. Muhtâr es-Sekafî'den aldığı para ile şehirden ayrılan İbn Mutî, Mekke'ye İbn Zübeyr'in yanına gitmekten çekindiği için Basra'ya gitmeyi tercih etmiştir.¹⁵⁷ Onun Basra'ya gitmesini fırsat bilen Muhtâr, İbn Zübeyr'e mektup yazıp kendisinin ona itaatte devam ettiğini, İbn Mutî'nin ise Emevîlere müzahir olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸

İbn Zübeyr'e mektup yazmak suretiyle zaman kazanan Muhtâr, yönetim kadrosunu oluşturmaya başlamış, güvenliğin başına Abdullah b. Kâmil'i, muhafızların başına ise

¹⁵² Abdullah b. Mutî'nin adamlarından olan Şebes b. Rebî'nin Arapları serbest bırakıp mevâlî'yi öldürdüğü bilgisi için bk. Taberî, *Târîh*, VI, 25; İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 236-237.

¹⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 32; Taberî, *Târîh*, VI, 21.

¹⁵⁴ Taberî, *Târîh*, VI, 28; İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 237.

¹⁵⁵ Taberî, *Târîh*, VI, 31-32.

¹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 36.

¹⁵⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 13-14.

¹⁵⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VI, 492.

Keysân Ebû Amre'yi (ö. 67/686) getirip¹⁵⁹ Kûfe beytûlmâlinde bulduğu dokuz milyon dirhemi de adamları arasında dağıtmıştır.¹⁶⁰ Yönetime gelir gelmez onun Kûfe eşrafı ile samimi halini gören mevâlî üzülmüş bir şekilde durumu liderleri Ebû Amre'ye anlatmış, o da konudan Muhtâr'a bahsedince "Ben onlardanım, onlar da bendendir." diyerek mevâliden yana olduğunu belirtmiştir.¹⁶¹ Yaşanan bu olayların ardından Muhtâr Ermenistan, Azerbaycan, Musul, Medâin, Rey, İsfahan ve civar bölgelere valiler göndermiştir.¹⁶²

Kûfe'de bunlar gerçekleşirken, diğer yanda Mervân b. Hakem (ö. 65/685) Yezîd b. Muâviye'nin ölümüyle Zübeyrî hâkimiyetine giren Kûfe'yi alması için Ubeydullah b. Ziyâd'ı büyük bir orduyla yollamıştır. Tevvâbûn hareketi mensupları ile mücadele eden ordu, daha sonra Şam yakınlarında Merc-Rahîr bölgesinde yaptıkları savaş sebebiyle Kûfe'yi ele geçirme noktasında vakit kaybetmiştir.¹⁶³ Babası Mervân b. Hakem'in ölümü ile yeni halife olan Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) ordunun aynı göreve devam etmesi emrini vermiştir. Ancak çeşitli savaşlar yüzünden Kûfe'ye gidemeyen ordu, tam bir yıl sonra Muhtâr yönetimine karşı harekete geçmeye hazır olabilmıştır.¹⁶⁴

Muhtâr, İbn Ziyâd ordusunun kendisine doğru harekete geçtiği haberini alır almaz İbn Zübeyr'e ikinci defa itaat içerikli bir mektup yazmış ve ona biat konusunda devam ettiğini dile getirmiştir. Bunu yapmasının sebebi İbn Ziyâd ile yapacağı savaştan İbn Zübeyr'i uzak tutmak ve kendisini emniyete almak olabilir. Mektubu okuyan İbn Zübeyr, Ömer b. Abdurrahman b. Hâris'i Kûfe'ye yönetimi ele alması için göndermiş, ancak Muhtâr, akrabası Zâide'yi bir miktar asker ve yetmiş bin dirhem para ile gözdağı vermesi için Ömer'e yollamıştır. Ömer b. Abdurrahman Kûfe'ye yaklaştığı esnada durumun ciddiyetini görünce, parayı alıp Basra'ya gitmiştir.¹⁶⁵ Böylece Muhtâr kısa bir süre daha hâkimiyetini devam ettirebilmiştir.

Ubeydullah b. Ziyâd ve ordusu Musul'a ulaştığında Muhtâr'ın Musul valisi Abdurrahman b. Saîd b. Kays, Tikrit bölgesine çekilip Muhtâr'a son durum ile ilgili

¹⁵⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 395.

¹⁶⁰ Taberî, *Târîh*, VI, 33.

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 37.

¹⁶² Bölgelere gönderilen valilerin isimleri için bk. Düceylî, Ahmed, *el-Muhtâr es-Sekafî*, Necef: Matba'atü'n-Necef, 1374/1954, s. 79.

¹⁶³ Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen Dahhak b. Kays ile yapılan savaştır.

¹⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 15.

¹⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 32.

mektup yazmıştır.¹⁶⁶ Muhtâr ise ona takviye olarak Yezîd b. Enes liderliğinde üç bin kişilik bir ordu göndermiştir. İbn Ziyâd da onların üzerine Rabîa b. Muhârik liderliğinde bir ordu yollamış, iki grup Cezire bölgesinde karşı karşıya gelmiştir. Rabîa, Yezîd b. Enes'in ordusunu kastederek adamlarına, "Ey hakkın dostları, ben İbn Muhârik'im, sizler (efendilerinden) kaçmış köleler ile İslâm'ı terkeden ve ondan çıkanlara karşı savaşıyorsunuz."¹⁶⁷ demiştir. İki ordu arasında savaş vuku bulmuş, neticede Yezîd b. Enes'in ordusu galip gelmiştir. Ancak hastalığı sebebiyle Yezîd b. Enes savaş sonrasında vefat etmiştir.¹⁶⁸

1.2.4.1. Kûfe Eşrafının Muhtâr'a Karşı İsyan Etmesi ve İsyanın Bastırılması

Emevî kuvvetleri ile Muhtâr es-Sekafî askerleri arasında ilk temas gerçekleşmiş ve akabinde kazanan Muhtâr tarafı olmuştur. Elde edilen başarıya rağmen komutan Yezîd b. Enes'in ölüm haberi Kûfe'ye geldiğinde şehrin eşrafı, onun hastalığı sebebiyle öldüğünü kabul etmemiş, aksine savaşta öldürüldüğünü iddia etmişlerdir.¹⁶⁹ Muhtâr es-Sekafî'den memnun olmayan Kûfe eşrafı Yezîd'in ölümünü bahane ederek, Muhtâr'ın kendilerinin rızası dışında onlara emir olduğunu, köleleri atlara bindirdiğini ve ganimetlerinden onlara verdiğini söylemişler,¹⁷⁰ bunlara ilave olarak liderleri Şebes b. Rebî'e de itirazlarını iletmışlerdir.¹⁷¹ Muhtâr ise bu esnada İbrahim b. Eşter'i Ubeydullah b. Ziyâd ile savaşması için Musul bölgesine göndermiş bulunduğundan İbrahim b. Eşter'in şehirden ayrılmasını fırsat bilen Kûfe eşrafı Şebes b. Rebî'i Muhtâr es-Sekafî'ye göndermiştir. Şebes ile kendisi arasında gerçekleşen müzakere sürecini kullanan Muhtâr, İbn Eşter Kûfe'ye geri gelinceye kadar onları oyalamıştır.¹⁷² Söz konusu görüşmelerde Muhtâr onlardan İbn Zübeyr ile Abdülmelik b. Mervân'a karşı yanında olmalarını şart koşarak, mevâlîye tanıdığı ayrıcalıkları kaldırabileceğini söylemiştir. Ancak durumu arkadaşları ile görüşmeye giden Şebes, geri dönmemiş ve eşraf ile birlikte Muhtâr'a karşı savaşmaya

¹⁶⁶ Taberî, *Târîh*, VI, 39.

¹⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 39.

¹⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 17.

¹⁶⁹ Taberî, *Târîh*, VI, 43.

¹⁷⁰ Taberî, *Târîh*, VI, 43. Muhtâr'a "kâhin" diyerek isyan ettikleri bilgisi için bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 398. Muhtâr'ı yalancı addedip İbn Hanefiyye'nin onu göndermediği iddiası için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 18.

¹⁷¹ Taberî, *Târîh*, VI, 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 40.

¹⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 18.

karar vermiştir.¹⁷³ Kûfe eşrafı ile Muhtâr-İbrahim kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar olmuş, neticede eşrafın isyanı bastırılmıştır.

İsyan sonrasında ele geçirilen beş yüz esirden iki yüz kırk sekiz kişi Hz. Hüseyin'in katline karıştıkları gerekçesi ile öldürülmüştür.¹⁷⁴ Muhtâr'ın tellalı, "Âl-i Muhammed'in kanını dökenler istisna olmak üzere evinin kapısını kapatanlar emandadır."¹⁷⁵ şeklinde duyuru yapmış, böylece savaşın yönü Hz. Hüseyin'in intikamını almaya dönmüştür.

Muhtâr es-Sekafî, Hz. Hüseyin'in katline karışanlardan Ömer b. Sa'd ve oğlu Hafs, Havle b. Yezîd, Şimr b. Zil-Cevşen, Hakîm b. Tufeyl et- Tâi, Zeyd b. Rukâd, Amr b. Subeyh, Mâlik b. en-Nüseyr gibi önde gelen isimleri farklı şekillerde öldürtmüştür.¹⁷⁶ Rivâyetlere göre Hz. Hüseyin'in katillerini öldürmedikçe kendisine yeme-içmenin haram olacağını belirten Muhtâr, suçluları ateşte yakma, uzuvlarını keserek ölüme terk etme ve ölünceye kadar ok yağdırma gibi ağır işkencelerle öldürerek cezalandırmıştır.¹⁷⁷ Kûfe'yi adeta kan gölüne çeviren Muhtâr, yakalayamadığı Sinan b. Enes, Abdullah b. Ukbe, Abdullah b. Urve, Esmâ bint. Hârice ve Muhammed b. Eş'as gibi kişilerin de evlerini yıktırıştır.¹⁷⁸

Kûfe'de kendisine karşı olanları etkisiz hale getiren Muhtâr, tekrar İbn Eşter'i büyük bir ordu ile İbn Ziyâd'a göndermiş ve iki ordu Musul bölgesinde savaşmıştır. Savaş sonucunda Şam ordusu hezimete uğrayarak dağılmış; Ubeydullah b. Ziyâd, Husayn b. Nümeyr, Şurahbil b. Zilkilâ' gibi önde gelen komutanlar öldürülmüş ve İbn Eşter kesilen başları Muhtâr'a gönderdikten¹⁷⁹ sonra Musul'da kalmıştır.¹⁸⁰ Muhtâr'ın zafer müjdesini almak için şehir dışına çıktığı esnada isyandan geriye kalan Kûfe eşrafı da İbn Zübeyr'in hâkimiyetinde olan Basra'ya kaçmışlardır.¹⁸¹

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 40. Kûfe eşrafı savaş kararı aldıktan sonra Abdurrahman b. Mihnef adında biriyle konuşmuşlar, o da onlara Muhtâr ile savaşmamaları gerektiğini belirterek "O, size karşı Arap'ın cesaretiyle, Acem'in düşmanlığıyla savaşmaktadır." demiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, VI, 44-45.

¹⁷⁴ Taberî, *Târîh*, VI, 51.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 43.

¹⁷⁶ Ayrıntılar için bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 405-411. Meclisî'nin aktarımına göre Hz. Hüseyin'in katline karışan 18 bin kişiyi öldürmüştür. Bk. Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 386.

¹⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 23-24. Öldürülen meşhur kişilerin isimleri, suçları ve öldürülme şekilleri ile ilgili tablo için bk. Erdekânî, Ebu'l-Fâzıl Razavî, *Sevretü'l-Muhtâr*, Tahran: Şirketü't-tabâ'ati ve'n-neşrî'd-düvelî, 1432/2011. s. 385-387.

¹⁷⁸ Taberî, *Târîh*, VI, 65-66; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 410. Onlardan Muhammed b. Eş'as'ın evinin yıkıntılarıyla Hucr b. Adî'nin evini tamir ettirdiği bilgisi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 48-49.

¹⁷⁹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 282.

¹⁸⁰ Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, s. 296.

¹⁸¹ Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, s. 301; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 59.

1.2.4.2. Muhtâr'ın Zübeyrîler ile Savaşı ve Öldürülmesi

İbn Ziyâd ve şöhretli komutanları öldürünce itibarı artan Muhtâr es-Sekafî, Abdülmelik b. Mervân'ın bu sefer Vadi'l-Kurâ'ya ordu göndereceği haberini almış ve İbn Zübeyr'e üçünce defa mektup yazmıştır.¹⁸² Mektupta ona destek için ordu göndereceğini belirtince İbn Zübeyr bunu kabul etmiş, bunun üzerine Muhtâr, Mekke'ye Şurahbil b. Vers liderliğinde bir ordu göndermiştir.¹⁸³

İkinci defa İbn Zübeyr'i aldatmaya yeltenen Muhtâr, bu sefer amacına ulaşamamıştır. İbn Zübeyr tarafından Şurahbil'e karşı Abbas b. Sehl gönderilmiş ve neticede Şurahbil adamları ile birlikte öldürülmüştür.¹⁸⁴ Kûfe'deki otoritesini güçlendirebilmek için İbn Zübeyr'i her seferinde oyalamaya çalışan Muhtâr, bu son defada başarısız olmuş, onun gerçek niyetini anlayan İbn Zübeyr, Muhtâr ile mücadele etmesi için kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i (ö. 72/691) Basra'ya vali olarak göndermiştir. Mus'ab'ın Basra'ya gelmesi ile artık Muhtâr, Zübeyrîlere karşı açıktan muhalefete başlamıştır.¹⁸⁵

Muhtâr yönetiminden Basra'ya kaçan Kûfe eşrafı, Mus'ab'a onunla savaşması konusunda telkinlerde bulunmuşlar, neticede büyük bir ordu kurarak Kûfe'ye doğru harekete geçmişlerdir. Bu orduya karşı hazırlıklarını tamamlayan Muhtâr, adamlarından Ahmer b. Şumayt ile Ebû Amre Keysân'ı onların üzerine göndermiştir.¹⁸⁶ İki ordu arasında Mezâr bölgesinde gerçekleşen savaş Mus'ab'ın galibiyetiyle neticelenmiş, Keysân Ebû Amre ile Ahmer b. Şumayt gibi komutanlar öldürülmüşlerdir.¹⁸⁷

Savaş sonucunda ordusunun çoğunu kaybeden Muhtâr, Kûfe'de savunma savaşı yapmak zorunda kalmış ve neticede öyle olmuştur. Uzun bir süre sarayı kuşatma altına alan Mus'ab, içeri su girmesini yasaklamıştır.¹⁸⁸ Kûfe halkı, çatışmalar için zaman zaman saray dışına çıkan Muhtâr ve arkadaşlarına evlerinin çatılarından taş atmışlar, üzerlerine pis su dökmüşlerdir.¹⁸⁹

¹⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 32-33.

¹⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 50-51.

¹⁸⁴ Taberî, *Târîh*, VI, 72-75.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 71; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VI, 493.

¹⁸⁶ Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *el-İber fî haberi men ğaber*, thk. Ebû Hâcer M. Said b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985, I, 55.

¹⁸⁷ İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahabîri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmut el-Arnaût, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986, I, 293.

¹⁸⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 289.

¹⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 65.

Yaşadığı sıkıntılar artınca Muhtâr, adamlarına çıkıp şereflice savaşıp ölmeyi emretmiş, aksi halde acı bir şekilde öldürüleceklerini belirtmiştir.¹⁹⁰ Askerlerinden beklediği karşılığı alamayan Muhtâr, hazırlığını yapmış bir şekilde dışarı çıkacakken adamlarından Sâib b. Mâlik el-Eş‘arî ile konuşarak ona, “Ben Araplardan bir adamım, İbn Zübeyr’i Hicaz’da, İbn Necde’yi Yemâme’de, İbn Mervân’ı Şam’da ayaklanırken gördüm. Bu konuda ben de onlardan birisiyim. Ancak ben, tüm Araplar uykuya dalmışken Ehl-i Beyt’in kanının intikamını talep ettim.”¹⁹¹ demiştir. Bu sözlerden sonra sarayın kapısının açılmasını emreden Muhtâr, az sayıdaki adamı ile beraber giriştiği mücadele esnasında Mus‘ab b. Zübeyr kuvvetlerinden Tarefe ve Tarrâf adında iki kardeş tarafından¹⁹² h. 67 yılının Ramazan ayının on dördünde, 67 yaşında iken öldürülmüştür.¹⁹³

Muhtâr’ın başını kestirip Mekke’ye abisi İbn Zübeyr’e gönderen¹⁹⁴ Mus‘ab b. Zübeyr, onun ellerini de kestirerek Mescid’in duvarına astırmıştır.¹⁹⁵ Kûfe’de yönetimi ele alan Mus‘ab, kalede esir alınan kişilere (çoğunluğu mevâlî) önce eman vermiş, ancak daha sonra adamlarının baskısı sebebiyle onları öldürtmüştür.¹⁹⁶

Muhtâr’ın eşleri Ümmü Sâbit ile Amre’ye onun hakkındaki görüşleri sorulmuş, Ümmü Sâbit onu yediği için serbest bırakılmış, Amre ise övdüğü için öldürülmüştür.¹⁹⁷ Kûfe’deki emirliği on altı ay süren¹⁹⁸ Muhtâr, Ehl-i Beyt’in intikamını almak için

¹⁹⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 68.

¹⁹¹ Bazı tarihî kaynaklarda son cümlemin geçmemesi ve detaylar için krş. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 68; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 440; Taberî, *Târih*, VI, 107; İbn A‘sem, *Kitâbü’l-Futûh*, VI, 291; İbn Haldûn, *Târih*, III, 40; Dîneverî, *el-Ahbârü’t-tivâl*, s. 307.

¹⁹² Taberî, *Târih*, VI, 108; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 62.

¹⁹³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 72; Meclisî, *Bihârü’l-envâr*, XLV, 386.

¹⁹⁴ İbn Sa‘d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VI, 495.

¹⁹⁵ Taberî, *Târih*, VI, 110. Yıllar sonra mescid duvarındaki eli gören Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf onu söktürmüştür. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 63. Tarihî kaynaklardan hareketle Muhtâr’ın bilinen bir kabri olmamıştır. Ancak günümüzde Irak’ın Necef şehrinin Kûfe ilçesindeki tarihî Kûfe Camii’nin yanında Muhtâr es-Sekafî’ye ait bir kabir bulunmaktadır. Şîî âlimler tarafından kabrin bulunuşu için bk. Necefî, Hüseyin b. Seyyid Ahmed el-Burâki, *Târihu’l-Kûfe*, Necef: Mektebetü’l-Haydariyye, 1388/1968, s. 65.

¹⁹⁶ Ya‘kûbî, bu olayı İslâm’da zikredilen meşhur aldatmaların ilki olarak görür. Bk. Ya‘kûbî, *Târih*, II, 181-182. Abdullah b. Ömer, Mus‘ab’ın yaptığıın yanlışlığını yüzüne karşı söylemiştir. İkili arasındaki diyalog için bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 445; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 64; İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümme*, II, 212-213.

¹⁹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 443; İbn A‘sem, *Kitâbü’l-Futûh*, VI, 293.

¹⁹⁸ İbn Abdülber, *el-İstî‘âb*, s. 716. 18 ay sürdüğü bilgisi için bk. Meclisî, *Bihârü’l-envâr*, XLV, 386.

çıkıldığını iddia ettiği bu yolda çok sayıda mevâliyi kendi saflarına katmış¹⁹⁹ ve iki ayrı güce (Emevîlere-Zübeyrîlere) karşı mücadele vermiş, ancak neticede öldürülmüştür.

1.3. Muhtâr es-Sekafî'nin Ehl-i Beyt Mensupları ve Sahâbe İle İlişkisi

Muhtâr es-Sekafî'nin hayatına bakıldığı zaman onun Ehl-i Beyt ve sahâbeden bazı insanlar ile ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Muhtâr'ın bu ilişkilerinin ortaya çıkarılması onun hareketini ve fikirlerini daha iyi anlayabilmek açısından önemlidir.

1.3.1. Ehl-i Beyt Mensupları ile İlişkisi

1.3.1.1. Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib ile İlişkisi

Ubeydullah b. Ziyâd tarafından Kûfe'den ayrılmaya mecbur bırakılarak Mekke'ye giden Muhtâr, Hz. Ebûbekir'in torunu Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm²⁰⁰ ile beraber hareket etmiştir. Muhtâr'ın İbn Zübeyr'e biat ettiği zamanda Muhammed b. Ali²⁰¹ (Aliyyü'l-ekber/İbn Hanefiyye)²⁰² ile ilişkisi tarihî kaynaklarda yer almaktadır. Konuya geçmeden önce Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatından kısaca bahsetmek gerekirse babası Hz. Ali bir gün Hz. Peygamber'e bir oğlu olması halinde isminin onun ismi, künyesinin onun künyesi gibi olması için müsaade istemiş ve bu konuda izin almıştır.²⁰³ Yaşı diğer kardeşlerine nazaran daha büyük olduğu için İbn Hanefiyye, abileri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile beraber Ehl-i Beyt içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Babası Hz. Ali'nin Cemel,²⁰⁴ Sıffin²⁰⁵ ve Nehrevan savaşlarında yanında olmuştur. Ayrıca Hz. Ali'yi şehit eden İbn Mülcem'in öldürülmesinde²⁰⁶ ve Hz. Ali'nin defninde²⁰⁷ abileri Hz. Hasan

¹⁹⁹ Ubeydullah b. Ziyâd ile İbrahim b. Eşter'in arasında vuku bulan Hâzir savaşı öncesi İbn Ziyâd ordusundan Kays kabilesine mensup Umeyr b. el-Hubâb'ın Eşter'in tarafına geçmek için karargâhına geldiğinde Eşter'e "Karargâhına girdim gireli hüznüm arttı, çünkü askerlerinin arasında tek bir arapça söz işitmedim." demesi örnek olarak verilebilir. Bk. Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, s. 294.

²⁰⁰ Halife b. Hayyât, *Kitâbü't-Tabakât*, s. 13.

²⁰¹ H. 16 yılında Medine'de doğmuştur. Bk. Öz, Mustafa, "Muhammed b. Hanefiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, 537. Tâbiünden ve sika olduğu bilgisi için bk. İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybek ve Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995, III, 652.

²⁰² Taberî, *Târîh*, V, 154. Hz. Ali'nin Hz. Fatıma vefatı sonrası evlendiği hanımlarından Havle bint. Ca'fer'in oğludur. Bk. Belâzurî, *Ensâb*, II, 422.

²⁰³ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Târîhu'l-kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvî, Haydarâbâd: Dârü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniyye, t.y., I, 182; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 93.

²⁰⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 468.

²⁰⁵ İbn Hallikân, Şemsüddin Ahmed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâi'z-zamân*, thk. İbn Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978, IV, 171-172.

²⁰⁶ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, s.552.

²⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 22.

ile Hz. Hüseyin'in yanında yer almıştır. Hz. Hasan, vefatı sırasında Hz. Hüseyin'i ona, İbn Hanefiyye'ye de Hz. Hüseyin'i emanet etmiştir.²⁰⁸

İbn Hanefiyye, Hz. Hüseyin'in Yezîd b. Muâviye'ye biat etmemek için Mekke'ye gideceği sırada dikkatli olması hususunda ona çeşitli nasihatlerde bulunmuş,²⁰⁹ ise de kendisi Kerbelâ hadisesi gerçekleşikten sonra Şam'a Yezîd'in yanına gidip ona biat etmiştir.²¹⁰ Medine'de zaman zaman kalmasına rağmen İbn Hanefiyye'nin genel ikamet yeri Mekke olmuştur. Abileri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında, "Hasan ve Hüseyin benden daha faziletli ama ben o ikisinden daha bilgiliyim."²¹¹ demiştir. Kaynaklarda İbn Hanefiyye'nin âlim, faziletli, şecaat sahibi biri olduğu dile getirilmiş ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/688) ile Ehl-i Beyt'in büyüklerinden olmuşlardır.²¹²

Abdullah b. Zübeyr, Şam'a karşılık Mekke'deki hilafetini güçlendirdiğinde ve Yezîd'in ölümünün akabinde İbn Hanefiyye ile İbn Abbas'ı biata davet etmiş, ancak onlar ümmetin bu konuda icma etmesi gerektiğini savunarak ona biatı reddetmişlerdir.²¹³ Abdullah b. Zübeyr'in yanına giderek ona biat eden Muhtâr, sık sık İbn Hanefiyye'nin de yanına gidip geliyordu. Ancak İbn Hanefiyye ona güzel niyet ile bakmaz ve ondan gelen şeyleri kabul etmezdi.²¹⁴ İnsanlara devamlı Kûfe'nin durumunu soran Muhtâr, rivâyete göre Kûfe'ye gitmek istediğinde önce İbn Hanefiyye'nin yanına uğramış ve Ehl-i Beyt'in intikamını talep edip onlara yardım edeceğini bildirmiştir. İbn Hanefiyye ise sessiz kalmış ve onun bu isteğini onaylar ya da reddeder mahiyette herhangi bir kelam etmemiştir. Muhtâr onun bu suskunluğunu izne hamledince İbn Hanefiyye, "Ben Rabbimizin bize yardım etmesini ve kanlarımızı dökenleri helâk etmesini arzularım. Ben savaşı ve kan dökmeyi emredici değilim, Allah bize yardımcı olarak yeter."²¹⁵ demek suretiyle niyetini beyan etmiştir.

Yine Belâzurî'nin (ö. 279/892-93) naklettiği bir rivâyette Şa'bî'ye Muhtâr'ın faaliyetlerinin İbn Hanefiyye'nin bilgisi ve rızası dâhilinde olup olmadığı sorulduğunda

²⁰⁸ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, s. 221.

²⁰⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, II, 39.

²¹⁰ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, V, 137-139.

²¹¹ Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, *Kitâbü'l-Bed ve't-târih*, Arış: Mektebetü's-Sekâfeti'd-diniyye, t.y., V, 75.

²¹² Makdisî, *Kitâbü'l-Bed ve't-târih*, V, 75. Onun, Ehl-i Beyt'in faziletlilerinden olduğu bilgisi için bk. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *Kitâbü's-Sikât*, nşr. Muhammed Abdülmüîd Han, Haydarâbâd: Dârü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniyye, 1393/1973, V, 347; Öz, Şaban, *Sahâbe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 118.

²¹³ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, s. 264.

²¹⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 99.

²¹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 380.

Şa‘bî, “İbn Hanefîyye bunun için bir sebep idi ancak Muhtâr, İbn Hanefîyye’nin emretmediği şeyler yaptı.”²¹⁶ diyerek ikisinin durumunu ortaya koymuştur.

Belâzurî’nin aktardığı bu rivâyetlere göre Muhtâr, Kûfe’ye gitmeden İbn Hanefîyye’den ruhsat almış gibi gözükmektedir. İbn Hanefîyye’den izin alarak gittiğine hamledilebilecek bir başka rivâyete göre ise Muhtâr, İbn Hanefîyye’nin huzuruna varıp Irak’a gitmek istediğini belirtince İbn Hanefîyye ona Abdullah b. Kâmil el-Hemdânî ile gitmesini söylemiş, Abdullah’a da, “Ondan kendini koru, bil ki o çok güvenilir bir kimse değildir.” demek suretiyle Muhtâr hakkındaki fikrini ifade etmiştir.²¹⁷ Zikredilen rivâyetlerden anlaşıldığı üzere her ne kadar İbn Hanefîyye Muhtâr hakkında hüsnü zan beslemese de Kûfe’ye gitmesine üstü örtülü onay vermiştir.²¹⁸ Tüm bunlara rağmen Kûfe’ye giden Muhtâr’ın, izinsiz gittiğine dair halkın zihnindeki şüpheleri gidermek maksadıyla bir heyetin İbn Hanefîyye’ye gitmesi nedeniyle telaş ve korkuya kapılması düşündürücüdür.

Kûfe’de otoritesini güçlendiren Muhtâr, Hz. Hüseyin’in katline karışan Ömer b. Sa‘d’ı öldüreceğini ima ederek, onun ölümüne Melekü’l-Mukarrebûn’un sevineceğini iddia etmiştir.²¹⁹ Hz. Ali’nin kız kardeşi Ümmü Hânî’nin (ö. 50/670) çocuğu Ca‘de b. Hübeyrâ’nın oğlu Abdullah b. Ca‘de, Hz. Ali’ye yakınlığı sebebiyle Muhtâr katında insanların en değerlilerinden idi.²²⁰ O, Ömer b. Sa‘d için emannâme istemiş Muhtâr da hadeste/olayda bulunmaması şartıyla ona eman vermiştir.²²¹

Ömer b. Sa‘d’ı verdiği emana rağmen öldürmek için fırsat kollayan Muhtâr, en önemli adamlarından Ebû Amre Keysân’ı ona yollamış ve neticede onu öldürtmüştür. Ömer’in öldüğü sırada oğlu Hafs,²²² Muhtâr’ın sarayında iken babasının kopmuş başı yere atıldığında Muhtâr ona, “Bunu tanıyor musun?” demiş, Hafs ise, “Artık bundan sonra yaşamakta hayır yoktur.” cevabını vermiştir. Hafs’ın dediğini doğrulayan Muhtâr,

²¹⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 380.

²¹⁷ İbn Sa‘d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VII, 99.

²¹⁸ Keysânîyye’den bir gurubun, Muhtâr hakkında Hz. Hüseyin’in ölümünden sonra Irakeyn (Basra-Kûfe) bölgesine bizzat İbn Hanefîyye tarafından vali tayin edilmesi ve onun katillerini öldürme gayesiyle gönderildiğini iddia eden bilgi için bk. Kummî, Ebu’l-Halef Sa‘d b. Abdullah el-Eş‘arî, *Kitâbu’l-Makâlât*, nşr. Muhammed Cevad Meşkûr, Tahran: y.y. 1341/1963, s. 26.

²¹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 406; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 26.

²²⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 47.

²²¹ Ancak işin aslında ‘hades’ten kastettiği tuvalete gitmemektir. Bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 58; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 406; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 47.

²²² Onun babası ile beraber Kerbelâ’da bulunduğu dair bk. Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Târihu’s-Sağir*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed, Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1406/1986, I, 178.

onu da öldürtmüş ve baba ile oğlunun kesilen başlarına hitaben, “Bu Hüseyin’e, Şu da Ali b. Hüseyin’e²²³ karşılıktır, fakat kesinlikle aralarında eşitlik yoktur. Vallahi Kureyş’in dörtte üçünü öldürsem bile Hüseyin’in bir parmak ucu değerinde olamazlar.” diyerek intikamdaki azmini ortaya koymuştur.²²⁴

Bazı rivâyetlere göre Muhtâr’ın Ömer b. Sa’d’a önce eman verip sonra onu öldürmesinin sebebi İbn Hanefiyye’nin yaptığı sitemdir.²²⁵ Muhtâr, Ömer b. Sa’d ve oğlu Hafs’ın başını İbn Hanefiyye’ye bir miktar para²²⁶ ile birlikte gönderip ona mektup yazmıştır. Mektubunda İbn Hanefiyye’ye “Allah beni düşmanlardan intikam almak, onları öldürmek, esir etmek, sürmek ve kovmak için gönderdi.”²²⁷ diyerek ona itaatini göstermek istemiştir.

Muhtâr sadece İbn Hanefiyye’ye değil Abdullah b. Ömer²²⁸ ile Abdullah b. Abbas’a²²⁹ da çeşitli seferlerde hediyeler göndermiştir. Ubeydullah b. Ziyâd ile İbrahim b. Eşter arasında gerçekleşen Hâzir savaşı sonrası öldürülen Şamlı komutanlar ile İbn Ziyâd’ın başları Muhtâr’a gönderilmiş, o da bunları İbn Hanefiyye’ye göndermiştir.²³⁰ Rivâyetlerin aktardığına göre İbn Hanefiyye bu durum karşısında Allah’a hamd edip iki rekât şükür namazı kılmıştır.²³¹

²²³ Ali b. Hüseyin (ö. 94/712) (Zeynelâbidîn) Hz. Hüseyin’in Kerbelâ savaşında kurtulan oğludur. Babası öldüğünde küçük yaşta olan Zeynelâbidîn siyasetten uzak durmuş ve Medine’de ikamet etmiştir. Bk. Kılavuz, Ahmet Saim, “Zeynelâbidîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 365-366.

²²⁴ Taberî, *Târih*, VI, 61; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 47; İbn Haldûn, *Târih*, III, 34; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 27.

²²⁵ Rivâyete göre İbn Hanefiyye Muhtâr’ın Hz. Hüseyin’in intikamını talep ettiği halde onun katilleri ile aynı meclislerde bulunmasına tepki göstermiştir. İbn Hanefiyye’nin bu tepkisinden haberdar olan Muhtâr ardından Ömer b. Sa’d’ı öldürmüştür. Bk. İbn Haldûn, *Târih*, III, 34; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 405-406.

²²⁶ 30 bin dinar. Bk. İbn A’sem, *Kitâbü’l-Futûh*, VI, 246. Ayrıca Şii/İmâmî müellif Meclisî’nin aktarımına göre İbn Hanefiyye, Ömer b. Sa’d ve oğlunun başını görünce secdeye kapanmış ve Muhtâr için hayır dua etmiştir. Bkz. Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, XLV, 379.

²²⁷ Taberî, *Târih*, VI, 62.

²²⁸ İbn Abdürabbih, Şihâbüddîn Ahmed, *el-İkdü’l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeiha, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1404/1983, I, 231; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 451. Ancak başka rivâyetlere göre İbn Ömer Muhtâr’dan hediye kabul etmemiştir. Bk. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 72; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 451.

²²⁹ Fesevî, Ya’kûb b. Süfyân, *Kitâbü’l-Ma’rife ve’t-târih*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Medine: Mektebetü’l-Dâr, 1410/1990, II, 771; İbn Ömer, İbn Abbas, İbn Hanefiyye’nin hediye kabulü için bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 451.

²³⁰ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VII, 101. Ayrıca başların Ali b. Hüseyin’e gönderildiği bilgisi için bk. Ya’kûbî, *Târih*, II, 176; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VII, 101; İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, V, 152. Abdullah b. Zübeyr’e gönderildiği bilgisi için bk. Mes’ûdî, *Mürücü’z-zeheb*, III, 85; İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, V, 152. Ancak İbn Kesîr bunun yanlış olduğunu belirtmiş o sıralar İbn Zübeyr ile Muhtâr’ın arasının bozuk olduğunu ifade etmiştir. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 57-58.

²³¹ Muhammed b. Habîb, *Kitâbü’l-Muhabber*, s. 491; İbn A’sem, *Kitâbü’l-Futûh*, VI, 282-283.

Muhtâr es-Sekafî, Abdullah b. Zübeyr'e yardım etme bahanesiyle bir ordu hazırlamış, ancak onun yaptığı hileyi anlayan İbn Zübeyr, adamı Abbas b. Sehl'i göndererek bu ordunun başı olan Şurahbil b. Vers ve adamlarını öldürmüştür. Bu duruma çok sinirlenen Muhtâr, İbn Hanefiyye'ye mektup yazarak olayı anlatmış ve dilediği takdirde yine ordu gönderebileceğini ifade etmiştir. Ancak İbn Hanefiyye onun bu teklifini kabul etmemiş ve o tür işlerden beri olduğunu söylemiştir.²³²

Abdullah b. Zübeyr, Muhtâr'ın gerçek niyetini anlayınca gerek Ehl-i Beyt ile onun ilişkisinden gerekse de mektuplaşmalardan şüphelenerek Muhammed b. Hanefiyye'yi ikinci kez biata davet etmiştir. Ona biat etmek için ümmetin icmâını şart koşan²³³ İbn Hanefiyye ile beraber Kûfe ehlinde 17 kişiyi²³⁴ Zemzem civarında bir yere²³⁵ ya da Ârim hapishanesine²³⁶ attırarak, biat etmedikleri takdirde onları yakmak ile tehdit etmiştir.²³⁷ Bunun üzerine adamlarının da isteğiyle İbn Hanefiyye, Muhtâr'a mektup yazmış ve ondan yardım istemiştir. Mektubu tebaası arasında okuyan Muhtâr, İbn Zübeyr'e tehditvârî sözler etmiş ve onları kurtarması için çeşitli sayılarda peş peşe ordular sevk etmiştir.²³⁸ Ayrıca Zübeyr b. Umâre²³⁹ ile İbn Hanefiyye'ye verilmek üzere 400 bin dirhem para göndermiştir.

Mekke'ye ulaşan Muhtâr taraftarları, "Haydi Hüseyin'in intikamını almaya!" sloganı ile tutukluları hapishaneden çıkarmışlar, durumu gören İbn Zübeyr buna müsaade etmek istemese de peş peşe gelen orduları görünce çekinmiştir.²⁴⁰ İbn Hanefiyye'den İbn Zübeyr ile savaşma izni isteyen Muhtâr taraftarlarına İbn Hanefiyye, "Ben Mescid-i Haram'da savaşılması görüşünde değilim." demiş ve adamları ile hanesine çekilerek Muhtâr'ın gönderdiği parayı onların arasında dağıtmıştır.²⁴¹ Mekke'de İbn Zübeyr'in yaptıkları altında yaşayamayan İbn Hanefiyye, Kûfe'ye gitmek istediğinde Muhtâr,

²³² Mektubu getiren elçi Sâlih b. Mes'ûd'a, "Muhtâr'a söyle kan akıtmaya son versin." sözü için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 34.

²³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 52.

²³⁴ Eserlere göre sayılar değişmektedir 24, 10 ve 15 sayıları zikredilmektedir ama genel kanı 17 kişi olduğudur.

²³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 35.

²³⁶ Müberred, Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997, III, 1124.

²³⁷ Taberî, *Târîh*, VI, 76.

²³⁸ İbn Haldûn, *Târîh*, III, 36; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 35.

²³⁹ Muhtâr'ın amcası Sa'd'a Hz. Hasan'ı Hz. Muâviye'ye teslim et dediğinde onu öldürmek isteyen kişi idi. Bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 376.

²⁴⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 103.

²⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 36.

“Mehdî’nin öyle bir alameti vardır ki, ona bir adam kılıç darbesiyle vursa ona hiç bir şey yapmaz.”²⁴² diyerek buna karşı tavrını belirtmiş, bunu duyan İbn Hanefiyye de korkarak Kûfe’ye gitmekten vazgeçmiştir.

İbn Hanefiyye’nin Muhtâr’ın ölümü sonrasındaki görüşünü ortaya koyması açısından Abdullah b. Zübeyr’in kardeşi Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ile diyalogu büyük öneme sahiptir. İbn Sa’d’ın aktardığı rivâyete göre Muhtâr’ın ölümü sonrası Urve, “Allah senin zafere ulaşacağını iddia ettiğin yalancıyı öldürdü.” deyince İbn Hanefiyye:

Ben Muhtâr’ı davetçi ve yardımcı olarak göndermedim, Muhtâr ona (İbn Zübeyr) bizden daha çok gidip gelirdi. Şayet yalancı ise niye İbn Zübeyr yalancılığına rağmen onu yanına yaklaştırdı? Eğer yalancı değilse o (İbn Zübeyr) bunu daha iyi bilir. Benim katımda hilaf yoktur. Bunlara rağmen hilaf bende olsaydı İbn Zübeyr’in komşusu olmazdım ve beni davet edenlere giderdim. Bilakis ben bunu geri çevirdim.²⁴³

cevabını vermiştir. Yine İbn Sa’d’ın aktardığına göre İbn Hanefiyye, Muhtâr hakkında ne hayır ne de şer bir şey söylemiştir.²⁴⁴ Genel olarak babası ve iki abisinin başına gelenlere bizzat şahit olan İbn Hanefiyye siyasetten uzak durmuş ancak Muhtâr’ın yaptığı faaliyetlerden anlaşıldığı kadarıyla hoşnut olmuştur. Rivâyetlerden hareketle Muhtâr es-Sekafî şahsına temkinli yaklaşan İbn Hanefiyye, işin çıkırından çıktığını anladığı anda da Muhtâr’a karşı tavrını ortaya koymuştur.²⁴⁵

1.3.1.2. Ubeydullah b. Ali ile İlişkisi

Kûfe’deki Hz. Hüseyin’in katline karışanlar ile isyancıları ortadan kaldıran Muhtâr, Mus’ab b. Zübeyr’in Basra vilayetine gelmesi ile Zübeyrîlere karşı açıktan tavır almaya başlamıştı. Tam bu noktada Hz. Ali’nin eşi Leyla bint. Mes’ûd’un oğlu Ubeydullah b. Ali²⁴⁶ Kûfe’ye gelmiştir. Muhtâr ona, “Yanında Mehdi’den (İbn Hanefiyye) mektup var mı?” demiş, Ubeydullah “Hayır” cevabını verince bir rivâyete göre onu hapse atmış, sonra serbest bırakıp gitmesini söylemiştir.²⁴⁷ Bir başka rivâyete göre ise “Hayır” cevabını verdiğinde Muhtâr ona “Dilediğin yere git. Benim indimde hiç bir hayrın

²⁴² İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Uyûnü’l-ahbâr*, Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1342/1965, I, 201; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VII, 103.

²⁴³ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VII, 107.

²⁴⁴ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VII, 106. Ancak İbn Hanefiyye’nin Muhtâr’dan sadır olaylar yüzünden teberri etmiş olduğu bilgisi de mevcuttur. İkinci bölümde ele alınacaktır.

²⁴⁵ Muhtâr es-Sekafî ve İbn Hanefiyye arasındaki ilişkinin detaylı anlatımı için bk. Güneş, Hüseyin, “*Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*” (doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s. 177-195.

²⁴⁶ Taberî, *Târîh*, V, 153-154; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 25; İsfahânî, *Mekâtilü’t-Tâlibiyyîn*, s. 123.

²⁴⁷ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VII, 118.

yok.”²⁴⁸ demiştir. Muhtâr’dan ayrılmak zorunda kalan Ubeydullah, Basra şehrine Mus‘ab b. Zübeyr’e gitmiştir. Mus‘ab’ın ordusu ile beraber Muhtâr’a karşı savaşan Ubeydullah b. Ali, savaşta öldürülünce²⁴⁹ Mus‘ab adamına, “Ey Ebû Saîd, Ubeydullah b. Ali’yi kim öldürdü biliyor musun? Onu, babasının Şîa’sından olduğunu ileri süren kimseler öldürdü.”²⁵⁰ demiştir. Ehl-i Beyt’in intikamını almak üzere sefere çıktığını ileri süren Muhtâr’ın Ehl-i Beyt mensubuna tutumu ve adamları tarafından öldürülmesi onun bu konudaki niyetinin samimiyeti hakkında zihinlerde soru işareti uyandırmaktadır.

1.3.1.3. Abdullah b. Abbas ile İlişkisi

İbn Hanefiyye’nin yanı sıra sahâbî ve Ehl-i Beyt büyüklerinden olan Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Muhtâr’ın yaptıklarını gerek hayatta gerek ölümünden sonra övmüştür.²⁵¹ Özellikle Hz. Hüseyin’in katillerine yaptıklarından sonra Muhtâr hakkında, “İntikamımızı talep etti, bizi öldürenleri öldürdü.”,²⁵² “İntikamımızı gerçekleştirdi, borcumuzu ödedi bize infak etti.”,²⁵³ “Kirâmen Kâtibîn ona salat etsin.”²⁵⁴ gibi sözler sarf etmiştir. Bir seferinde İbn Abbas’ın Muhtâr’ı övdüğünü duyan İbn Hanefiyye ona bunu yasaklamış ve “Biz onu çok iyi biliyoruz, onun hakkında hayır söyleme.”²⁵⁵ demiştir.

Muhtâr es-Sekafî’nin ölümünden sonra Abdullah b. Abbas’ın ona karşı tavrına bakıldığında, Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Zübeyr arasında geçen bir diyalog dikkat çekmektedir. Rivâyete göre İbn Zübeyr, Muhtâr hakkında “Kezzab/yalancı öldürüldü.” ifadesini kullanmış, bundan imtina eden İbn Abbas’a neden ona ‘kezzab/yalancı’ demediğini sorunca o da, Muhtâr’ın kanlarının intikamını talep ettiğini, kalplerine şifa verdiğini, onun hakkında kötü söz söylemenin uygun olmayacağını söyleyerek cevap vermiştir.²⁵⁶

²⁴⁸ Dîneverî bu konuşmada Ubeydullah yerine Hz. Ali’nin diğer çocuğu Ömer b. Ali b. Ebû Tâlib’i zikreder. Bk. Dîneverî, *el-Ahbârü’t-tivâl*, s. 306-307. Zannımızca Dîneverî, Ubeydullah ile Ömer’i karıştırmıştır. Bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, IV, 134.

²⁴⁹ Ubeydullah’ın ölümü yeri hususunda ihtilaf vardır. Bir rivâyete göre Muhtâr-Mus‘ab savaşında diğer bir rivâyete göre Kerbelâ’da ölmüştür. Bk. Taberî, *Târîh*, V, 154; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 25.

²⁵⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 439; Taberî, *Târîh*, VI, 104.

²⁵¹ Ancak bir rivâyete göre Muhtâr’ın nübüvvet iddiasına karşı bir itirazı vardır. İkinci bölümde ele alınacaktır.

²⁵² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 446.

²⁵³ İbn Sa‘d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VII, 106.

²⁵⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 446.

²⁵⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 446.

²⁵⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 72; Belâzurî, *Ensâb* VI, 445; İbn A‘sem, *Kitâbü’l-Futûh*, VI, 294.

1.3.1.4. Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn) ile İlişkisi

Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn) (ö. 94/712) ile ilişkisine bakıldığında, onun Muhtâr'ı hem övdüğü hem de yerdigine dair rivâyetler bulunmaktadır. Rivâyete göre Muhtâr, Ubeydullah b. Ziyâd'ın başını Medine'ye gönderdiğinde elçi, Ali b. Hüseyin'in hanesine varmıştır. Yanında İbn Ziyâd'ın başı olduğunu belirtince Benî Hâşim'den olan kadınlar hep birden çığlık atmış, yüzü hiç gülmeyen Ali b. Hüseyin o gün gülmüş, taranıp kınalanmayan kadınlar o gün kınalanmış, başka bir rivâyete göre ise Zeynelâbidîn İbn Ziyâd için, "Allah onu cehennemine atsin." demiştir.²⁵⁷ Yine Ali b. Hüseyin, "Hüseyin'in başı İbn Ziyâd'a getirildiğinde o yemek yiyordu. İbn Ziyâd'ın başı bize getirildi biz de yemek yiyoruz." demiş ve Benî Hâşim'den Muhtâr hakkında güzel söz ve dua etmeyen kalmamıştır.²⁵⁸ Ancak zikredilen bu rivâyetlerin aksine Ali b. Hüseyin'in Muhtâr'ı kötülediği rivâyetler de vardır.²⁵⁹

Muhtâr'ın Abdullah b. Zübeyr'den izinli olarak Kûfe'ye gittiğini anlatan rivâyete göre o, Kûfe beytûlmâlinde keyfî harcamalarda bulunmuş, bu yüzden İbn Zübeyr ile araları açılınca ona itaatten vazgeçmiştir. İbn Zübeyr'den teberri eden Muhtâr, Ali b. Hüseyin'e mektup yazıp ona biat etmeyi ve ona mal vermeyi teklif ettiğinde, o bu teklifi ne kabul etmiş ne de cevap vermiştir. Daha sonra Mescid-i Nebi'de ileri gelenlere Muhtâr'ın yalancı, fâcir bir kimse olduğunu ve Ehl-i Beyt davasını istismar ettiğini söylemiştir. Ali b. Hüseyin konusunda ümitsizliğe kapılan Muhtâr, bu sefer İbn Hanefiyye'ye benzer şeyleri teklif edince Ali b. Hüseyin, amcasına hiçbir şekilde onun tekliflerine icabet etmemesini tenbih etmiş, durumu İbn Abbas ile müzakere eden İbn Hanefiyye de onu dinleyerek Muhtâr'ı ayıplama konusunda sükût etmiştir.²⁶⁰

Şîî ricâl eserlerinde Muhtâr es-Sekafî ile Ali b. Hüseyin ilişkisine dair birbirine zıt görünen birçok rivâyet mevcuttur. Örnek vermek gerekirse Muhtâr, Ali b. Hüseyin'e 100 bin dirhem para göndermiş, bunu kabul etmeyip geri göndermekten de çekinen Ali b. Hüseyin, parayı evinde tutmuş, Muhtâr öldükten sonra Emevî halifesi Abdülmelik b.

²⁵⁷ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 176.

²⁵⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 101. Meclisî'de geçen anlatıma göre Ali b. Hüseyin şükür secdesi yapmış ve Muhtâr için hayır duasında bulunmuştur. Bk. Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 386. Ömer b. Ali b. Hüseyin'den gelen benzer rivâyet için bk. Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz, *Ricâlü'l-Keşşî*, thk. Seyyid Ahmed el-Hüseynî, Beyrut: Müessesetü'l-A'lâmî li'l-matbû'ât, 1430/2009, s. 98.

²⁵⁹ Genel tarih kitaplarının anlatımı dışında sadece Mes'ûdî'nin eserinde görülen bir anlatım. Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, III, 67. Şîî kimliği ile bilinen Mes'ûdî'nin bu anlatımı kullanması önemlidir.

²⁶⁰ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, III, 67; Genel Muhtâr hayatı anlatımının dışında bu rivâyete de yer vermesi açısından bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 453-454.

Mervân'a mektup yazarak o parayı almasını söylemiştir. Ayrıca Muhtâr'ın Allah ve Ehl-i Beyt adına yalan söylediğini de ifade etmiştir.²⁶¹

Ali b. Hüseyin'in oğlu Muhammed el-Bâkır'dan (ö. 114/733) gelen bir rivâyete göre Muhtâr, Ali b. Hüseyin'e mektup yazarak Irak'tan ona hediyeler göndermiş heyet Ali b. Hüseyin'in kapısına vardığında onlara, "Kapımdan uzaklaşın, ben yalancılardan mektubunu okumam ve hediyelerini kabul etmem." demiş, onlar da mektup üzerindeki ismi silerek Mehdî Muhammed b. Ali'ye yazmışlardır.²⁶² Ca'fer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) gelen bir rivâyete göre Muhtâr, Ali b. Hüseyin'in adına yalan söylemiştir.²⁶³

Muhtâr es-Sekafî'yi zemmeden rivâyetlerin aksine Muhammed Bâkır Meclisî de (ö. 1110/1698-9) geçen bir anlatıma göre Muhtâr, elçisini bir cariye ile birlikte Ali b. Hüseyin'e göndermiştir. Elçi, Muhtâr'ın selamını ilettikten sonra 600 dinara alınan cariyenin ona gönderildiğini iletmış, Havrâ²⁶⁴ ismindeki cariyeyi kabul eden Ali b. Hüseyin de onunla evlenmiş ve bu evlilikten Zeyd b. Ali (ö. 122/740)²⁶⁵ dünyaya gelmiştir.²⁶⁶ Bir başka rivâyete göre Ali b. Hüseyin, Muhtâr es-Sekafî'ye rahmet dileyerek, "Allah, Muhtâr'a rahmet etsin, göğüslerimize şifa verdi. Babam Hüseyin'i öldürenleri öldürdü." demiştir.²⁶⁷

Netice olarak Ali b. Hüseyin'in farklı açıklamalarına baktığımızda Muhtâr hakkında kesin bir kanıya varmak oldukça zordur. Muhtemelen Ali b. Hüseyin de amcası İbn Hanefiyye gibi Muhtâr'ın ilk zamanlarında onun yaptıklarını üstü örtülü savunmuş, ancak sonraki zamanlarda sadır olan sapkınlıkları sebebiyle ondan uzak durmuştur.²⁶⁸

²⁶¹ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, XLV. 346; Kâzımî, Abdünnebî, *Tekmiletü'r-ricâl*, thk. Seyyid Muhammed Sâdık Bahrû'l-Ulûm, Mehr: Envârü'l-Hüdâ, 1425/2010, II, 489.

²⁶² Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, s. 98.

²⁶³ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, s. 97. Ancak Modern dönemde Ali b. Hüseyin'in Muhtâr'ı zemmettiği rivâyetlerin isnadlarının zayıf ve makbul olmadığını iddia eden müellifler de vardır. Bk. Huî, Seyyid Ebu'l-Kâsım, *Mu'cemü ricâli'l-hadîs tafsîlü tabakâti'r-ruvât*, Necef: Mektebetü'l-İmam el-Hûî, t.y., XIX, 103-110; Ğizzî, Sâlim Lezîz Vâli, *Şahsiyyetü'l-Muhtâr es-Sekafî inde'l-müerrihîne'l-kudemâ*, Kerbelâ: Mektebetü'l-atabe, 1436/2015, 466-471.

²⁶⁴ Ceydâ veyahut Haydâ olarak geçen rivâyet için bk. Köse, Saffet, "Zeyd b. Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 313.

²⁶⁵ Zeydiyye fırkasının kurucusudur.

²⁶⁶ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, XLV, 352. Zeyd b. Ali'nin annesi Muhtâr tarafından hediye edilmiştir. Bk. İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, s. 124.

²⁶⁷ İşkenânî, İbrahim, *et-Teşeyyu 'neş'eten ve tetavvuran*, Kuveyt: y.y, 1399/1979, s. 42.

²⁶⁸ Muhtâr'dan sadır olan görüşlerden sonraki tepkisi ikinci bölümde ele alınacaktır.

1.3.1.5. Muhammed el-Bâkır b. Ali b. Hüseyin'in Muhtâr ile İlgili Görüşleri

Şii/İmâmî müelliflerin eserlerinde geçtiği üzere Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), Muhtâr hakkında övücü ibareler ve ifadeler kullanmıştır. Muhammed el-Bâkır'dan nakledildiğine göre o, Muhtâr ile ilgili, “Muhtâr’a sövmeyiniz, o bizi öldürenleri öldürdü. İntikamımızı talep etti, dullarımızı evlendirdi, zorluğa rağmen malı bizimle paylaştı.”²⁶⁹ demiştir.

Muhammed el-Bâkır'dan gelen başka bir rivâyeti zikretmek gerekirse, Kûfe'den yaşlı biri Kurban günü Muhammed el-Bâkır'ın huzuruna girmiş, selamlaşmanın ardından yaşlı zatın ismini soran Bâkır, “Ebû Muhammed el-Hakem b. Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî” cevabını almıştır. Muhtâr'ın oğlu insanların babasına “Kezzab/Yalancı” demelerinden yakınınca Bâkır, “Sübhanallah! Babam bana haber verdi. Annemin mehri Muhtâr'ın gönderdiklerinden idi. O bizi öldürülenleri öldürmedi mi? O bizim intikamımızı talep etmedi mi? Allah ona rahmet etsin.” demiş, yine devam ederek “Allah babana rahmet etsin! Allah babana rahmet etsin! Bizim hakkımızı kimsenin yanına bırakmadı onu talep etti.” ifadelerini kullanmıştır.²⁷⁰

1.3.2. Sahâbe İle İlişkisi

Muhtâr es-Sekafî'nin sahâbe ile olan ilişkisine bakıldığında, en son vefat eden sahâbî olarak bilinen²⁷¹ Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'nin (ö. 100/718-19), Hz. Ali ile beraber bulunduğu, daha sonra Muhtâr hareketinde yer aldığı ve onun bayraktarı olduğu zikredilmiştir.²⁷² Rivâyete göre İbn Zübeyr'in, İbn Hanefiyye'yi hapse attırmadan önce yanında bulunan 17 kişiden biri Ebü't-Tufeyl idi.²⁷³ O, İbn Hanefiyye ashabından olmuş ve onunla beraber kalmıştır.²⁷⁴

Muhtâr, Kûfe şehrini kısa bir süre de olsa ele geçirdikten sonra yönetimin yanı sıra davalara bakarak kadılık da yapmıştır.²⁷⁵ İşlerinin yoğun olduğu gerekçesiyle kadılık görevini yerine getirmesi için halka tâbiîn nesli fakihlerinden Kâdî Şüreyh'i (ö. 80/699)

²⁶⁹ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, s. 97. Bu senedin “hasen” olduğu bilgisi için bk. Hillî, İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsatü'l-akvâl fî ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Cevâd el-Kayyumî, Kum: Neşri'l-Fukâha, 1431/2010, s. 276.

²⁷⁰ Hillî, Ca'fer b. Muhammed (İbn-i Nemâ), *Zevbü'n-nüdü'ri fî şerhi's-sâr*, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1416/1995, s. 62; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 351; Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, s. 97.

²⁷¹ Koçkuzu, Ali Osman, “Ebü't-Tufeyl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 346.

²⁷² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 341.

²⁷³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXI, 21.

²⁷⁴ Ayrıca Müteşeyyi olarak nitelendirilir. Bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VI, 550-551.

²⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 55.

önermiştir. Ancak Şiîlerin şiddetli tepki göstermeleri²⁷⁶ sonucunda Muhtâr, hastalık bahanesini öne süren Şüreyh'in yerine fakih sahâbî Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'u (ö. 74/693)²⁷⁷ kadı tayin etmiş Abdullah'ın bir süre sonra hastalanmasının ardından yerine Abdullah b. Mâlik et-Tâî'yi getirmiştir.²⁷⁸ Ayrıca Muhtâr'ın kayınpederleri Nu'man b. Beşîr, Semüre b. Cündeb ve Saîd b. Zeyd'in sahâbe olması da onun sahâbe ile ilişkisine örnek olarak gösterilebilir.

Muhtâr'ın sahâbe neslinden Hz. Ali, Hz. Hasan, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Süleyman b. Surad, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Yezîd, Abdullah b. Mutî' ile ilişkileri yukarıdaki bölümlerde geçmişti. Muhtâr öldükten sonra hakkında oluşan îtikadî sorunlarla ilgili Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr ve Zeyd b. Erkam'a nispet edilen görüşler ikinci bölümde ele alınacaktır.

Sonuç olarak hayatı siyasî çalkantılar ve mücadeleler ile geçen Muhtâr, kimilerine göre bütün bu mücadeleyi dünyalık makam ve mevki elde etmek için²⁷⁹ kimisine göre de halisane Ehl-i Beyt davası²⁸⁰ için gerçekleştirmiştir. Bunların yanında Muhtâr'ın ileri görüşlü, fasih konuşan, zeki ve şecaat sahibi bir kimse iken dini açıdan zayıf olduğu zikredilmiştir.²⁸¹ Ayrıca İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi Sünnî geleneğin önemli takipçileri olan âlimler Hz. Peygamber'in, "Sakîf

²⁷⁶ Şiîlerin itirazları için bk. İbn Haldûn, *Târîh*, III, 31-32; Taberî, *Târîh*, VI, 34-35; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 395-396.

²⁷⁷ Meşhur sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un yeğenidir. Bk. Akyüz, Vecdi, "Abdullah b. Utbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 139.

²⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 38.

²⁷⁹ Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmet Arnaût ve Türkî Mustafa, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420/2000, XXV, 209; İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 527; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, s. 716.

²⁸⁰ Muhtâr'ın Ehl-i Beyt taraftarı olduğu iddiası için bk. Hillî, Bâsım, *el-Muhtâr es-Sekafî fî mizânî'l-cerh ve't-ta'dil inde'l-ferikayn*, Dârü'l-Vâris, 1438/2017, s. 30. Hâlis Ehl-i Beyt Şîa'sından olması ve Hz. Hüseyin'in intikamını aldığı bilgisi için bk. Basrî, Ebû Mus'ab, *Advâü ale'l-fıraki'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kum: y.y. 1419/1999, s. 75. Muhtâr'ın mümin, dindar, sâlih ve Ehl-i Beyt imamlarına bağlı Allah'ın seçkin kulu olduğu bilgisi için bk. Aksu, Mehdi, *Marifet-i Âl-i Muhammed (İman, İlim, İrfan Okyanusu Ehlibeyt)*, İstanbul: Mir Yayınları, 2018, s. 500.

²⁸¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 539. İbn Kesîr, Muhtâr'ı fâcir ve kâfir olarak görür. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 30-31. İbn Hazm'a göre "Fâsıkların (günahkâr) arkasında namaz kılınır ve sahâbe Muhtâr es-Sekafî gibi şahısların arkasında namaz kılınmıştır." dedikten sonra onu fâsıkların fâsığı olarak nitelemiştir. Ayrıca İbn Hazm, Muhtâr'ın din konusunda itham edildiğini ve kâfir olarak düşünüldüğünü belirtmiştir. Bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-mîlel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasr ve Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1416/1996, V, 29. Muhtâr'ın fasih konuştuğu ile ilgili olarak da, Kûfe'yi ele geçirirken adamlarına namaz kıldırıldığı ve insanların onun için, "Biz lehçesi onun kadar fasih bir imam veya cemaat dinlemedik." dedikleri şeklinde bir rivâyet bulunmaktadır. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 11; Taberî, *Târîh*, VI, 23.

kabilesinden bir yalancı bir de zorba çıkacaktır.”²⁸² hadisindeki ‘yalancı’dan kastedilenin Muhtâr es-Sekafî olduğunu söyleyen rivâyetleri aktarmışlardır.²⁸³

Muhtâr es-Sekafî, siyasî hayatının yanında daha sonra literatürde yerini alacak inançlar ve kavramların ortaya çıkmasına neden olması ile de dikkati çekmektedir. İmâmet görüşü, nübüvvet iddiası, bedâ kavramı ve son olarak gaybet-rec‘at akidesinin ortaya çıkışında Muhtâr’ın etkisi bulunmaktadır.

²⁸² Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (ö. 95/714) h. 73 yılında Abdullah b. Zübeyr’i öldürdükten sonra Hz. Ebûbekir’in kızı ve Abdullah’ın annesi Esmâ bint Ebûbekir (ö. 73/692) ile arasında bir diyalog geçmiştir. Müslim’in (ö. 261/875) *el-Câmi‘u’s-sahîh* adlı eserinde geçtiği üzere Esmâ yukarıdaki hadisi zikrettikten sonra Haccâc’a, “Yalancıyı gördük, zorbaya gelince bunun ancak sen olacağını zannediyorum.” demiştir. Bk. Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî, *Sahîhu Müslim*, Riyâd: Beytü’l-efkârî’d-devliyye, 1419/1998, “Fezâilü’s-sahâbe”, 229. Tirmizî (ö. 279/892) ise aynı hadisi Abdullah b. Ömer’den rivâyetle aktarmış olup yalancının Muhtâr, zorbanın ise Haccâc olduğunu ifade etmiştir. Bk. Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, 1397/1977, “Fiten”, 44 (hadis nr. 2220). Ayrıca Belâzurî’de geçen bir rivâyete göre Abdullah b. Ömer deccâl ve yalancıları zikrettikten sonra akrabası Muhtâr’ın da onlardan bir tanesi olduğunu ifade etmiştir. Bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 445.

²⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 251-252; İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 529; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, III, 539.

BÖLÜM 2: MUHTÂR ES-SEKAFÎ'NİN GÖRÜŞLERİ

2.1. Muhtâr'ın İmâmet ve Mehdî Hakkındaki Görüşleri

2.1.1. İmâmet ve Mehdî Kavramlarının Lügat ve İstılâh Manaları

Muhtâr es-Sekafî'nin imâmet ve mehdî hakkındaki görüşlerine geçmeden önce kavramların lügavî-istılâhî anlamlarını ve tarihteki kullanımlarını vermek isabetli olacaktır. İmâmet, sözlüklerde öne geçmek, kastetmek ve imam olmak manalarına gelmektedir.²⁸⁴ Kur'an-ı Kerîm'de imam kelimesi yedi ayette tekil,²⁸⁵ beş ayette çoğul²⁸⁶ şekliyle geçmekle birlikte genel olarak kendisine uyulan kimse manasını ifade etmektedir. İmam kelimesi Kur'an-ı Kerîm'e nazaran sünnette daha ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. İmâmet kavramı terim anlamı itibariyle Hz. Peygamber'e vekâleten din ve dünya işlerinde genel başkanlıktır.²⁸⁷ Mehdî kelimesine gelince, hüdâ kökünden türemiş olup "Allah'ın kendisine doğru yolu gösterdiği kimse" manasındadır.²⁸⁸ İstılâhî anlamda karşılığı "Dünyanın sonuna doğru ortaya çıkıp hak inancı ve adaleti yeryüzüne hâkim kılacağına inanılan kurtarıcı" şeklindedir.²⁸⁹ Ancak mehdî kelimesine tarihî süreç içerisinde özel anlamlar yüklenmiştir.

İmam, imâmet ve mehdî gibi kelimelerin lügat manalarıyla Muhtâr es-Sekafî dönemi öncesinde kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatıyla birlikte müslümanların dinî ve dünyevî işlerine liderlik eden kişilere imam, o kuruma da imâmet denilegelmiştir. Mehdî kelimesini Hassân b. Sâbit'in (ö. 60./680) Hz. Peygamber için kullandığı bilinmektedir.²⁹⁰ Müteaddit defalar sözlük anlamı kastedilerek kullanıldığı bilinen bu kelime, Tevvâbûn hareketinin lideri olan Süleyman b. Surad tarafından da Hz. Hüseyin için kabri başında "Şehit oğlu Şehit, Mehdî oğlu Mehdî" şeklinde de kullanılmıştır.²⁹¹

²⁸⁴ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn, *Lisânü'l-Arab*, Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, t.y., I, 133; Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Mısır: Hey'etü'l-Mısriyye, 1400/1980, IV, 76.

²⁸⁵ Bakara 2/124; Hûd 11/17; Furkân 25/74; Ahkâf 46/12; Hicr 15/79; İsrâ 17/71; Yâsin 36/12.

²⁸⁶ Tevbe 9/12; Enbiyâ 21/73; Secde 32/24; Kasas 28/5; Kasas 28/41.

²⁸⁷ Teftâzânî, Sa'deddîn, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1419/1998, V, 234. İmâmet konusu ile ilgili geniş malumat için bk. Gümüsoğlu, Hasan, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, İstanbul: Kayihan Yayınları, 2011.

²⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 4639.

²⁸⁹ Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2017, s. 208.

²⁹⁰ Emîn, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1355/1936, III, 235-236; Hakyemez, Cemil, "Mehdî Düşüncesinin İtikadîleşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, 5, (2004): s. 129.

²⁹¹ Taberî, *Târih*, V, 589.

2.1.2. Tarihî Rivâyetler Bağlamında Muhtâr'ın Muhammed b. Hanefiyye'yi İmâm ve Mehdî Olarak Benimsemesi

Hız. Ali'nin vefatından sonra taraftarları, oğlu Hız. Hasan'ı emir olarak benimsemiş, onun ölümünün ardından da Hız. Hüseyin'in etrafında yer almışlardır. Hız. Hüseyin'in şehit edilmesi sırasında Kûfe zindanlarında olan Muhtâr, hapisten çıktıktan sonra Hicaz'a gitmiş ve Ehl-i Beyt ile çeşitli şekillerde iletişim kurmuştur. İbn Hanefiyye ile yakın temas kuran Muhtâr, Kûfe'ye gitmek için ondan izin istemiş, ardından İbn Hanefiyye'den onay aldığını varsayarak Kûfe'ye doğru yola çıkmıştır. Daha önceleri Hız. Hüseyin'in biat alması için Kûfe'ye gönderdiği Müslim b. Akîl'e yardım eden Muhtâr es-Sekaff'nin Mekke'den İbn Hanefiyye'nin izniyle ayrılmak istemesi onun Ehl-i Beyt'i otorite olarak kabul ettiğini düşündürmektedir.

Kûfe'ye geldiğinde Tevvâbûn hareketinin faaliyette olduğunu gören Muhtâr'ın, halka hitaben bazı konuşmalar yaptığı ve bu konuşmalarda çeşitli ifadeler kullandığı görülmektedir. Mesela Muhtâr'ın söylediği rivâyet edilen "Vasî oğlu Mehdî Muhammed b. Ali beni size emin, vezir ve seçilmiş emir olarak gönderdi. Bana mülhidler ile savaşmayı, Ehl-i Beyt'in kanının intikamını talep etmeyi, zayıfları savunmayı emretti.",²⁹² "Ben size veliyyü'l-emr, fazilet madeni, Vasî'nin vasîsi İmâm Mehdî tarafından geldim.",²⁹³ "Ben size emin, seçilen, nasihat eden bir vezir olarak Mehdî Muhammed -yani İbn Hanefiyye- tarafından geldim.",²⁹⁴ "Ben size veliyyü'l- emr, fazilet kaynağı, Vasîlerin vasîsi Mehdî İmâm tarafından şifâ, perdeyi aralama, düşmanları öldürme ve nimeti tamamlamayı içeren bir iş için gönderildim."²⁹⁵ gibi sözler bunlardan bazılarıdır.

Yukarıda zikredilen sözlerine genel olarak bakıldığında Muhtâr'ın, İbn Hanefiyye'yi "Vasîyyü'l-Vasî", "İbnü'l-Vasî", "Mehdî", "Mehdî Muhammed", "İmâmü'l-Mehdî"²⁹⁶, "İmâmü'l-Hüdâ"²⁹⁷ gibi sıfatlarla vasfettiği görülmektedir. Genel olarak Muhtâr'ın İbn Hanefiyye'ye nispet ettiği sıfatlara bakıldığında Müslümanların emiri ile mehdînin aynı kişi olduğu algısı göze çarpmaktadır. Neticede halktan Şiîliğe meyledenler Muhtâr'ın dediklerini onaylamakla birlikte, çoğunluk Tevvâbûn hareketi ile

²⁹² Taberî, *Târih*, V, 580; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 495.

²⁹³ Taberî, *Târih*, V, 580.

²⁹⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 367.

²⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 688-689.

²⁹⁶ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 208.

²⁹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384.

birlikte olmuştur. Muhammed b. Hanefiyye'yi üstün vasıflarla niteleyen Muhtâr'ın, hareketine dâhil etmeye çalıştığı İbrahim b. Eşter'e verdiği mektubun içeriğinde de İbn Hanefiyye kastedilerek "Mehdî" ibaresinin geçmesi,²⁹⁸ İbn Hanefiyye'nin Muhtâr'ın gözündeki konumunu netleştirmektedir.

Kûfe'de topladığı mevâli ve Arap kökenli kişilerle şehri ele geçiren Muhtâr, Hz. Hüseyin'in katline karışan Ömer b. Sa'd ve oğlu Hafs başta olmak üzere birçok kişiyi öldürmüştür. İbn Sa'd ile Hafs'ın başlarını yanında bir miktar para ile İbn Hanefiyye'ye yollayan Muhtâr'ın, kaleme aldığı mektubun hemen girişinde, "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, Muhtâr b. Ebû Ubeyd'den Mehdî Muhammed b. Ali'ye, selam senin üzerine olsun."²⁹⁹ ifadelerini kullanması onun "Mehdî" nitelemesini İbn Hanefiyye'ye hasrettiğini göstermektedir. Benzer şekilde Ubeydullah b. Ziyâd'ın kesilen başını İbn Hanefiyye'ye gönderdiğinde kaleme aldığı mektupta da onun için "Mehdî" ibaresini kullanmıştır.³⁰⁰

Muhtâr es-Sekafî'nin İbn Hanefiyye'yi kastederek sürekli "Mehdî" ifadesini kullanması halkın da dikkatini çekmiş olacak ki, zamanla bu kullanım halk tarafından da benimsenmiştir. Nitekim insanların İbn Hanefiyye'ye selam verdiklerinde "Selâmun Aleyküm Ey Mehdî" demeleri, onun da cevaben, "Evet, ben Mehdî'yim, hayra ve iyiliğe yönlendiririm." diyerek mehdî kelimesinin sözlük anlamıyla kendisi hakkında kullanılmasını onaylaması bunu açıkça göstermektedir. Ancak İbn Hanefiyye kendisine mehdî denilmesini her zaman tasvip etmemiş, bazen insanları, "Sizden biriniz bana selam vereceği zaman 'Selâmun Aleyküm Ey Muhammed' ya da 'Selâmun Aleyküm Ey Ebu'l-Kâsım' desin."³⁰¹ ifadelerini kullanarak ikaz etmiştir. Ancak kendisine "Mehdî" olarak selam verenlere tepki göstermeyerek selamlarını da aldığı durumlar da vâkîdir.³⁰²

Tezin bir önceki bölümünde de anlatıldığı üzere Muhtâr ile İbn Hanefiyye arasındaki ilişkiden şüphelenen Abdullah b. Zübeyr, İbn Hanefiyye ve adamlarını hapse atmış, onlar da Muhtâr'dan yardım istemişlerdi. Akabinde Muhtâr, adamlarını Mekke'ye göndererek İbn Hanefiyye'yi içinde bulunduğu halden kurtarmıştı. İbn Hanefiyye ve

²⁹⁸ Muhtâr, İbn Hanefiyye'den geldiğini ifade ettiği mektubu okuması için İbrahim b. Eşter'e takdim etmiş, mektubu okuyan İbrahim, "Mehdî" ibaresini görünce, "Ben önceleri İbn Hanefiyye ile mektuplaşmışım, bana kendi ismi veyahut babasının ismi ile yazardı." demiş, bunun üzerine Muhtâr, "O, o zamandı; bu, bu zaman." diye cevap vermiştir. Bk. Taberî, *Târih*, VI, 17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 30.

²⁹⁹ Taberî, *Târih*, VI, 62; İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 246.

³⁰⁰ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 282-283.

³⁰¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 96; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 123.

³⁰² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 97.

adamlarını kurtaranların, Mekke'deki Abdullah b. Zübeyr baskısından dolayı İbn Hanefiyye'yi Kûfe'ye gitme konusunda ikna etme çabaları Muhtâr'a ulaşmıştı. İbn Hanefiyye'nin Kûfe'ye gelmesinden endişelenen Muhtâr'ın, "Mehdî'nin bir alameti vardır. Ona bir kılıç darbesiyle vurulur ve eğer kılıç derisini kesmezse, o Mehdi'dir."³⁰³ demesi onun "Mehdî" ibaresini kelime anlamından öte bir manada kullandığını göstermektedir. Mehdi kavramına insanüstü özellikler yüklemesi Muhtâr es-Sekafî ve adamlarının mehdî inancını ortaya koyması açısından önemlidir.

Ezcümle Muhtâr es-Sekafî, Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdî olduğunu söylemiş onu çeşitli sıfatlarla isimlendirmiştir. Ancak İbn Hanefiyye'nin imam oluşuna herhangi bir nas getirmemiştir. Dönemin Şiîleri de bu durumu yadırgamamış ve onun peşinden giderek İbn Hanefiyye'nin imâmeti meselesinde birleşmişlerdir. Şiîlerin bu tavrı dönemin ruhunu anlatması açısından kayda değerdir zira Hz. Ali'nin vefatının ardından onun imamlığını kabul eden kimseler imam olarak Hz. Hasan'ı kabul etmiş ve bu konuda herhangi bir delil ortaya koyma gereği hissetmemişlerdir. Hz. Hasan'ın vefatının ardından aynı topluluk belirli bir süre sonra Hz. Hüseyin'in biatı altında toplanmak istemiştir. Tıpkı Hz. Hasan meselesinde olduğu gibi Hz. Hüseyin'in imam olmasına da herhangi bir delil ileri sürülmemiştir. Hz. Hüseyin'in şehit edilişinin ardından bu sefer Muhtâr es-Sekafî'nin öncülüğünde insanlar İbn Hanefiyye'nin imâmeti altında toplanmışlardır. Tüm bunlardan hareketle Muhtâr ve o dönemde yaşayan Şiîler nezdinde imâmet meselesi Hz. Muâviye'nin soyundan ziyade Hz. Ali ve soyuna münhasır bir yapı gibi algılanmıştır. Nitekim Muhtâr es-Sekafî'nin Kûfe şehrini ele geçirdikten sonra halktan biat alırken "Gökleri kurulmuş bir tavan, yeryüzünü yürünecek yollar halinde döşeyen Allah'a yemin ederim ki, Ali b. Ebû Tâlib ve Ali ailesine yaptığınız biattan daha ileri bir hidayete erdirecek biat etmiş değilsiniz."³⁰⁴ sözü bu kanıyı destekler mahiyettedir. Anlaşıldığı kadarıyla Muhtâr, Kûfe şehrinde Hz. Ali'den önceki dönemlerde alınan biatları muteber görmemiştir. Buna karşın gerek ilk üç halifeyi gerek Hz. Ali'ye karşı Cemel ve Sıffin'de rakip olanları tekfir etmemesi son derece önemlidir.³⁰⁵ Bu zümreleri tekfir etmemesine

³⁰³ Bağdâdî, *el-Fark*, s.52. Benzer anlatım için Bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 451; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, I, 201; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 103.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 36.

³⁰⁵ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 22.

rağmen Kûfe harac âmili Talha b. Ubeydullah'ın torunlarından İbrahim b. Muhammed b. Talha ile olan diyalogu³⁰⁶ son tahlilde onun tarafını ortaya koymuştur.

2.1.3. Muhtâr'ın Hâricî, Zübeyrî ve Râfizî Olarak İsimlendirilmesi

İslâm tarihçileri arasında Muhtâr es-Sekafî'nin siyasî hayatındaki çalkantılar yüzünden onun hangi gruptan veya mezhepten olduğu konusunda ortak bir görüş yoktur. Misal vermek gerekirse tarihçi Belâzurî ve İbn Kesîr, Kûfe hayatı öncesi yaptıklarından dolayı Muhtâr'ı "Osmânî/Nâsibî"³⁰⁷ olarak tanımlayan rivâyetlere yer vermişlerdir. Muhtâr'ı Hz. Osman taraftarı olarak görmenin en büyük nedeni tezin bir önceki bölümünde geçtiği üzere onun amcasına Hz. Hasan'ı Hz. Muâviye'ye teslim etmeyi önermesi idi. Zira dönemin siyasi havası itibari ile imâmet konusunda Hz. Ali taraftarları 'Türâbî' Hz. Muâviye taraftarları da 'Osmânî' şeklinde yaftalanıyorlardı. Gerek tarih gerek fırak kitaplarında yer alan Muhtâr'ın "önce Hâricî sonra Zübeyrî sonra Râfizî (Şîî-Keysânî) olduğu"³⁰⁸ şeklindeki ifadeler muhtemelen onun tarihî rivâyetlerde aktarılan tutarsız tavırlarından kaynaklanmaktadır. Bunların dışında onun "önce Hâricî sonra Zübeyrî sonra Râfizî sonra Sünnî olduğunu" belirtenler de bulunmaktadır.³⁰⁹

Muhtâr es-Sekafî'nin Hâricî, Zübeyrî ve Sünnî olarak nitelenmesi kuvvetli delillere dayanmamaktadır. Zira Muhtâr, genç yaşında Medâin'e amcasının yanına gittiğinde Hâricîlerle savaşmaya giden amcası yerine onu vekil bırakmıştır.³¹⁰ Bazı tarihçilerin Muhtâr'ı Hâricî olarak nitelendirmelerinin sebebi muhtemelen Muhtâr'ın, Abdullah b. Zübeyr'in komutanı olarak Kâbe'yi korumak için Emevîlerle yaptığı savaşta, Hâricîlerden bir grubun da Necde b. Âmir (ö. 72/691) önderliğinde Zübeyrîlerle beraber savaşmasıdır.³¹¹

³⁰⁶ Muhtâr es-Sekafî'yi hapse atma talepleri üzerine İbrahim b. Muhammed'in ona bazı suçlamalar atfetmesi sonucu Muhtâr'ın ona cevaben, "Benim hakkımda sana bâtil haberler ulaşmıştır. Ben, seni baban ve deden (Muhammed ve Talha b. Ubeydullah) gibi aldatmaktan Allaha sığınırım." demesi Cemel Savaşına bir atıf olarak anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 495.

³⁰⁷ Osmânî ibaresi için bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 376. Nâsibî lafzı için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 65.

³⁰⁸ Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ahmed Fehmî Muhammed, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1992, I, 145-146; Müberred, *el-Kâmil*, III, 1191; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, s.716; İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 528. Bu kadar fırka içerisinde yer aldığından olacak ki Mütelevvin/Dönek olarak nitelendirilmiştir. Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'l-z-zeheb*, I, 293.

³⁰⁹ Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Muhassalü efkârî'l-mütekaddimîn ve'l-müte'ahhirîn mine'l-ulemâ ve'l-hükemâ ve'l-mütekellimîn*, thk. Taha Abdürraûf Sa'd, Kahire: Mektebetü'l-külliyeti'l-Ezheriyye, t.y., s. 244.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 214; Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, s. 205.

³¹¹ Taberî, *Târîh*, V, 576; Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 3*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, s. 105-106. Muhtâr'ın Hâricîler ile ilişkisinde detaylı bilgi için bk. Harbûtlî, Ali Hüsnî, *Hareketü'l-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî fi'l-Kûfe*, Kahire: Mektebetü Mısır, 1963, s. 256-278.

Mezhepler Tarihi eserlerinde Muhtâr es-Sekafî'yi Hâricî olarak nitelendiren ilk isim Şehristânî (ö. 548/1153) olmuştur. Şehristânî, Hâricîliği “Cemaatin ittifak ettiği üzere hak olan imama isyan eden (huruc eden) herkes hâricî olarak isimlendirilir. İsyanın sahâbe zamanında Râşid halifelere ya da tâbiûn dönemindeki imamlara veya tüm zamanlardaki imamlara karşı olması arasında hiçbir fark yoktur.”³¹² şeklinde tanımlamıştır. Muhtemelen Şehristânî meşru halifelere isyan eden Muhtâr'ı da bu tanımından hareketle Hâricî olarak zikretmiştir. Ancak Şehristânî'nin onu Hâricî olarak zikretmesinin temel saiki bâğî olması ile açıklanabilir. Bundan dolayıdır ki eserinde Muhtâr es-Sekafî'ye değindiği bölümlerde onun Hâricîliği ile ilgili herhangi bir delil zikretmemiştir. Şehristânî dışında Muhtâr'ı hâricî olarak nitelendiren müellifler de bu tavırları için somut ve kuvvetli bir delil öne sürmemişlerdir.³¹³ Zira onların Muhtâr etrafında gelişen olaylardan yaptıkları bazı çıkarımlardan hareketle bu tarz bir nitelemede bulundukları sonucu anlaşılmaktadır. Tüm bunların yanı sıra Hâricî/İbâzî olan Kalhâtî (IV./X. yy.) eserinde, Muhtâr'ı Hâricî olarak kabul etmemiş onun Zübeyrî ve daha sonradan Râfîzî olduğuna işaret etmiştir.³¹⁴ Bu da göstermektedir ki Muhtâr'ın Hâricî olarak nitelendirilmesi siyasetendir.

Muhtâr'ın Zübeyrî olarak vasıflandırılmasına gelince, şayet siyâseten söylenmişse bu nitelemede bir haklılık payının olduğu muhakkaktır çünkü kısa bir süre de olsa Muhtâr, Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiştir. Mezhepler Tarihi bağlamında bakıldığında ise Zübeyrîlik adında bir fırkadan ve görüşten bahsetmek pek mümkün değildir. İslâm Tarihi âlimlerinin böyle bir nitelemede bulunması makul karşılanabilir ancak Şehristânî ve Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) gibi Mezhepler Tarihi âlimlerinin bu kavrama yer vermesi düşündürücüdür. Fahreddin Râzî'nin Muhtâr'ı hayatının son kısmında “Sünnî” olarak nitelemesi ise tarihî açıdan pek tutarlı gözükmemektedir. Zira bu tespitin hangi sebeple yapıldığına dair müellifin de herhangi bir verisinin olmaması ve bu iddiasında tek kalması tespitimizi doğrulamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Muhtâr es-Sekafî'yi Osmânî, Hâricî ve Zübeyrî olarak niteleme salt olarak siyasi sebeplerle yapılmışken Râfîzî³¹⁵ nitelemesi mezhepsel ve akidevî açıdan yapılmıştır.

³¹² Şehristânî, *el-Milel*, I, 105.

³¹³ Müberred, *el-Kâmil*, III, 1191; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, s.716; İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 528.

³¹⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 457. Hatta müellif eserinin bazı bölümlerinde Muhtâr'ı ‘Kezzap ve Fâsık’ olarak niteler bk. Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 259, 262.

³¹⁵ Râfîzî kelimesi ilk olarak Zeyd b. Ali'den (ö.122/740) ayrılanlar için kullanılsa da daha sonra bütün Şîi fırkaları kapsayan bir kavram haline gelmiştir. Bk. Öz, Mustafa, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*,

Çalkantılı bir yaşam sürdüğü anlaşılan Muhtâr es-Sekafî'nin Kûfe'yi ele geçirdikten sonraki söylemleri ve eylemlerine bakıldığında onun “Râfîzî-Şîî” bir çizgide olduğu kuvvetlenmektedir. Bundan dolayıdır ki Muhtâr'ın son tahlilde Râfîzî olduğu belirtilmiştir. Bu kanaatin argümanları olarak Muhtâr'ın, babasının ölümünün ardından Ehl-i Beyt'e yakın bir çizgide durması, Hucr b. Adî aleyhine şahitlik yapmaması, Müslim b. Akîl'e yardım etmesi, Hz. Hüseyin'in katline karışanlardan intikam alma isteği, İbrahim b. Muhammed b. Talha ile olan diyalogu, Kûfe'yi ele geçirirken halktan aldığı biatta Hz. Ali'nin Kûfe halkından aldığı biata referans yapması, Hz. Hüseyin'in katline karışanları öldürtmesi ve öldürdüğü kişilerin evlerinin yıkıntısı ile Hucr b. Adî'nin evini yaptırması, Kûfe'de önemli zaman dilimlerinde İbn Hanefiyye'ye mektuplar ve hediyeler göndermesi ileri sürülebilir.

Zikredilen delillerden de anlaşıldığı üzere Şîî olduğu ihtimâli yüksek olsa da Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirdikten sonra yaptığı bazı davranışlar onun Ehl-i Beyt'e karşı olan samimiyetini sorgulatmaktadır. Misal vermek gerekirse, Kûfe'de biat alırken İbn Hanefiyye adına değil de bizzat kendi adına biat alması,³¹⁶ İbn Hanefiyye Kûfe'ye gitmek istediği zaman Muhtâr'ın endişelenip “Mehdî'yi kılıç kesmez.” diyerek onun Kûfe'ye gelme ihtimalini ortadan kaldırması,³¹⁷ son olarak da Zübeyrîler, Muhtâr'ı Kûfe'de kuşatma altına aldığı zaman yakın adamı Sâib b. Mâlik el-Eş'arî ile arasında geçen konuşma³¹⁸ Muhtâr'ın asıl amacının dünyalık makam elde etme olduğu şeklinde bir ithama maruz kalmasına yol açmıştır.

2.1.4. Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmeti

İslâm Tarihi kaynaklarındaki Muhtâr'ın imâmet görüşüne hamledilebilecek rivâyetleri verdikten sonra, Mezhepler Tarihi eserlerinde yer alan Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmeti konusundan bahsetmek uygun olacaktır. Klasik kaynaklara

İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, s. 448-449. Bundan dolayıdır ki İslâm Tarihi ve İslâm Mezhepleri Tarihi müellifleri Muhtâr'ı (ö. 67/687) ‘Râfîzî’ olarak nitelemişlerdir.

³¹⁶ Varol, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, s. 315; Onat, Hasan, *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016, s. 95-96. Ancak İbn Haldun'un aktardığı bir rivâyete göre ise Muhtâr, İbn Hanefiyye adına biat almıştır. Bk. İbn Haldûn, *Târîh*, III, 31.

³¹⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s.52.

³¹⁸ “Ben Araplardan bir adamım, İbn Zübeyr'i Hicaz'da, İbn Necde'yi Yemâme'de, İbn Mervân'ı Şam'da ayaklanırken gördüm. Bu konuda ben onlardan aşağıda biri değilim.” Bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 440. Sâib ile Muhtâr arasında geçen diyalog konusu tarihçilerin metin üzerinde ittifak ettiği bir rivâyet değildir. Kaynaklarda Belâzurî'nin naklettiği yukarıdaki ifâdesine ek son cümle olarak, “Tüm Araplar uykuya dalmışken Ehl-i Beyt'in kanının intikamını talep ettim.” ibaresi de yer almaktadır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 68; Taberî, *Târîh*, VI, 107; İbn Haldûn, *Târîh*, III, 40. Dîneverî'de ise çok farklı bir metin vardır. Bk. Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, s. 307.

bakıldığında Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmeti hususunda ittifak eden tek fırka Şîa mezhebinin Keysâniyye fırkasıdır. Konuya geçmeden önce Keysâniyye olarak bilinen fırkanın tarihini, kurucusunu ve özelliklerini belirtmekte fayda vardır.

Keysâniyye ibaresinin kökeninden kısaca bahsedilecek olursa, “Keys” sözlüklerde ahmaklığın zıddı, çeviklik ve kıvrak zekâlı anlamlarına gelmektedir.³¹⁹ “Keysân” ise aldatma ve kurnazlık manalarında kullanılmıştır.³²⁰ Bir fırka olarak Keysâniyye ise tarihî rivâyetlerden anlaşıldığı üzere, Hz. Ali'nin vefatının ardından Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin etrafında bir araya gelen topluluğun, Hz. Hüseyin'in vefatından sonra ayrıldığı üç gruptan biridir. Bu üç gruptan Keysâniyye dışındaki diğerleri İmâmiyye ve Zeydiyye'dir.³²¹ Kronolojik açıdan bunlar arasında ilk fırka ise Keysâniyye fırkasıdır.³²²

2.1.4.1. Keysâniyye Fırkasının Kurucusu Hakkındaki Görüşler

Yukarıda Muhtâr es-Sekafî'nin Muhammed b. Hanefiyye etrafındaki imâmet olgusuna değinmiştik. Mezhepler Tarihi bağlamında Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini oluşturan fırkalar Keysâniyye fırkası bahsinde geçmektedir. Bu bağlamda Keysâniyye fırkasının kurucusunu tespit etmek ilk olarak Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini iddia edeni bulmamıza olanak sağlayacaktır. Keysâniyye fırkasının kurucusu hakkında kaynaklarda tam bir mutabakat yoktur. Genel kaniya göre bu fırkanın kurucusu Muhtâr es-Sekafî'dir.³²³ Ancak kurucuyu Muhtâr'ın adamlarından Ebû Amre Keysân³²⁴

³¹⁹ Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcü'l-lüğa ve sıhâtü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafur Attâr, Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melayîn, 1404/1984, III, 972; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 3966.

³²⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, II, 246.

³²¹ Neşvân el-Himyerî, Ebû Saîd, *el-Hürü'l-în*, thk. Kemâl Mustafa, Beyrut: Mektebet'ül-Yemeniyye, 1406/1985, s. 235-236.

³²² Basrî, *Advâü ale'l-fıraki'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, s. 75.

³²³ Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme*, s. 24; Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 21; Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ, *Fıraku's-Şi'a*, Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 1433/2012, s. 58; İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şehfûr b. Tâhir, *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyîzi'l-fırkati'n-nâciye 'ani'l-fıraki'l-hâlikîn*, thk. Kemâl Yusûf el-Hût, Beyrut: Âlemi'l-Kutub, 1403/1983, s. 30. Keysâniyye'yi Muhtâr'a izafelemiş olmasına rağmen onu Zeydiyye fırkalarından sayması için bk. İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 35.

³²⁴ Kâdî, Vedâd, *el-Keysâniyye fi't-târîh ve'l-edeb*, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1974, s. 64. Asıl ismi Ebû Amre Keysân olmasına rağmen aşağıdaki eserlerde isim konusunda farklılıklar söz konusudur. Krş. “Ebû Abdurrahman b. Keysân” şekli için bk. Seksekî, Ebû'l-Fazl Abbas b. Mansûr, *el-Burhân fi ma'rifeti akâidi ehli'l-ediyân*, thk. Bassâm Ali Selâme el-Ammûş, Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1417/1996, s. 70. “Abdurrahman b. Keysân” şekli için bk. Yemenî, Ebû Muhammed, *Akâidü's-selâse ve's-sebîn fırka*, thk. Muhammed b. Abdullah Zirbân el-Ğâmidî, Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-hikem, 1422/2001, s. 481. “Keysân” şekli için bk. İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ, *Kitâbü'l-Münye ve'l-emel fi şerhi'l-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr, Beyrut: Dârü'l-Fikir, t.y., 26.

veya Hz. Ali'nin azatlı kölesi³²⁵ olarak belirtenler de mevcuttur. Eş'arî (ö. 324/935-936) ve Bağdâdî (ö. 429/1037), Keysâniyye kurucusunun Muhtâr es-Sekafî olduğunu zikretmiş, aynı zamanda Hz. Ali'nin azatlı kölesinden de kurucu olarak bahsedildiğini nakletmişlerdir.³²⁶ Neşvân el-Himyerî (ö. 573/1178) ise kuruculuğun bahsi geçen üç kişiye de nispet edildiğini belirtmiştir.³²⁷ Fırkanın kurucusu ile ilgili iddiaları detaylı incelemek daha faydalı olacaktır.

2.1.4.1.1. Muhtâr es-Sekafî

Mezhepler Tarihi müelliflerinin ekserisine göre Muhtâr es-Sekafî, Keysâniyye fırkasının kurucusu, fırka mensupları da onun ashabıdır. Muhtâr'ı fırkanın lideri olarak benimseyenlere göre “Keysân” bizzat onun lakabıdır ve dolayısıyla fırka Keysâniyye diye isimlendirilmektedir.³²⁸ Muhtâr'a Keysân lakabının takılmasının sebebi onun zamanında güvenlikten sorumlu adamı Ebû Amre Keysân olarak isimlendirilen kişiden kaynaklanmaktadır.³²⁹

Nâşî el-Ekber (ö. 293/906) ve Fahreddin Râzî'ye göre Muhtâr'a Keysân lakabını Hz. Ali vermiştir.³³⁰ Şîî rivâyetlerde geçen anlatıma göre de Hz. Ali, Muhtâr'ın başını, “Yâ Keyyis Yâ Keyyis” diyerek okşamış ve Keysân lakabı buradan gelmiştir.³³¹ Kummî (ö. 301/913-14) ve Nevbahtî'nin (ö. 310/922) eserlerinde geçen başka bir rivâyete göre ise ona Keysân lakabını zekiliğinden, aynı yol ve görüş üzere olmasından dolayı Muhammed b. Hanefiyye vermiştir.³³² Muhtâr es-Sekafî'nin siyasi hayatı, düşünceleri ve İbn Hanefiyye ile olan ilişkisi göz önüne alındığında kurucunun Muhtâr olduğu kesindir. Mezhepler Tarihi müelliflerinin büyük çoğunluğu bu görüştedir.

³²⁵ Şehristânî, *el-Milel*, I, 145; Fahreddin Râzî, *Muhassal*, s. 244; Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 457. Azatlı kölenin adının Abdullah b. Keysân olduğu bilgisi için bk. Fahrî, Ali b. Muhammed b. Abdullah, *Telhîsü'l-Beyân fî zikri fıraki ehli'l-edyân*, thk. Reşîd el-Hayyûn, Beyrut: Medârik, 1432/2011, s. 191.

³²⁶ Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1369/1950, s. 89-90; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 46.

³²⁷ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, s. 236.

³²⁸ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 21; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 58-59; Makdisî, *Kitâbü'l-Bed ve't-târîh*, V, 131; Cevherî, *es-Sıhah*, III, 973.

³²⁹ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 21; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 59.

³³⁰ Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme*, s. 24-25; Fahreddin Râzî, *Muhassal*, s. 244.

³³¹ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, s. 98; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 351; Sübhânî, *Buhûs fî'l-milel ve'n-nihal*, VII, 258; Basrî, *Advâü ale'l-fıraki'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, s. 75.

³³² Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 26; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 63.

2.1.4.1.2. Ebû Amre Keysân

Keysâniyye fırkasının kurucusunun Muhtâr'ın yakın adamı Ebû Amre Keysân olduğunu belirtenlerin bu kaniya varmalarının sebebi, Kummî ve Nevbahtî'nin de aktardığı gibi muhtemelen Ebû Amre'nin görüşlerinin, fiillerinin ve kan dökücülüğünün Muhtâr'dan daha aşırı oluşudur.³³³

Ebû Amre'nin Keysâniyye fırkasının kurucusu olduğunu ifade eden rivâyetler bulunmasına rağmen bunun doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira Keysâniyye'nin temel iki inancından biri olan bedâ inancının³³⁴ Ebû Amre tarafından dile getirilmesi tarihen imkânsızdır çünkü o, Muhtâr es-Sekafî ile muasır olmakla birlikte ondan önce vefat etmiştir.³³⁵ Bedâ akidesi ise Ebû Amre'nin öldüğü savaşın sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu durumda Ebû Amre Keysân'ın kurucu olduğu görüşünün isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak Keysâniyye fırkasının isminin bu kişiden de gelmiş olması ihtimal dâhilinde gözükmemektedir.

2.1.4.1.3. Hz. Ali'nin Azatlı Kölesi Keysân

Şehristânî ve Fahreddin Râzî, Keysâniyye fırkasını Hz. Ali'nin azatlı kölesi Keysân'a nispet etmişlerdir.³³⁶ Kummî ve Nevbahtî her ne kadar Muhtâr'ı kurucu olarak görseler de Hz. Ali'nin azatlı kölesi Keysân'ın kurucu olarak görüldüğü bilgisine de yer vermiş ve bunun sebebi olarak da Muhtâr es-Sekafî'yi Hz. Hüseyin'in kanının intikamını talep etmeye sevk eden kişinin azatlı köle Keysân olmasını, ayrıca onun Hz. Hüseyin'in sırdaşı, danışmanı ve yönetimde etkili birisi olmasını göstermişlerdir.³³⁷

Tarihî sürece baktığımızda Hz. Ali'nin azatlı kölesi Keysân, Sıffîn savaşında öldürülmüştür.³³⁸ H. 37 yılında gerçekleştirilen savaşta şehit olan Keysân'ın h. 61 senesinde şehit olmuş Hz. Hüseyin'in kanının intikamını talep için Muhtâr'ı sevk etmesi

³³³ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 21-22; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 59. Hatta rivâyetlere göre bir kişi fakirleştğinde “Evine Ebû Amre girdi.” denmesi Kûfe halkı dilinde bir darb-ı mesel olmuştur. Bk. Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed, *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl el-ma'ruf bi ricâli'l-Keşşî*, thk. Cevad el-Kayyumî el-İsfahânî, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1427/2006, s. 119-120.

³³⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 46.

³³⁵ Zehebî, *el-İber*, I, 55; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 293.

³³⁶ Ayrıca Keysân'ın İbn Hanefiyye'nin öğrencisi olduğunu iddia edenlerde olmuştur. Bk. Şehristânî, *el-Milel*, I, 145. Hz. Ali'nin azatlı kölesi Keysân'ın İbn Hanefiyye'den te'vil, bâtın, âfak ve nefislerle ilgili ilim aldığı bilgisi için bk. Fahreddin Râzî, *Muhassal*, s. 244.

³³⁷ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 22; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 59.

³³⁸ Kâdî, *el-Keysâniyye fî't-târih ve'l-edeb*, s. 61.

tarihen imkânsızdır. Bu durumda Hz. Ali'nin azatlı kölesi Keysân'ın söz konusu fırkanın kurucusu olma ihtimali ortadan kalkmaktadır.

Muhtâr es-Sekafî'yi kurucu olarak kabul etmeyen müelliflerin, Keysâniyye'nin alt kollarından biri olarak “Muhtâriyye” kolundan bahsettiklerine işaret edilmelidir.³³⁹ Netice olarak İslâm Tarihi eserlerindeki rivâyetler ve fırak kitaplarındaki anlatımlardan anlaşıldığı üzere Muhtâr es-Sekafî, tarihte Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dışında ilk defa üçüncü bir Ali oğlunun imâmetini dile getiren ve kitleleri bu inanca davet eden ilk kişidir.³⁴⁰ Ayrıca imam olarak gördüğü İbn Hanefiyye'yi mehdî olarak vasıflamış ve kavrama dînî ve insanüstü bir boyut yüklemiştir.

2.2. Muhtâr'ın Nübüvvet İddiası

Muhtâr es-Sekafî doğumundan ölümüne kadar siyasî ve itikadî açıdan son derece hareketli bir hayat sürmüştür. Hayatının her safhasında karşılaştığı durumlar ve olaylar hakkında, muhatap olduğu kişilere karşı şiirsel bir üslup kullanmış, elde ettiği başarılar sayesinde nübüvvet iddiasında bulunmaya varacak derecede aşırı yaklaşımlar sergilemiştir.

2.2.1. Muhtâr'ın, Cebrâîl ve Mîkâîl ile Görüştüğünü İddia Etmesi

Muhtâr'ın Kûfe'ye geldiği dönemler Tevvâbün hareketinin liderlerinden olan Rifâa b. Fityânî,³⁴¹ Emevîler karşısında aldıkları yenilgi sonrası Kûfe şehrine geri dönmüş Muhtâr es-Sekafî tarafından davet mektubu olarak onun safına katılmıştır.

Konumu ve itibarı gereği Muhtâr'ın yakın adamlarından olan Rifâa, bir gün onun huzuruna girdiğinde Muhtâr ona bir yastık uzatıp, “Şayet kardeşim Cebrâîl, şunun (başka bir yastığı göstererek) üzerinde oturuyor olmasaydı onu sana uzatırdım.” demiştir. Duyduğu bu söz karşısında Rifâa onun boynunu vurmak istemiş ancak Hz. Peygamber'in, “Hangi mümin canı (kanı) hususunda emin olduğu halde bir başka mümini öldürürse ben

³³⁹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 145; Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *İ'tikâdâtü fırakı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*, thk. Ali Sâmî en-Neşşâr, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1356/1938, s. 62; Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 457; Malatî, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbîh ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bid'a*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Kahire: Mektebetü Medbulî, 1413/1993, s. 20.

³⁴⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 50; Hıfî, Abdülmünim, *Mevsû'atü'l-fırak ve'l-cemâ'ât ve'l-mezâhibü'l-islâmiyye*, Kahire: Dârü'l-İrşâd, 1413/1993, s. 349; Hamd, Abdülkâdir Şeybe, *el-Edyân ve'l-fırak ve'l-mezâhibü'l-muâsıra*, Riyad: y.y. 1433/2012, s. 215.

³⁴¹ Rivâyetlerde Rifâ'a b. Şeddâd ve Rifâ'a b. Kıtânî olarak da geçmektedir.

ondan beriym.” hadisi aklına geldiği için bu isteğinden vazgeçmiştir.³⁴² Önceleri Muhtâr ile olan Rifâa, bu olay sonrası Kûfe eşrafi ile beraber hareket etmiştir.³⁴³

Başka bir rivâyette Muhtâr câriyesinden Rifâa için yastık istemiş, Rifâa ise orada bulunan yastıkları gösterip “Bunlar yastık değil mi?” diye sorduğunda Muhtâr, “Şurada Cebrâil oturuyor, burada Mîkâil oturuyor.”³⁴⁴ demiştir. Siyasî görüşü bakımından Hz. Ali taraftarı olan, ayrıca önceleri Tevvâbûn liderlerinden iken daha sonra Muhtâr’ın adamlarına katılan Rifâa’nın bu duruma şahitlik etmesi bir hayli önemlidir.

Rifâa’nın şahit olduğu bu hâdiseye benzer bir olay Belâzurî’de geçen bir rivâyette anlatılmaktadır. Buna göre Nu‘man b. Suhbân er-Râsibî adında Şîî ve zâhid biri, Şîîlerle beraber savaşıp Hz. Hüseyin’in intikamını almak için Basra’dan çıkıp Kûfe’ye Muhtâr’ın huzuruna gelmiştir. Muhtâr ona, “Burası Cebrâil’in makâmı (oturduğu yer), biraz önce oradan kalktı.” demiş, onun söylediği bu söze karşı çıkan Nu‘man, Kûfe eşrafi tarafına geçmiş ancak Muhtâr ile yapılan savaşta öldürülmüştür.³⁴⁵ Anlatılan iki olayda Muhtâr’ın, hanesine Cebrâil ve Mîkâil meleklerinin geldiğini iddia ettiği anlaşılmaktadır.

Muhtâr’ın nübüvvet iddiasına mesnet olabilecek anlatımlara ek olarak İbn Kesîr, farklı bir rivâyete de yer verir. Buna göre İkrime adında bir zat Muhtâr’a gitmiş ve Muhtâr onu ağırlayıp ikramda bulunduktan sonra kendisinden insanlara vaaz etmesini istemiştir. Muhtâr’ın teklifini kabul eden İkrime sohbete başladıktan sonra adamın biri, “Vahiy hakkında ne diyorsun?” diye sorunca İkrime cevap olarak, “Vahiy iki çeşittir.” demiştir. İkrime bunun hemen akabinde, “*Biz bu Kur’ân’ı vahyederek sana en güzel kıssaları anlatıyoruz.*”³⁴⁶ ile “*Aldatmak için birbirlerine câzip sözler vahyeden (fısıldayan) cin ve insan şeytanlarını her peygambere düşman yaptık.*”³⁴⁷ âyetlerini okuyunca Muhtâr’ın adamları İkrime’yi yakalamak istemişler, ancak İkrime’nin onlara kendisinin onların misafiri olduğunu hatırlatmasının ve sadece fetva verdiğini söylemesinin ardından onu bırakmışlardır. İkrime’nin bu âyetleri okumasının maksadı ise Muhtâr’ın kendisine vahiy geldiğine dair sözlerinin yalan olduğunu ifade etmektir.³⁴⁸

³⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 68; İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 528; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, III, 539; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 68.

³⁴³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 42-43.

³⁴⁴ Fesevî, *Kitâbü’l-Ma‘rife ve’t-târih*, III, 192-193. Fesevî’deki rivâyete benzer bir anlatım için bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 400.

³⁴⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 401, 454.

³⁴⁶ Yusuf 12/3.

³⁴⁷ En‘âm 6/112.

³⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 69.

İkrime'nin başından geçen hadiseyi destekler mahiyette bir başka rivâyete göre, meşhur şair A'şâ Hemdân'ın (ö. 83/702) amcası ve Muhtâr'ın ashabından olan Ebû Ümâme, kavminin meclisine gittiğinde bir gün şöyle demiştir: “Bize bugün insanların daha önce benzerini işitmediği bir vahiy geldi.”³⁴⁹

Yine İbn Kesîr'in aktardığı Üneyse bint. Zeyd b. Erkam'dan gelen rivâyete göre, Muhtâr'ın, huzuruna giren Zeyd b. Erkam'a (ö. 68/688)³⁵⁰, “Ey Ebû Âmir, keşke Cebrâil ve Mîkâil'in burada olduklarını görseydin.” demesinin ardından Zeyd, “Hüsrana uğradın ve helâk oldun. Sen Allah katında o kadar alçak bir seviyedesin ki, sen yalancısın, Allah ve Rasulüne karşı iftirada bulunuyorsun!” şeklinde sitem etmiştir.³⁵¹

Zikredilen Rifâa b. Fityâni, Nu'man b. Suhbân er-Râsibî ve Zeyd b. Erkam gibi şahısların şahit olduğu hadiseler, Muhtâr'ın Cebrâil ve Mîkâil gibi büyük meleklerle devamlı görüştüğünü iddia ettiğini göstermektedir. İkrime ve Ebû Ümâme'nin anlattıkları da eklenirse Muhtâr'ın kendisine vahiy geldiği iddiasında olduğu ve adamlarının da bunlara inandığı anlaşılmaktadır.

2.2.2. Muhtâr'ın Nübüvvetini İspat Gayretleri

Muhtâr'ın vahiy aldığını iddia ederek nübüvvetini ilan ettiğinde buna öncelikle etrafındaki insanları inandırması gerektiği açıktır. Onun bunu sağlaması pek de zor olmamıştır. Zira Muhtâr'ın çoğunluğu mevâlî olan taraftarları olağanüstü denilebilecek hadiselerle samimi bir inanç beslemekte ve bu tür olaylardan son derece etkilenmektedir. Nitekim aşağıda anlatılacak üç olaya karşı tutumları, onların bu tür inançlara meyilli bir tabiata/fitrata sahip olduklarını göstermektedir. Muhtâr da onların bu inançlarını kullanarak nübüvvet iddiasını kanıtlamaya ve onları kendi yanına çekmeye çalışmış, bunda da başarılı olmuştur.

2.2.2.1. Sürâka b. Mirdâs el-Bârikî Olayı

Sürâka b. Mirdâs el-Bârikî adında biri Muhtâr ile Kûfe eşrafı arasındaki savaşta, Muhtâr'ın askerleri tarafından esir alınarak onun huzuruna getirilmiştir. Sürâka kendileriyle savaşan kişilerin Muhtâr'ın askerleri olmadığını, boz/alaca renkli atlara binmiş meleklerin savaştığını belirtince, Muhtâr ondan gördüklerini kürsüde insanlara da

³⁴⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 414; Taberî, *Târîh*, VI, 85.

³⁵⁰ Sahâbî ve Hz. Ali'nin yakın adamlarından olduğu bilgisi için Bk. Erul, Bünyamin, “Zeyd b. Erkam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 318.

³⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 69-70.

anlatmasını istemiştir.³⁵² Muhtâr'ın isteğini yerine getirmesinin ardından serbest kalan Sürâka, Basra'ya Mu'sab b. Zübeyr'in yanına gitmiş ve bir şiir yazmıştır, şiirinde "Ebû İshâk'a (Muhtâr) alacalı atları gördüğümü ulaştırmayacak mısınız, Ben gözlerime görmediklerini gösteririm ve her iki gözüm de bunun uydurma olduğunu bilir, Sizin vahyinizi inkâr ettim ve ölene kadar sizinle savaşmayı kendime adak kıldım."³⁵³ diyerek onlara yalan söyleyip kurtulduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Sürâka'nın şiirinde "vahyini inkâr ettim" demesi de son derece önemlidir.

Rivâyetlere baktığımızda tarihçilerin söz konusu metin üzerinde bir mutabakata varamadığını görmekteyiz. Sürâka'nın melekleri gördüğüne inanmayan Muhtâr'ın,³⁵⁴ onu minbere çıkartıp başından geçeni insanlara anlatmasını istemesinin arkasında yatan sebep, adamlarında bu türden olağanüstülöklere inanacak bir potansiyelin olduğunu bilmesidir.

2.2.2.2. Abdurrahman b. İbzî Olayı

Kûfe'de Hz. Hüseyin'in katline karışanları öldürmek isteyen Muhtâr'ın huzuruna Abdurrahman b. İbzî b. el-Huzâî adında bir şahıs getirilir. Muhtâr ona Hz. Hüseyin'in katline karışıp karışmadığını sorduğunda "Hayır" cevabını alınca onun yalancı olduğunu söyleyerek adamlarına boynunu vurmalarını söyler. Bunun üzerine Abdurrahman, "Ümeyye oğullarını yenerek Şam'ı ele geçirip Dimeşk şehrinde taş üstünde taş bırakmadıkça beni öldüremezsin. Bunlar olduktan sonra beni alır, nehrin kıyısında bir ağaca asarsın, sanki o zamana bakıyor gibiyim." demiş, Muhtâr da adamlarına dönüp, "Bu adam İlm-i melâhim'i biliyor." diyerek onun boynunu vurdurmaktan vazgeçmiş ve hapse atılmasını emretmiştir.³⁵⁵ Daha sonra hapishanede Abdurrahman'ın gerçek niyetini sorgulayan Muhtâr onu serbest bırakmıştır.

Sürâka ve Abdurrahman olaylarında görüldüğü gibi esir alınan insanlar Muhtâr ve adamlarına gaybten ve yalan olarak nitelendirebilecek olayları anlatmaları sayesinde kurtulmuşlardır. Dikkat edilmesi gereken nokta, anlaşıldığı kadarıyla Muhtâr'ın, Sürâka

³⁵² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 40; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, s. 303.

³⁵³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 53; İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 33-34; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 45.

³⁵⁴ İbnü'l-Esîr, Taberî ve İbn Kesîr'in aktardığı rivâyette ise Sürâka kürsüden inince Muhtâr ona, "Senin bir şey görmediğini biliyorum. Anladığım kadarıyla öldürölmek istemiyorsun. O yüzden dilediğin yere git, adamlarımı da aleyhime kışkırtma." demiştir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 45; Taberî, *Târih*, VI, 55; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 22-23. Şiî müellif olan İbn A'sem'in aktardığı rivâyete göre Muhtâr'ın Sürâka'yı uyarması ve onun yaptığından pişmanlık duyduğu bilgisi için bk. İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 265.

³⁵⁵ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, s. 298-299.

ve Abdurrahman'ın dediklerinin doğruluğuna pek itibar etmediği halde adamlarının bu kişilerin anlattığı olaylara şahit olmalarını istemesidir.

2.2.2.3. Kürsü ve Beyaz Güvercinler Olayı

Kûfe'li Tufeyl b. Ca'de b. Hübeyrâ³⁵⁶ adında biri şiddetli geçim sıkıntısı çekerken zeytinci olan komşusundan bir kürsü almış ve kendi kendine “Muhtâr'a bu konuda bir şey uydursam ne olur?” demiştir.³⁵⁷ Kürsüyü süsleyen Tufeyl, Muhtâr'ın huzuruna gidip de “Bende bir kürsü var Ca'de b. Hübeyrâ (babam) onun üstüne otururdu. Sanki o kürsüde ilimden³⁵⁸ (başka bir rivâyete göre Hz. Ali'den³⁵⁹) bir eser/iz vardı.” deyince, kendisine bunu niçin geç haber verdiğini soran Muhtâr, Tufeyl'e karşılık olarak on iki bin lira para vermiştir.³⁶⁰

Ertesi gün insanları Cuma namazına çağıran Muhtâr, “Geçmiş ümmetlerde her ne var idiye bu ümmette de onun benzeri olur. İsrâiloğullarının bir tabutu vardı, ondan medet (yardım) dilerlerdi, işte bu kürsü de onun benzeridir.”³⁶¹ demiş, ardından da kürsünün perdesini kaldırtmıştır. Bu esnada orada bulunan Sebeiiye fırkasından bir grup ise ellerini kaldırıp üç kez tekbir getirmişlerdir.³⁶²

Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı savaşacak olan İbrahim b. Eşter'i uğurlamaya bu kürsü ve adamlarıyla giden Muhtâr, kürsüyü orada bırakıp geri dönmüştür. İbrahim kürsü etrafındaki insanları yere eğilmiş elleri yukarda Allah'a dua ederken görünce, “Ey Allah'ım içimizdeki sefihlerin yaptıkları yüzünden bizi sorumlu tutma. Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bu, buzağlarına tapan Benî İsrâil'in sünnetidir.”³⁶³ demiştir.

³⁵⁶ Babası Ca'de b. Hübeyrâ'nın annesi Ümmü Hânî, Hz. Ali'nin kız kardeşidir. Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 62.

³⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 58. Kürsü olayı ile ilgili iki rivâyet vardır diğer rivâyete göre Muhtâr bu aileden bir kürsü getirmelerini istemektedir. Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 62.

³⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 38; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 61; Taberî, *Târih*, VI, 83.

³⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 58. Muhtâr'ın kürsüyü Hz. Ali'nin hazinelerinden biri olarak gördüğü bilgisi için bk. Şehristânî, *el-Milel*, I, 147; Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 458; Müberred, *el-Kâmil*, III, 1196.

³⁶⁰ Taberî, *Târih*, VI, 83.

³⁶¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 38.

³⁶² Taberî, *Târih*, VI, 83. Kürsü olayı karşısında meşhur şair A'sâ Hemdân, ona ta'zim gösterenleri “Sebeiiye” olarak nitelendirmiştir. Bk. Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbü'l-Hayevân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mısır: Mektebetü Mustafa el-Albanî, 1384/1965, II, 271-272; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 40. “Haşebiye” olarak geçen rivâyet ise bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 413-414.

³⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 57-58; Taberî, *Târih*, VI, 82. İbn Ziyâd'ın ordusunu yenip Kûfe'ye dönmeyerek Musul'da kalan İbrahim b. Eşter'in, ilerleyen zamanlarda Mu'sab b. Zübeyr tarafından Kûfe'de kuşatmaya alınan Muhtâr'a yardıma gitmemesinin sebebi bu tür olaylar olabilir. Zira

Şehristânî'nin naklettiğine göre Muhtâr savaştığı zamanlarda söz konusu kürsüyü ön safa koyarak, “Savaşın! Zafer ve nusret sizin ile olacaktır. Bu kürsü Benî İsrâîl'deki tabut mesabesinde, onda sekinet ve bakiyye vardır. Melekler sizin için üzerinize yardım indiriyorlar, havada beliren beyaz güvercinlerin haberi ortaya çıktı.” derdi. Ayrıca Şehristânî'nin devamında ifade ettiğine göre Muhtâr, çevresindekilere meleklerin kendisine beyaz güvercinler şeklinde geldiğini söylemiştir.³⁶⁴

Beyaz güvercinler meselesine farklı kaynaklarda da yer verilmiştir. Muhtâr, Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı savaşmaya giden İbrahim b. Eşter'e uğramış, önde gelen adamlarına büyük beyaz güvercinler vererek, “Savaşta durumun aleyhimize olduğunu gördüğünüzde güvercinleri salın!” demiştir. Sonrasında insanlara yönelerek kafiyeyle bir şekilde, “Ben Kitap'ın muhkeminde kesin ve doğru olarak gördüm ki, Allah azap melekleri ile sizi destekleyecek, melekler bulut şeklinde olmayıp güvercin suretinde geleceklerdir.” demiş, ardından iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Durum İbn Eşter ve askerlerinin aleyhine olacağı sırada güvercinler salındığında insanlar, “Melekler, Melekler!” diye bağırılmışlardır.³⁶⁵

İbrahim b. Eşter, Ubeydullah b. Ziyâd ve ordusunu hezimete uğrattıktan sonra insanların kürsüye ta'zimi daha da artmıştır.³⁶⁶ Şibâm ve Şâkir kabileleri ile Muhtâr'ın diğer önemli adamları bu kürsüyü ipeklerle süslemişlerdir.³⁶⁷ Söz konusu kürsünün ilk hizmetçisi/bakıcısı ise Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin oğlu Mûsâ'dır.³⁶⁸ Halkın kendisini ayıplaması üzerine Mûsâ, kürsüye bakıcılık işini Havşeb el-Bürsemî'ye bırakmış o da bu görevi Muhtâr'ın ölümüne kadar sürdürmüştür.³⁶⁹ İlerleyen zamanlarda kürsüye rağbet aşırı derecede artınca, insanlar ondan çokça bahseder olmuş ve halkta itikadî açıdan sakıncalı bir anlayış ortaya çıkmıştır. İşin çıkırından çıktığını gören Tufeyl b. Ca'de bu

Bağdâdî'ye göre İbrahim b. Eşter, Muhtâr'ın kehanetleri ve vahiy iddiası kendisine ulaştınca ona yardım etmekten vazgeçmiştir. Bk. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 53-54.

³⁶⁴ Şehristânî, *el-Milel*, I, 147-148. Benzer anlatımlar Kalhâtî'de de geçmektedir. Bk. Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 458.

³⁶⁵ Neysâbü'rî, Ebû Mansur İsmail es-Sâlebî, *Simâru'l-kulûb fi'l-müdâfi ve'l-mensûb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003, s. 82. Benzer anlatım için bk. Safedî, *eş-Şu'ur bi'l-ür*, s. 216; Müberred, *el-Kâmil*, III, 1194.

³⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 39.

³⁶⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 413.

³⁶⁸ Taberî, *Târih*, VI, 84.

³⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 58.

duruma sebep olduğundan dolayı pişman olup tevbe ettikten bir süre sonra kürsü ortadan kaybolmuştur.³⁷⁰

Rivâyete göre Muhtâr ve adamlarının kürsüye hürmet gösterip ondan medet ummaları Abdullah b. Ömer'e sorulunca o, "Ezd kabilesinin Cündeb'leri nerede ki onlardan bazıları bu adamın boynunu vurmuyorlar?!" cevabını vermiştir.³⁷¹ Abdullah b. Ömer'in verdiği cevap ile imalı bir şekilde Velîd b. Ukbe'nin (ö. 61/680-81) sihirbazını öldüren Cündeb b. Ka'b'ı işaret ettiği anlaşılmaktadır.³⁷² Anlaşıldığı kadarıyla Abdullah b. Ömer, Muhtâr ve adamlarının kürsüye karşı yaptıklarını sihirbazlığa benzetmiş ve akıbetlerinin ölüm olduğunu imalı şekilde anlatmıştır.

Muhtâr, İbn Kesîr'e göre adamlarının kürsüye karşı bu ta'zimlerini bilmiyormuşçasına davranmıştır.³⁷³ Kürsü olayı hakkında yine İbn Kesîr, "Bu gibi örnekler Muhtâr'ın ve tebaasının akıllarının kıtlığına, zayıflıklarına, bilgilerinin azlığına, cehaletlerinin çokluğuna, anlayışlarının darlığına, delalet etmektedir. Yine bunlar Muhtâr'ın tebaasında batılı pazarlaması, ayak takımını saptırmak ve cahil, avam tabakasını etrafında toplamak için batılı hakka benzetmesidir."³⁷⁴ demiştir. Bütün bu hadiseler Muhtâr'ın, taraftarlarının bu tür inançlara meyilli fitratlarını kullanarak nübüvvet iddiasını kanıtlamaya çalıştığını ve bu sayede insanlar nezdinde itibarını artırmayı umduğunu göstermektedir.

2.2.3. Muhtâr'ın Ahnef b. Kays'a Gönderdiği Mektup

Hayatı aşırı fikirler ve olağanüstü hikâyelerle dolu olan Muhtâr es-Sekafî'nin nübüvvet iddiasına hamledilecek bir başka mesele de Ahnef b. Kays³⁷⁵ (ö. 67/686-87) ile arasında geçen mektup³⁷⁶ yazışmasıdır. Önceleri Tevvâbûn hareketi mensubu olup daha sonra Muhtâr'ın tarafına geçen Müsennâ b. Mahreme, Basra'ya davetçi olarak gönderilmiştir.³⁷⁷ Orada tutunamayan ve Kûfe'ye geri dönen Müsennâ başına gelen

³⁷⁰ Taberî, *Târih*, VI, 83; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 39.

³⁷¹ Cündeb'lerden kastedilenler Cündeb b. Züheyr, Cündeb b. Ka'b ve Cündeb b. Abdullah gibi kişilerdir. Bk. *Ensâb*, VI, 414. Taberî'de geçen rivâyete göre soru Abdullah b. Zübeyr'e sorulmuştur. Bk. Taberî, *Târih*, VI, 84.

³⁷² Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, s. 237-238.

³⁷³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 39.

³⁷⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 40.

³⁷⁵ Tâbiünden olup Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Bk. Önkal, Ahmet, "Ahnef b. Kays", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, II, 174.

³⁷⁶ "Sarı sayfa" olarak bilinir. Bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 418.

³⁷⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 415.

sıkıntıları anlattığında Muhtâr, oranın eşrafından Ahnef b. Kays’a secîli/kafiyeli bir şekilde mektup yazarak,

Siz barış yaptınız ama bundan sonra Mudar’lıların Rabîa oğulları kolunun vay haline! Ahnef, kendi kavmini cehenneme sürüklüyor. Kaderinizde yazılmış olanları sizden savacak değilim. Bana ulaştığına göre siz beni yalancı diye adlandırmışsınız. Gerçi benden önce peygamberler de yalancı diye adlandırıldılar. Ben onlardan daha hayırlı değilim ya!³⁷⁸

demıştır. Mezkûr mektuptaki beyanları yüzünden Basra’lılar onun bir nevi peygamberlik iddiasında bulunduğunu söylemişlerdir.³⁷⁹ Hatta onun yazdığı mektubu Ahnef, daha sonra Basra’ya giden Şa‘bî’ye okumuş, bunun üzerine o da Muhtâr’ın nebîlik iddiasında bulunduğu kanısına varmıştır.³⁸⁰ Muhtâr’ın yukarıdaki ifadesinde nübüvvet iddia ettiği zannına varmak oldukça zor gözükmektedir. Ancak onun mezkûr ifadesi, nübüvvet bağlamındaki iddiaları bir bütün olarak ele alındığı takdirde anlam kazanmaktadır.

2.2.4. Muhtâr’ın Nübüvvet İddiası Hakkındaki Görüşler

2.2.4.1. Muasırlarının Görüşleri

Muhtâr’ın nübüvvet iddiasına hamledilebilecek davranışları hakkında Hicaz bölgesindeki meşhur sahâbe ve Ehl-i Beyt mensupları görüşlerini ortaya koymuşlardır. Misal vermek gerekirse, Muhtâr’ın eniştesi ve dünürü olan Abdullah b. Ömer’e, “Muhtâr kendisine vahiy geldiğini iddia ediyor.” denildiğinde o, “Doğrudur” dedikten sonra “*Doğrusu, şeytanlar sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına telkinde bulunurlar.*”³⁸¹ âyetini okumuştur.³⁸² Muhtâr’a Hz. Hüseyin’in intikamını alması sebebiyle sempati duyan Abdullah b. Abbas’a da onun vahiy iddiası ile ilgili soru sorulmuş oda tıpkı İbn Ömer gibi cevap vermiştir.³⁸³ Yukarıdaki örneklere benzer bir soru Abdullah b. Zübeyr’e sorulmuş, o da “Doğrudur” cevabını verdikten sonra, “*Şeytanlar kime iner size haber vereyim mi? Onlar her günahkâr yalancıya inerler.*”³⁸⁴ âyetini okumuştur.³⁸⁵ Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Zübeyr’e bu türden

³⁷⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 30; Taberî, *Târîh*, VI, 68-69; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 417; İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, V, 153-154.

³⁷⁹ Yaşaroğlu, Hasan, “*Muhtâr es-Sekâfi*” (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), s. 36.

³⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 30-31; Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-â’lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1410/1990, V, 227.

³⁸¹ En‘âm 6/121.

³⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 69; İbn Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, V, 154.

³⁸³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 446; Sâlebî, *Simârü’l-kulûb*, s. 81.

³⁸⁴ Şu‘ara 26/221-222.

³⁸⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 446.

soruların sorulması söz konusu nübüvvet iddiasının ciddiyetini ve halktaki yankılarını göstermesi açısından kayda değerdir.

Şîî müelliflerin eserlerinde yer aldığı üzere Ömer b. Ali b. Hüseyin'den gelen bir rivâyete göre Muhtâr, Ali b. Hüseyin'e 20 bin dinar göndermiş ve Ali de bunu kabul ederek bu para ile Akîl b. Ebû Tâlib'in yıkılan evini yaptırmıştır. Daha sonra Muhtâr ona 40 bin dinar daha göndermiş ancak Muhtâr'dan (nübüvvet ile ilgili) sözler ortaya çıkınca Ali b. Hüseyin parayı reddetmiştir.³⁸⁶ Bir başka rivâyete göre Ali b. Hüseyin, Muhtâr'ın gönderdiği 100 bin dirhemi kabul etmemiş ancak parayı evinde tutmuştur. Daha sonra Abdülmelik b. Mervân'a mektup yazarak o parayı almasını söylemiş ve Muhtâr'ın kendisine vahiy geldiğini iddia ettiğini belirtmiştir.³⁸⁷

Mezhepler Tarihi müelliflerinden bazılarına göre İbn Hanefiyye, Muhtâr es-Sekafî hakkındaki iddialar kendisine ulaşınca ondan teberri ettiğini dile getirmiştir.³⁸⁸ Mu'sab b. Zübeyr ile Muhtâr es-Sekafî arasında geçen savaşın ardından öldürülen Muhtâr için, İbn Kays adında bir şair şiir yazmış ve onun aldığını iddia ettiği vahyi "Şeytan'ın vahyi" olarak nitelendirmiştir.³⁸⁹ Muhtâr'ın sadece vahiy iddiasında bulanmakla kalmayıp çeşitli insanlardan kendisi için hadis uydurmalarını istemesi³⁹⁰ hadis ilmi açısından da bir dönüm noktasını teşkil etmiş artık insanlar birbirlerine isnad sorar olmuşlardır.³⁹¹ Ayrıca onun yaptıkları dönemin insanlarını fikhî açıdan da etkilemiştir. Belâzurî'nin aktardığı rivâyete göre insanlar Muhtâr'ın itham edilmesine kadar imamların arkasında sûre okumazlardı. Muhtâr çeşitli konularda itham edilince insanlar onun arkasında sûre

³⁸⁶ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, s. 98-99; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 344-345.

³⁸⁷ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 346.

³⁸⁸ Şehristânî, *el-Milel*, I, 147. Benzer ifadeler İbn Haldûn'un Keysâniyye mezhebinden bahsettiği bölümde de geçmektedir. Bk. İbn Haldûn, *Târîh*, I, 248.

³⁸⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 452.

³⁹⁰ İnsanlara para ve değerli eşyalar vererek hadis uydurmalarını istediği bilgisi için bk. Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 174; Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân, Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1403/1983, I, 131. Ayrıca Sünnî ricâl eserlerinin aktardığına göre Muhtâr, sahâbeden Ammâr b. Yâsir'in (ö. 37/657) oğlu Muhammed'den babası adına hadis uydurmasını istemiş, bu talebini reddedince Muhammed'i öldürmüştür. Bk. İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dil*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye, 1372/1953, III, s. 43; Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983, XXVI, 167.

³⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas, Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422/2001, III, 380; İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Nurettin İtr, Dimaşk: Dârü'l-Mülâh, 1398/1978, I, 52.

okumaya başlamışlardır. Buna mukabil Muhtâr da onlara gece namazlarından ziyade gündüz namazlarında imamlık yapmıştır.³⁹²

Muasırlarının Muhtâr'ın nübüvvet iddiası hakkındaki görüşleri bağlamında son olarak eşlerinin görüşlerini kaydetmek uygun olacaktır. Muhtâr'ın öldürülmesinin ardından iki eşi Ümmü Sabit ile Amre bint. Nu'man, Zübeyrîler tarafından esir alınmıştır. Sorgulanan eşlerden Ümmü Sabit onu yermesi sebebiyle serbest bırakılmış, Amre ise onu övdüğünden ötürü hapse atılmıştır.³⁹³ Abisi Abdullah b. Zübeyr'e mektup yazan Mu'sab, Amre'nin kocası Muhtâr'ı nebî olarak gördüğünü söylemiş, bunun üzerine İbn Zübeyr onun öldürülmesini emretmiştir.³⁹⁴

2.2.4.2. İslâm Tarihçileri ve İslâm Mezhepleri Tarihçilerinin Kanaatleri

Muhtâr es-Sekafî'nin, nübüvvet iddiasına sonraki dönem İslâm tarihçileri ve İslâm Mezhepleri tarihçileri eserlerinde yer vermişlerdir. Muhtâr hakkında pek çok ithamda bulunan İbn Kesîr, onunla ilgili olarak zahirde teşeyyü', bâtında kehanetçi bir karakterde olduğunu ve yakın adamlarına kendisine vahiy geldiğini gizlice söylediğini belirtmiştir. İbn Kesîr, Muhtâr'ın nübüvvet iddiasında bulunup bulunmadığı hakkında kesin/mutlak bir şey söyleyemeyeceğini belirtmekle birlikte onun sapık ve saptıran bir kimse olduğu hususunda ise şüphe olmadığını dile getirmiştir.³⁹⁵ Bir başka tarihçi Makdisî'nin (ö. 355/966) anlatımına göre Muhtâr, insanları kendisine çekmek için hileler yapıp olağanüstü şeyler kullanır ve meleklerin ona yardıma geldiğine dair şahitlik etmeleri hususunda ashabından bazısına emir verirdi.³⁹⁶ İbnü'l-İmâd'a (ö. 1089/1689) göre ise Muhtâr, son olarak Cebrâil'in kendisine gökten vahiy getirdiğini iddia etmiştir.³⁹⁷

Mezhepler Tarihi müelliflerinden Bağdâdî'ye baktığımızda ise, Muhtâr'ın Râfîzîlerin gulâtından olan Sebeiyye tarafından aldatıldığını ve onların Muhtâr'ı zamanın hücceti olarak saydıklarını ifade etmiştir. Sebeîlerin söylemleri onu nübüvvet iddiasına götürmüş, neticede özel adamlarının yanında kendisine vahiy geldiğini iddia etmiştir.³⁹⁸

³⁹² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 451, 453.

³⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 70; Taberî, *Târîh*, VI, 112.

³⁹⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 443; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 63.

³⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 71. Benzer nitelemeler için bk. Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, t.y., IV, 80.

³⁹⁶ Makdisî, *Kitâbü'l-Bed ve't-târîh*, VI, 22.

³⁹⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 293.

³⁹⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 52.

Bağdâdî'deki anlatıma eserinde yer veren İsferyînî (ö. 471/1078), ilaveten Muhtâr'ın, söylediği secîli sözlerin kendisine vahyedildiğini iddia ettiği bilgisini de zikreder.³⁹⁹ Neşvân el-Himyerî ise, “Muhtâr kendisine Cebrâil'in geldiğini ve ona Kur'ân indirdiğini iddia ediyordu.”⁴⁰⁰ bilgisine yer verir. Kalhâtî, Muhtâr'ın nübüvvet iddiasında bulunduğunu belirttikten sonra onun “Cebrâil ve Mîkâil bana geliyor.” sözünü aktarmıştır.⁴⁰¹ Irakî'ye (ö. 505/1106) göre, Muhtâr tebaası çoğalınca nübüvvetini iddia etmiştir.⁴⁰² Şîî fırak müelliflerinden Kummî ve Nevbahtî'nin eserlerinde geçen bilgiye göre, Muhtâr'ın yakın adamlarından olan Ebû Amre Keysân, onun için “Cebrâil, Muhtâr'a Allah katından vahiy getiriyordu, ona haber veriyordu, ancak Muhtâr onu görmüyordu.”⁴⁰³ demiştir.

Son tahlilde kaynakların aktardığı rivâyetler ve müelliflerin açıklamalarına göre, Kûfe yönetimini ele almasının ardından Muhtâr, yakın adamlarına kendisine vahiy geldiğini söylemiş veya bunu hissettirmiştir. Taraftarları karakterleri gereği bu türden inançlara meyilli olduğundan Muhtâr'ın nübüvvet ve vahiy iddiası onlar nezdinde kabul görmüştür. Hz. Hüseyin'in intikamını almasının akabinde kısmen de olsa ona destek veren bazı kişiler ise, ondan sadır olan sapkın fiilleri görünce Muhtâr'a karşı tavırlarını ortaya koymuşlardır. Muhtâr es-Sekafî ile gündeme gelen nübüvvet iddiası meselesi daha sonra özellikle Şîî-Gulât fırkalarda da görülecektir. Ancak bu tür iddiaların geneli salt yeni bir şariat, yeni bir din ve yeni bir peygamber geldiği iddiası olmaktan ziyade, söz konusu iddiada bulunan şahısların davalarına gizemli bir hava katma isteği ve gaybten bilgilere muhatap olduklarını ve ilahi gücün kendilerine müzahir olduğunu ileri sürerek itibar kazanma gayesi ile ortaya atılmıştır. Bununla birlikte Şîî gelenekte Ehl-i Beyt'ten bir zâtın imâmetini savunup ardından kendisinin nübüvvetini iddia etme örneğinin tarihte ilk olarak Muhtâr es-Sekafî'de müşahhas hale geldiği söylenebilir.

³⁹⁹ İsferyînî, *et-Tabsîr*, s. 33. Sâlebî ve Müberred, secîli/kafiyeli sözlerin ona ilham olarak geldiğini ifade etmiştir. Bk. Sâlebî, *Simârü'l-kulûb*, s. 81; Müberred, *el-Kâmil*, III, 1191.

⁴⁰⁰ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-în*, s. 236.

⁴⁰¹ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 452.

⁴⁰² Irakî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah, *el-Fıraku'l-müfterika beyne ehli'z-zeyğ ve'z-zendeka*, nşr. Yaşar Kutluay, Ankara: Nur Matbaası, 1961, s. 34.

⁴⁰³ Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 59. Kummî'de ek olarak Mîkâil'in de vahiy indirdiği geçmektedir. Bk. Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 22.

2.3. Muhtâr'ın Bedâ Görüşü

Bedâ kelimesi sözlük anlamlarına baktığımızda, b-d-e kökünden türemiş olup 'ortaya çıkmak' anlamındadır.⁴⁰⁴ Cürcânî (ö. 816/1413) bedâyı, "Olmamışlıktan sonra bir görüşün ortaya çıkmasıdır."⁴⁰⁵ şeklinde ifade etmiştir. Terim olarak ise bedâ, Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesidir.⁴⁰⁶ İslâm Tarihi'nde ilk defa Muhtâr ile karşımıza çıkan bedâ konusunun anlaşılabilmesi için onun bu görüşe kâil olmasının arka planını ortaya koymak gerekir.

2.3.1. Bedâ Fikrine Giden Süreç

İslâm Tarihi'nde bedâ fikrini ortaya atan ilk kişi olarak tavsif edilen Muhtâr'ı bu görüşe götüren bir süreç bulunmaktadır. İleride detaylıca anlatılacağı üzere Muhtâr yaptığı kehanetlerin gerçekleşmesi sayesinde taraftar kazanınca, gerçekleşmeyen bir kehaneti söz konusu olduğunda taraftarlarını kaybetmemek maksadıyla bedânın gerçekleştiğini iddia etmiştir.

Muhtâr, hayatı boyunca karşılaştığı önemli olaylarda kafiyeli ve şiirsel bir üslup ile kehanetvâri ifadeler kullanmıştır.⁴⁰⁷ Bu tür ifadeleri ilk olarak henüz on üç yaşındayken babasının ölümü üzerine⁴⁰⁸ ve daha sonra Abdullah b. Zübeyr'in emrinde bulunduğu yıllarda Şamlılara karşı yaptığı savaşta söylemiştir.⁴⁰⁹

Muhtâr'ın kafiyeli veyahut kehanetvâri sözlerinin dikkate şâyan tarafı bu sözlerle dile getirdiği iddialarının (ya da vaatlerinin) sonraki zamanlarda gerçekleşmesidir. Misal vermek gerekirse, Abdullah b. Zübeyr'in yanından ayrılıp Kûfe'ye dönen Muhtâr es-Sekafî, yaptığı gizli davet sonrası ikinci kere hapse atılmıştır. Hapis hayatı boyunca yanına gidip gelen Yahyâ b. Ebû İsâ ve Humeyd b. Müslim el-Ezdî, Muhtâr'ın Ehl-i

⁴⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 234.

⁴⁰⁵ Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk Minşâvî, Kahire: Dârü'l-Fazile, t.y., s. 39.

⁴⁰⁶ İlhan, Avni, "Bedâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 290-291. Muhammed Ebû Zehre ise bedâyı "Allah'ın bilgisinin değişmesiyle iradesinin de değişmesidir. Bir şeyi emreder sonra onun aksini emreder." olarak tanımlar bk. Ebû Zehre, Muhammed, *Muhâdarât fî târihi'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, Medine: Matbaatü'l-Medenî, t.y., s. 56.

⁴⁰⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 51-53; İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 240-241, 283.

⁴⁰⁸ "Allah'a yemin olsun ki bir minberden diğerine çıkacağım, bir askeri (birlikten) diğerine önderlik edeceğim, Mekkelilere, Medinelilere, doğu ve batıya korku salacağım, (bu yapacağım iş) öncekilerin zeburlarında (kitaplarında) haber verilmiştir." Bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 376.

⁴⁰⁹ "Ey Şam ehli ben Muhtâr b. Ebû Ubeyd'im. Ben kaçan değil, saldıranım; çekinip ürken değil, cesur olanım. Ey muhafız olan ve insanların ardını kollayan halk, bana gelin." Bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379.

Beyt'in intikamını alacağını ifade ettiği kafiyeli sözlerini⁴¹⁰ hapisten çıkana kadar devamlı söylediğini ifade etmişlerdir.⁴¹¹ Muhtâr'ın hapiste iken söyledikleri daha sonraki zamanlarda gerçekleşmiş ve o, Hz. Hüseyin'in intikamını katillerinden almıştır.

Muhtâr ikinci hapis hayatı sırasında Emevîler ile savaşmak üzere yola çıkan Tevvâbûncular hakkında, "Savaşa gidenleriniz için on günden çok, bir aydan az gün sayınız. Ardından size büyük bir hezimet ve felaket haberi gelecektir. Büyük bir topluluk öldürülecek. Artık olacak olan olmuştur."⁴¹² demiş, ardından öngörüsü tutmuş ve Tevvâbûncular, Emevîler karşısında büyük bir hezimete uğramışlardır.

Söylediklerinin gerçekleşmesi ile itibarı artan ve sonrasında Kûfe'yi ele geçiren Muhtâr, İbrahim b. Eşter'i Ubeydullah b. Ziyâd ile savaşmaya gönderdiğinde ona, "Fâsık Ubeydullah b. Ziyâd veya Husayn b. Nümeyr'i öldüreceksin! Allah, o orduyu senin vesilenle hezimete uğratacak! Bunun haberini bana Kitap'ı okuyan ve melâhimi bilen birisi verdi."⁴¹³ demiş, savaş sonrası birebir ifade ettiği gibi olmuş iki komutan da öldürülmüştür.

Şa'bî'den gelen rivâyete göre, İbrahim b. Eşter ile Ubeydullah b. Ziyâd savaşı sırasında Muhtâr, aralarında Şa'bî'nin de olduğu bir grup insanla Medâin bölgesine geçmiş ve orada halkı cesaretlendirerek, "Muhakkak ki, Allah'ın Şîa'sı onları (Emevî ordusunu) Nusaybin'de veya oranın yakınlarında öldürecektir."⁴¹⁴ demiştir. Bu söz üzerine Ubeydullah b. Ziyâd liderliğindeki Emevî ordusunun yenilgi haberi Muhtâr çevresindeki insanlara ulaşınca o, "Ey Allah'ın askerleri, ben size bunu olmadan önce müjdelemedim mi?" dediğinde onlar, "Evet söylemiştin" cevabını vermişlerdir.⁴¹⁵

Yaşanan bu hadisenin ardından Şa'bî'nin Hemdân kabilesine mensup dostları ona, "Şimdi inanıyor musun ey Şa'bî?" dediklerinde o, "Hangi şeye inanıyor muyum? Muhtâr'ın gaybı bildiğine mi inanayım! Ben asla buna iman etmem!" demiştir. Daha

⁴¹⁰ "Denizlerin, hurmalıkların ve ağaçların, kırların ve çorak arazilerin, temiz (ebrar) meleklerin, seçkin hayırlı kimselerin rabbine yemin olsun ki bütün zorbaları kötülüğe meyletmeyen, onlarla beraber olmayan yardımcıları topluluğuyla birlikte delici mızrakla ve kesici kılıçla öldüreceğim. Dinin direğini dikip, Müslümanların dağınık hallerini giderip müminlerin kalplerinin susuzluğuna şifa olup peygamberlerin (evlatlarının) intikamını alıncaya dek bu böyle devam edecektir. Böylece dünyanın zeval olması bile umrumda olmaz ve birine ölüm gelse onun için toplantı da yapmam." şeklinde olup eserlere göre metinde farklı ilaveler de vardır. Krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 495; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 689-690; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 381; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 30.

⁴¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 690.

⁴¹² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 381. Benzer içerik için bk. Taberî, *Târîh*, V, 605-606.

⁴¹³ Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, s. 293.

⁴¹⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 426.

⁴¹⁵ Taberî, *Târîh*, VI, 92.

sonra Şa‘bî onlara hitaben, “Bize, onların Cezire topraklarında Nusaybin bölgesinde hezimete uğrayacaklarını söylemişti. Hâlbuki onlar Musul’un Hâzir bölgesinde hezimete uğradılar.” dediğinde muhatapları ona “Ey Şa‘bî vallahi sen elim azabı görene kadar inanmayacaksın!”⁴¹⁶ şeklinde cevap vermişlerdir.

Vakıa tam olarak Şa‘bî’nin dediği gibi meydana gelmiş Muhtâr’ın kehaneti bu sefer gerçekleşmemiş, savaş Nusaybin’in aksine Musul’un Hâzir bölgesinde olmuştur.⁴¹⁷ Savaşın kazanılacağı yer hususunda yanlış mekân söylemesine rağmen tebaasının ona inanmakta ısrarcı davranması son derece önemlidir. Yaptığı öngörü ve kehanetler sonucu özgüveni artan Muhtâr, bu üslubunu ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir.

Hz. Hüseyin’in katline karışanlar için şehirde sıkı takibat yaptıran Muhtâr es-Sekafî, olayla ilişkili olduğunu düşündüğü Esmâ bint Hârice için kafiyeli bir şekilde, “Göklerin Rabbine and olsun ki, semadan ateş indirilecek ve o Esmâ’nın evini yakacaktır.” demiş, bunu duyan Esmâ, “Ebû İshâk benim için secîli/kafiyeli sözler söyledi ve muhakkak ki benim evimi yakacaktır.” dedikten sonra Kûfe’den kaçmıştır. Daha sonra Muhtâr onun evini yakması için geceleyin birini gönderip, etrafındakilere de ateşin gökten inip evi yaktığını göstermeye çalışmıştır.⁴¹⁸

Abdullah b. Zübeyr, Muhtâr ile mücadele etmesi için kardeşi Mu‘sab b. Zübeyr’i Basra’ya göndermişti. Kendisine karşı askeri hazırlık yapıldığını haber alan Muhtâr, onların üzerine yakın adamlarından Ahmer b. Şumeyt öncülüğünde bir ordu yollamıştır. Muhtâr, İbn Şumeyt’i göndermeden önce de kehanetlerde bulunmuş, Belâzurî’nin aktardığı rivâyete göre o, “Ebu’l-Kâsım’ın yüzünü aziz kılan Allah’a yemin olsun ki, İbn Şumeyt afiyetli bir şekilde kaderde olduğu üzere Basra’ya girecektir. İftira edenler hayal kırıklığına uğramıştır. Ben onunla beraber hiçbir elin dokuyamayacağı ve hiçbir terzinin işleyemeyeceği bir sancak gönderdim.” dedikten sonra sancağı bir bezle sarıp mühürlemiş ve şöyle söylemiştir: “Gündüzden şu vakte ulaşıncaya kadar onu açma. Sonra onu yay (aç), kavim onu gördüğünde hezimete uğrayacaktır.”⁴¹⁹

Yukarıdaki olayı kaynaklar farklı şekillerde zikretmişlerdir. İbn A‘sem’in (ö. 320/932) rivâyet ettiğine göre Muhtâr, İbn Şumeyt ve ordusu için, “Umuyorum ki, Allah

⁴¹⁶ Taberî, *Târîh*, VI, 92.

⁴¹⁷ Ayrıca yukarıdaki rivâyetlere yer veren İbn Kesîr, Muhtâr’ın zaferi önceden müjdelemesinin tefe’ül, tevâfuk veyahut kehanet mi olduğunu bilemediğini ifade etmiştir. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 47-48.

⁴¹⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 52-53; Sâlebî, *Simârü’l-kulûb*, s. 81.

⁴¹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 432.

onları sizin elinizle Âd ve Semûd kavminin helâk oluşu gibi helâk edecektir ki bu, Allah için zor bir şey değildir.”⁴²⁰ demiştir. İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ve Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) anlatımlarına göre ise Muhtâr onlara, “Fetih Mezâr'dadır.” demiştir. Zira Muhtâr, Sakîf'ten bir adamın Mezâr bölgesinde çok büyük bir fetih kazanacağını haber almış ve onu kendisi sanmıştı.⁴²¹ Bağdâdî ve İsferâyînî'nin naklettiğine göre ise, Muhtâr onlara, “Bana vahyolundu, zafer sizinledir.”⁴²² demiştir.

Neticede iki ordu arasında şiddetli çatışmalar olmuş İbn Şumeyt ve çoğunluğu mevâli olan askerler ağır yenilgi almışlardır. Savaşa gitmeden önce Muhtâr'dan aldıkları müjde türünden haberlere inandıkları için bu yenilgi nedeniyle derin bir hayal kırıklığı yaşayan mevâli, “Bu sefer yalan söyledi.” anlamına gelen farsça⁴²³ bir söz söylemişlerdir.⁴²⁴ Her seferinde söyleyip tutturduğu kehanetler ikinci defa tutmamış ancak bu sefer kendisine inanıp güvenen mevâli bile artık ona inanmaz bir duruma gelmiştir.

Savaş sonrası geriye dönen birkaç adam Muhtâr'a gelerek, “Düşmanlarımıza karşı niçin bize zafer vaad ettin?” dediklerinde cevaben o, “Yüce Allah bana böyle vaad etmişti ancak O, bedâ etti.”⁴²⁵ demiştir. Peşi sıra Muhtâr, “Sen Kitap'taki şu âyeti okumadın mı?” diyerek “Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit bırakır. Ümmü'l-Kitâb onun yanındadır.”⁴²⁶ âyetini okumuştur.⁴²⁷

Genel kanının⁴²⁸ aksine bedâ görüşünü farklı bir isme nispet eden Taberî'ye (ö. 310/923) göre, Abdullah b. Nevf adında biri secîli/kafiyeli bir şekilde, “Bugün çarşamba,

⁴²⁰ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 286.

⁴²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 71; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXI, 29.

⁴²² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 54; İsferâyînî, *et-Tabsîr*, s. 34.

⁴²³ “لَيْنُ بَارُ دُرُوعُ كُفَّتْ”. Ayrıca Kûfe'deki mevâli'nin çoğunluğunun İranlı olduğu bilgisi için bk. Zahîr, İhsan İlahi, *eş-Şîa ve't-teşeyyu*, Riyad: Dârü's-Selâm, 1415/1995, s. 193.

⁴²⁴ Taberî, *Târîh*, VI, 98. Belâzurî'de geçen anlatıma göre, “Ebû İshâk bu sefer doğru söylemedi.” demişlerdir. Bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 431.

⁴²⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 54; İsferâyînî, *et-Tabsîr*, s. 34.

⁴²⁶ Ra'd 13/39.

⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 67; İbn A'sem, *Kitâbü'l-Futûh*, VI, 289; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXI, 27; İsferâyînî, *et-Tabsîr*, s. 34; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 54; Sâlebi, *Simârü'l-kulûb*, s. 81.

⁴²⁸ İslâm'da bedâ görüşünü dile getiren ilk kişinin Muhtâr olduğu bilgisi çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 67; İvâcî, Gâlib b. Ali, *Fırakun muâsıratun tentesibu ile'l-islâm ve beyânu mevâkıf'l-islâmi minhâ*, Cidde: el-Mektebetü'l-Asriyyetü'z-Zehebiyye, 1422/2001, s. 449; Bozan, Metin, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009, s. 141; İlhan, Avni, “Şîa'da Usulü'd-Din”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (13-15 Şubat 1993: İstanbul), (1993), s. 411.

gök yükseldi, düşmanların hezimetini konusunda hüküm indi, Allah'ın ismi ile Harûra'ya⁴²⁹ çıkın." demiştir. Yenilgi sonrası Abdullah b. Şerîk en-Nehdî adında biri onunla karşılaşmıştır. Savaş öncesi dediklerini ona hatırlatınca Abdullah b. Nevf, "Sen Allah'ın kitabındaki şu âyeti okumadın mı?" diyerek "*Allah dilediğini siler, dilediğini sabit bırakır Ümmü'l-Kitap onun yanındadır.*"⁴³⁰ âyetini okumuştur.⁴³¹ Taberî'nin aktardığı rivâyete yer veren Belâzurî, Abdullah b. Nevf yerine Abdullah b. Sevb adında birini zikretmiş, ancak rivâyetin devamında bedâyı dile getirenin Muhtâr olduğu görüşüne de yer vermiştir.⁴³²

Kaynakların büyük çoğunluğunun bedâ görüşünü dile getiren ilk kişinin Muhtâr olduğunu belirtmesine rağmen Taberî'nin böyle bir rivâyeti tercih etmesi düşündürücüdür. Taberî kürsü olayındaki anlatımında da aynı metodu izlemiş bedâ meselesinde olduğu gibi Ebû Mihnef (ö. 157/773-74) kaynaklı bir rivâyete yer vermiştir. Rivâyete göre kürsü ile ilgili bahsedilen olayları Abdullah b. Nevf, Muhtâr'ın emriyle yaptığını iddia etmiştir. Muhtâr da bu sözünden dolayı Abdullah'tan teberri etmiştir.⁴³³ Taberî'nin naklettiği rivâyetleri irdeleyen İbn Kesîr, Taberî'nin Muhtâr'a karşı sempati beslediğini ifade ederek onun, rivâyetleri sebebiyle itham edilen Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ anlatımlarına geniş yer vermesini eleştirmiştir.⁴³⁴

2.3.2. Şehristânî'ye Göre Muhtâr'ın Bedâ Anlayışı ve Bedânın Mahiyeti

Bir Mezhepler Tarihi müellifi olarak bedâ meselesini ele alan Şehristânî, Keysâniyye fırkasının bir kolu olan Muhtâriyye'den bahsettikten sonra Muhtâr'ın bedâ ile ilgili görüşlerini aktarmıştır. Şehristânî, sair mezhepler tarihçilerine nazaran Muhtâr'ın bedâ konusundaki görüşüne daha detaylı yaklaşmıştır. Ona göre Muhtâr'ın, bedâyı kabul etmesinin sebebi, ya kendisine gelen bir vahiyle ya da imam tarafından gönderilen bir mektup vesilesiyle ileride gerçekleşecek olayların bilgisine sahip olduğunu iddia etmesidir. Muhtâr, ashabına bir hadisenin gerçekleşeceğini vadettikten sonra bu hadise tevâfuken gerçekleşirse, bunu davasının doğruluğuna delil olarak kabul etmekte, söylediklerinin gerçekleşmediği durumda ise "Rabbimiz bedâ etti."⁴³⁵ diyerek durumu

⁴²⁹ Basraya yakın bir bölge.

⁴³⁰ Ra'd 13/39.

⁴³¹ Taberî, *Târih*, VI, 104.

⁴³² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 438-439.

⁴³³ Taberî, *Târih*, VI, 85.

⁴³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 28.

⁴³⁵ Şehristânî, *el-Milel*, I, 146-147. Aynı rivâyet için bk. Safedî, *eş-Şu'ur bi'l-ûr*, s. 215.

toparlama ve itibarını koruma yoluna gitmektedir. Şehristânî ayrıca Muhtâr'ın nesh⁴³⁶ ile bedâ arasındaki farkı bilmediğini belirterek onun, “Hükümler konusunda nesh caiz olunca, haberlerde de bedâ caiz olur.” sözünü nakletmiştir.⁴³⁷

Muhtâr'ın bedâ hakkındaki görüşlerini bu şekilde verdikten sonra bedâ konusunda daha detaylı bir açıklama yapan Şehristânî bedâyı; ilimde, iradede ve emirde bedâ şeklinde kategorilere ayırmıştır. Onun bu konudaki ifadeleri şu şekildedir: “İlimde bedâ, Allâh'ın bildiğinin zıddının ortaya çıkmasıdır ki, akıl sahibi birinin böyle bir düşünceye inanacağını zannetmiyorum. İradede bedâ, doğrunun, irade ettiği ve hükmettiği şeyin hilafına çıkmasıdır. Emirde bedâ, önce bir şeyi emredip daha sonra bunun aksine bir şeyi emretmesidir.”⁴³⁸

Sonuç olarak kullandığı şiirsel üslup ile muhataplarını etki altında bırakan ve bu etkiyi yaptığı kehanetlerin gerçekleşmesi ile daha da artıran Muhtâr, zaferler elde ettikçe etrafındakiler nazarında daha fazla itibar kazanmıştır. Tarihî kaynaklarda rivâyet edildiğine göre yakın adamlarına kendisine meleklerin geldiğini haber vermiş, gaybten bilgi verme olarak nitelendirebilecek sözler söylemiştir. Her ne kadar önceden gerçekleşeceğini haber verdiği olaylar başlangıçta tevâfuk eseri meydana gelse de, sonradan yaptığı bazı kehanetlerin gerçekleşmemesi sonucu ona sonsuz destek veren mevâlî de onun iddialarının doğruluğunu sorgulamıştır. Taraftarlarının kendisi hakkında şüpheye düşmesi sebebiyle onları tekrar kendi yanına çekmek için yaptığı açıklamada Muhtâr, gerçekleşeceğini öngördüğü hadiselerin vuku bulmamasının suçunu bir nevi Allah Teâlâ'ya yüklemiş, O'nun kendisine vadettiği sözden döndüğünü bedâ kavramıyla ifade etmiştir. Muhtâr'ın ilk söyleyen olarak öncülüğünü yaptığı bedâ görüşü sonraki dönemlerde bazı Şîî fırkalar tarafından inkâr edilirken, genel çoğunluğu teşkil eden İmâmîyye fırkası tarafınca akide olarak benimsenmiştir.

⁴³⁶ “Şer’î bir hükmün, o hükmün delilinden sonra gelen şer’î bir delil ile kaldırılmasıdır.” Tanım için bk. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, s. 453.

⁴³⁷ Şehristânî, *el-Milel*, I, 147. Kalhâtî de Muhtâr'ın bedâ ve neshi Allah'a caiz gördüğünü nakleder. Bk. Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 457.

⁴³⁸ Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Abdülkadir el-Fâdılî, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1435/2014, s. 118-119.

2.4. Muhtâr'ın Rec'at Görüşü

2.4.1. İslâm Tarihi'ndeki İlk Rec'at İddiaları

Genel olarak rec'at, kişinin öldükten sonra dünyaya geri dönmesi olarak ifade edilmektedir.⁴³⁹ Farklı dinlerde de mevcut olan rec'at inancını⁴⁴⁰ İslâm Tarihi'nde ilk defa dile getiren kişi Abdullah b. Sebe olmuştur.⁴⁴¹ İbn Sebe'nin kurucusu olduğu Sebeiyye fırkasına göre birden fazla rec'at inancı vardır. Abdullah b. Sebe, "İnsanlar İsâ'nın öldükten sonra dirileceğine inanıyorlar da, Muhammed'in geri geleceğine neden inanmıyorlar?" dedikten sonra Kasas sûresi 85. âyeti⁴⁴² okumuş ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) rec'at konusunda Hz. İsâ'dan daha çok hak sahibi olduğunu söylemiştir.⁴⁴³ Modern dönem mezhepler tarihçisi Muhammed Ebû Zehre'nin anlatımına göre İbn Sebe, "Muhammed'in geri döneceğini söylemeyip de Mesîh'in geri döneceğini söyleyenlere şaşıyorum!"⁴⁴⁴ demiştir. Başlangıçta Hz. Muhammed'in geri döneceğini söyleyen İbn Sebe, daha sonradan Hz. Ali'nin rec'atını savunmuştur.

Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin ölüm haberini getiren kişiye, "Sen yalancısın! Vallahi onun beynini bohça içinde getirip ölümüne yetmiş âdil şahit gösterseniz bile biz bunu kabul etmeyiz çünkü o ölmemiştir. Arabı asasıyla güdüp yeryüzüne hâkim oluncaya kadar ölmeyecektir."⁴⁴⁵ demiştir.

Ölmediğini iddia ettikleri Hz. Ali'nin rec'atı için Sebeiyye fırkası farklı açıklamalar yapmıştır. Örneğin bir rivâyete göre Hz. Ali diye öldüğü zannedilen kişinin aslında onun suretinde bir şeytan olduğu ve Hz. Ali'nin İsâ b. Meryem gibi gökyüzüne çıktığı,⁴⁴⁶ diğer bir rivâyete göre Hz. Ali'nin ölmediği ve bulutlarda olduğu söylenmiş,⁴⁴⁷ yakın bir zamanda yeryüzüne ineceği ve zulümle dolan dünyayı adaletle dolduracağı ileri sürülmüştür.⁴⁴⁸ Hz. Ali'nin ölmeyip gökte olduğunu söyleyen Sebeiyye fırkası

⁴³⁹ Cevherî, *es-Sıhah*, III, 1216.

⁴⁴⁰ Dinlerdeki rec'at akidesi için bk. İbn Hazm, *el-Fasl*, I, 229.

⁴⁴¹ Fahrî, *Telhîsü'l-Beyân*, s. 179; Seksekî, *el-Burhân*, s. 85; Yemenî, *Akâidü's-selâse ve's-sebîn fırka*, I, 472.

⁴⁴² "Kur'ân'ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecektir. De ki: "Rabbim hidayetle geleni ve apaçık bir sapıklık içinde olanı daha iyi bilir."

⁴⁴³ Taberî, *Târîh*, IV, 340.

⁴⁴⁴ Ebû Zehre, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-siyâse ve'l-akâid ve târihu'l-mezâhibü'l-fıkhiyye*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, t.y. s. 35.

⁴⁴⁵ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 20-21; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 57.

⁴⁴⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 205.

⁴⁴⁷ Malatî, *et-Tenbîh*, s. 16-17.

⁴⁴⁸ Şehristânî, *el-Milel*, I, 177.

mensuplarının gök gürültüsünü işittikleri zaman, “Selamun Aleyküm Ey Emîrû'l-Mü'minîn” dedikleri aktarılmıştır.⁴⁴⁹

İslâm'da rec'at ile ilgili ilk iddiaları farklı şekillerde de olsa Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye fırkasında gözlemlenmektedir. Onun ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra Muhtâr es-Sekafî ortaya çıkıp benzer görüşleri dile getirince bazı müellifler onu Sebeiyye fırkası içinde görmüşlerdir.⁴⁵⁰

İnanç ve görüşler açısından fırkalar arası geçişkenliğin olması muhtemel olmakla birlikte, tarihî rivâyetler incelendiğinde Muhtâr es-Sekafî'nin, Sebeiyye inanç esaslarından farklı bir anlayışa sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵¹ Söz gelimi Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ile sahâbeye dil uzatan (ta'n) ve onlardan teberri eden ilk kişi İbn Sebe'dir.⁴⁵² Muhtâr es-Sekafî'ye bakıldığında ise onun en yakın adamlarından olan Ebû Amre Keysân, Hz. Ali'den öncekileri ve Cemel-Sıffin savaşında Hz. Ali'ye karşı savaşanları tekfir ederken⁴⁵³ Muhtâr o zümreleri tekfir etmemiştir.⁴⁵⁴ Tüm bunlara karşın Muhtâr'ın, başlattığı harekette Sebeiyye kökenli taraftarları olduğuna ayrıca dikkat çekmek gerekir.⁴⁵⁵

2.4.2. Muhtâr ve Sonraki Dönemde Muhammed b. Hanefiyye Hakkında Ortaya Atılan Rec'at İddiaları

Muhtâr es-Sekafî ve adamlarında görülecek olan rec'at inancına geçmeden önce Muhtâr'ın ölümünden sonra Abdullah b. Abbas ve Muhammed b. Hanefiyye'nin durumuna rivâyetler bağlamında değinmek faydalı olacaktır.

2.4.2.1. Muhtâr'ın Ölümü Sonrası Abdullah b. Abbas ve Muhammed b. Hanefiyye'nin Durumu

Hayatının son üç yılını savaşlarla geçiren, neticede kısmî başarılar elde eden ve bu süreçte heretik görüşler beyan eden Muhtâr es-Sekafî, Muhammed b. Hanefiyye'nin

⁴⁴⁹ İsferyînî, *et-Tabsîr*, s. 123.

⁴⁵⁰ Yemenî, *Akâidü's-selâse ve's-sebîn fırka*, I, 474-475; Fahrî, *Telhîsü'l-Beyân*, s. 180-181.

⁴⁵¹ Sebeiyye inançlarından bazıları; Hz. Ali'nin nebîliği, ulûhiyeti ve hulûl gibi inançlardır. Bk. Abdülkâdir Şeybe, *el-Edyân ve'l-fırak*, s. 214.

⁴⁵² Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 20.

⁴⁵³ Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 59.

⁴⁵⁴ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 22.

⁴⁵⁵ Nitekim Bağdâdî, Muhtâr'ı nübüvvet iddiasına götürenlerin Sebeiyye'den bir takım kişiler olduğunu söylemiştir. Bk. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 52. Muhtâr es-Sekafî hareketi ve bu hareketin Sebeiyye olarak nitelendirilmesi hakkında detaylı bilgi için bk. Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrîfi İbn Sebe Meselesi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016, s. 72-86.

imâmetini savunmuştu. Muhtâr, Hicaz topraklarına hâkim olan Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi tarafından, h. 67 yılının Ramazan ayının on dördünde 67 yaşında iken öldürülmüştür.

Abdullah b. Zübeyr, Muhtâr'ın ölümünden sonra zamanında Muhtâr ile ilişkileri olan Abdullah b. Abbas ve Muhammed b. Hanefiyye'ye karşı baskıyı artırmış ve son kez kendisine biat etmelerini, yoksa Mekke şehrinden gitmelerini söylemiştir.⁴⁵⁶ Bunun üzerine İbn Abbas ve İbn Hanefiyye Muhtâr tarafından İbn Hanefiyye'yi hapisten kurtarmak için Kûfe'den Mekke'ye gönderilmiş olan kişilerle beraber şehirden ayrılmışlardır.⁴⁵⁷ Tâif şehrine vardıklarında h. 68 yılında Abdullah b. Abbas vefat etmiş, cenazesini Muhammed b. Hanefiyye kıldırılmıştır.⁴⁵⁸

İbn Abbas'ın vefatının ardından Ehl-i Beyt'in liderliğini tek başına üstlenmek durumunda kalan İbn Hanefiyye, Muhtâr es-Sekafî'nin bayraktarlığını yapan Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'nin⁴⁵⁹ (ö. 100/718-719) de içinde bulunduğu yaklaşık dört bin civarında Haşebiyye ile beraber hac yapmıştır.⁴⁶⁰ Abdullah b. Zübeyr ile Muhammed b. Hanefiyye'nin arasındaki anlaşmazlıktan haberdar olan Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân, İbn Hanefiyye'yi Şam'a davet etmiştir. İbn Hanefiyye aldığı davet mektubu ile içerisinde Küseyyir Azze (ö. 105/723) gibi şairlerin de olduğu kalabalık bir topluluk ile yola çıkmıştır.

Küseyyir, Şam yolunda iken İbn Hanefiyye için, "Mehdîmiz", "Sen nebîden sonra en hayırlı kişinin oğlusun", "Sen hak bir imamsın" gibi methiyelerin geçtiği bir şiir söylemiştir.⁴⁶¹ Şartların değişmesi sonucu Şam'a gitmekten vazgeçip Mekke'ye dönen İbn Hanefiyye, Abdullah b. Zübeyr'in h. 73 yılında Haccâc b. Yûsuf tarafından öldürülmesi ile Abdülmelik'e biat etmiştir.⁴⁶² Hayatının son anlarını sükûnet ile geçiren İbn Hanefiyye, oğlu Ebû Hâşim'in aktardığına göre h. 81 yılında iken 65 yaşında vefat etmiş, Abdülmelik b. Mervân'ın Medine valisi olan Ebân b. Osman b. Affan (ö. 105/723)

⁴⁵⁶ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tuvâl*, s. 309.

⁴⁵⁷ Muhtâr tarafından İbn Hanefiyye'yi kurtarmak için gönderdiği kişilere "Haşebiyye" denmiştir. Kâbe'ye giderken ellerinde kılıç yerine sopa olduğu için insanlar onlara böyle bir isim vermiştir. Bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 397.

⁴⁵⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 104.

⁴⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 341.

⁴⁶⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 104-105.

⁴⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 54; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, VII, 108.

⁴⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 54-55.

tarafından cenazesi kılınarak Baki‘ mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁶³ Oğlu Ebû Hâşim’in iddiasının aksine Keysâniyye fırkaları İbn Hanefiyye’nin ölümü hususunda şüpheye düşmüşler, bir grup onun ölmediğini, diğerleri ise onun öldüğünü ve imâmetin oğlu Ebû Hâşim’e geçtiğini iddia etmişlerdir.⁴⁶⁴

2.4.2.2. Muhammed b. Hanefiyye Hakkındaki Rec‘at İddiaları

Mezhepler Tarihi müelliflerinden Neşvân el-Himyerî’nin eserinde geçtiğine göre Muhtâr, Keysânî olup rec‘ate inanmaktadır. O, İbn Hanefiyye ile ilgili olarak, “Muhakkak ki Muhammed b. Hanefiyye ölecektir, sonra o ve Şîa’sı diriltilecek ve İbn Hanefiyye dünyayı adaletle dolduracaktır.”⁴⁶⁵ demiştir. Kalhâtî ise ğaybet ve geri dönüş (avdet) meselesinde ilk hükmeden kişinin Muhtâr olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁶

Belâzurî’nin naklettiği bir rivâyete göre Muhtâr kızının başını okşarken, “Allah’ın salâtı İsâ b. Meryem üzerine olsun.” derdi. İddia edildiğine göre Muhtâr, Meryem oğlu İsâ ile kızının evleneceğini söylerdi.⁴⁶⁷ Kızının İsâ b. Meryem ile evleneceği rivâyeti onun rec‘at, mehdî ve mesîh itikadına sahip olduğuna hamledilebilir.

Muhtâr, İbn Hanefiyye’yi Abdullah b. Zübeyr’den kurtarması için kendi adamlarını Mekke’ye yollamıştı ve bu kişiler Muhtâr’ın ölümü sonrası Kûfe’ye dönmeyerek İbn Hanefiyye’nin yanında kalmışlardı. Onlardan biri olan ve önceleri Muhtâr’ın bayraktarlığını yapan Ebû’t-Tufeyl Âmir b. Vâsile’nin rec‘ate inandığı ifade edilmektedir.⁴⁶⁸ Muhtâr ve yakın adamında görülen rec‘at onlardan kısa bir zaman sonra Keysâniyye fırkası mensuplarında da görülmüştür.

Mezhepler Tarihi kitaplarında geçtiği üzere, Keysâniyye fırkasının alt kollarından olan Kerbiyye kolu Muhammed b. Hanefiyye’nin öldüğünü kabul etmemiş, onun Radva⁴⁶⁹ dağında diri/sağ olduğunu, sağında bir aslan, solunda bir kaplanın onu koruduğunu, meleklerin onun ile konuştuğunu,⁴⁷⁰ yiyecek ve içeceklerinin kendisine

⁴⁶³ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakât*, VII, 116-117. Muhammed b. Hanefiyye’nin Medine’de vefat ettiği rivâyetine ilaveten onun Tâif veya Eyle kentinde öldüğünü aktaran bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, IV, 172. Abdülmelik b. Mervân’ın, İbn Hanefiyye’ye Yemen’e gitmesini söylemesi ve Yemen yolunda vefat ettiği rivâyeti için bk. Fahreddin Râzî, *Muhassal*, s. 245.

⁴⁶⁴ Nâşî el-Ekber, *Mesâ’ilü’l-imâme*, s. 26-31.

⁴⁶⁵ Neşvân el-Himyerî, *el-Hûrî’l-în*, s. 236.

⁴⁶⁶ Kalhâtî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, II, 458.

⁴⁶⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 404.

⁴⁶⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 341.

⁴⁶⁹ Yanbu bölgesinde bir dağ. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, IV, 173.

⁴⁷⁰ İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 36.

geldiğini⁴⁷¹ söylemişlerdir.⁴⁷² Yine onlar İbn Hanefiyye'nin, zulümle dolu olan yeryüzünü adaletle dolduruncaya kadar ölmeyeceğini iddia etmişlerdir.⁴⁷³ Benzer bir rivâyete göre Muhammed b. Hanefiyye bir süre yaratılmışlardan gizlendikten sonra bizzat ortaya çıkacak ve dünyaya inip müminlerin emiri olacaktır.⁴⁷⁴ Malatî'nin (ö. 377/987) naklettiğine göre ise, İbn Hanefiyye sâhibü'z-zaman'dır ve ortaya çıkıp Deccâl ile savaşıacaktır. Yine o, insanları sapıklıktan hidayete ulaştıracak ve fesada uğrayan yeryüzünü ıslah edecektir.⁴⁷⁵

Neşvân el-Himyerî'nin Muhtâr es-Sekafî ile ilgili aktardığına benzer bir rec'at anlayışına Hassân Serrâc'ın⁴⁷⁶ taraftarlarında da rastlanmaktadır. Onların iddiasına göre İbn Hanefiyye Radvâ dağında ölmüştür. O, yaratılmışların döndürüleceği zaman dünyayı adaletle doldurulacaktır.⁴⁷⁷ Muhtâr ve Hassân Serrâc taraftarlarının iddialarının aksine Keysâniyye mensuplarının geneli İbn Hanefiyye'nin ölmeyip gaybet ettiği ve sonrasında rec'at edeceği inancındadırlar.

Muhammed b. Hanefiyye'nin mağarada gaybete girmesinin sebebi hakkında Keysâniyye fırkası mensupları farklı açıklamalarda bulunmuştur. Onlardan bir grup Allah'ın işlerinin gizli bir şekilde olduğunu savunmuş ve O'ndan başkasının İbn Hanefiyye'nin hapsedilmesinin sebebini bilemeyeceğini ileri sürmüştür.⁴⁷⁸ Diğer grubun görüşü ise İbn Hanefiyye'nin, Yezîd b. Muâviye ve Abdülmelik b. Mervân'a gitmesinden dolayı orada cezalandırıldığı şeklindedir.⁴⁷⁹ Kummî'nin naklettiğine göre, İbn Hanefiyye yaptığı hatalar yüzünden sarp bir dağda karanlık mağaraya kapatılmış ve günahları yönünden durumu Hz. Âdem'e ve Hz. Yûnus'a benzetilmiştir.⁴⁸⁰ Tüm bunlara rağmen

⁴⁷¹ İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 36. Beyaz ceylanların onu beslediği ve onların etlerini yiyip sütlerini içtiği rivâyeti için bk. Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 66. Meleklerin ona cennet meyveleri taşıdığı bilgisi için bk. Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-'în*, s. 211.

⁴⁷² Eş'arî, *Makâlât*, s. 90.

⁴⁷³ İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 36; Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-'în*, s. 211-212. Kalhâtî yukarıdaki anlatımları Keysâniyye fırkalarının aksine Muhtâr es-Sekafî'ye izafe etmiş ve bu konuda yalnız kalmıştır. Bk. Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 458.

⁴⁷⁴ Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 65.

⁴⁷⁵ Malatî, *et-Tenbîh*, s. 17.

⁴⁷⁶ Serrâciyye fırkasının lideri.

⁴⁷⁷ Makdisî, *Kitâbü'l-Bed ve't-târih*, V, 129.

⁴⁷⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 55.

⁴⁷⁹ Fahreddin Râzî, *Muhassal*, s. 245; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 55.

⁴⁸⁰ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 22-23.

onun rec'atına kadar başka imam gelmeyecektir.⁴⁸¹ İbn Hanefiyye'nin zikredilen günahlarından kasıt Şîllerce kabul görmeyen Emevîlere biat etmesidir.

Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybet ve rec'atına dair inanışın öncülüğünü Kerbiyye kolundan Küseyyir Azze (ö. 105/723) ve Seyyid el-Himyerî (ö. 173/789) gibi şairler yapmıştır.⁴⁸² İbn Hanefiyye ile beraber Şam yolculuğu da yapan Küseyyir, rec'at ile ilgili şiirler söylemiştir. Bunlardan biri şudur:

Doğrusu imamlar Kureyş'ten olup hak dostları eşit dört kişidir,
Ali ve onun oğullarından üçü... Onlar torunlardır ve bunda gizli bir şey yoktur.
Torunlardan biri iman ve doğruluk torunudur, biri de Kerbelâ'da kaybolmuştur.
Bir torunu da önünde sancakla atlıları komuta edinceye kadar ölmeyecektir.⁴⁸³

Eserinde Küseyyir'in şiirlerini aktarıp bunlara yine şiirlerle cevap veren Bağdâdî, onun rec'at ile ilgili farklı şiirlerini de aktarmıştır:

Doğrusu Vasî olana de ki; Canım sana feda olsun, sen bu dağda oturuyorsun.
Aramızdan sana uyan topluluğa, seni halife ve imam olarak isimlendirenlere zarar verdiler.
Yeryüzü insanları sana aralarında orada kaldığın altmış yıl içinde düşmanlık ettiler.
İbn Havle⁴⁸⁴ ölümü tatmadı ve toprak onun kemiklerini içerisine almadı.
Melekler onun ile konuşmak için Radvâ vadilerinde akşamladı.
Onun hergün için rızkı ve içeceği vardır ve onlar ile yiyeceği sağlanır.⁴⁸⁵

Seyyid el-Himyerî'nin rec'at ile ilgili şiirlerinden bir örnek ise şu şekildedir:

İbn Havle ne ölümü tattı ne de kemikleri toprak oldu.
Onun ölümü tatmadığına dair doğru bir sözü vardır ve kendisiyle konuşan şerefli arkadaşları vardı.⁴⁸⁶

Küseyyir'in şiirinde de ifade ettiği gibi Keysâniyye taraftarları Muhammed b. Hanefiyye'nin mağarada kalma süresini altmış⁴⁸⁷ veya yetmiş⁴⁸⁸ yıl olarak kabul etmişlerdir. Uzun bekleyişler sonrası İbn Hanefiyye geri dönmeyince onun rec'atına inananlarda bir çözülme meydana gelmiş, onların aksine şair Seyyid el-Himyerî, İbn Hanefiyye'nin gaybet süresi Hz. Nuh'un yaşı kadar bile olsa onu Hz. Ya'kûb'un Hz. Yûsuf'u beklediği gibi bekleyeceklerini dile getirmiştir.⁴⁸⁹ Kummî'nin ifade ettiği gibi geçen süre sonucunda rec'atın olmaması, korkuları yüzünden İbn Hanefiyye'yi

⁴⁸¹ Nevbahtî, *Fıraku 'ş-Şî'a*, s. 64.

⁴⁸² Fahreddin Râzî, *İ'tikâdât*, s. 62.

⁴⁸³ Abbas, İhsan, *Dîvânü Küseyyir Azze*, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1391/1971, s. 521; Şehristânî, *el-Milel*, I, 148-149; Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 28-29; Eş'arî, *Makâlât*, s. 91.

⁴⁸⁴ İbn Hanefiyye annesinin ismine künyelenmiştir.

⁴⁸⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 49.

⁴⁸⁶ Nevbahtî, *Fıraku 'ş-Şî'a*, s. 68. Seyyid el-Himyerî'nin İbn Hanefiyye ve rec'at ile ilgili şiirleri için bk. el-Alemî, Ziya Hüseyin, *Dîvânü's-Seyyid el-Himyerî*, Beyrut: Müessesetü'l-A'lâmî lil-matbû'ât, 1420/1999.

⁴⁸⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 49; Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 31.

⁴⁸⁸ Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme*, s. 27.

⁴⁸⁹ Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme*, s. 29.

bekleyenleri daha da kötü teviller yapmaya sevk etmiştir.⁴⁹⁰ Seyyid el-Himyerî'nin İbn Hanefiyye'yi bekleyeceğini dile getirdiği şiirine rağmen, kaynaklar onun daha sonraları Ca'fer es-Sâdık'a tabi olduğunu yine onun şiiri ile anlatmışlardır.⁴⁹¹

Keysâniyye mensuplarınca İbn Hanefiyye hakkında iddia edilen rec'at inancı sonraki dönemde Şîa'nın genel omurgasını teşkil edecek olan İmâmiyye⁴⁹² fırkası ve mütekellimlerince kabul görmemiştir. Onlara göre Muhammed b. Hanefiyye gaybet ve rec'at olmaksızın vefat etmiştir. Rivâyete göre Hayyân Serrâc⁴⁹³ ile Ca'fer es-Sâdık arasında İbn Hanefiyye'nin ölümü hakkında bir konuşma geçmiştir. Bu konuşmada Ca'fer babasından naklen İbn Hanefiyye'nin öldüğünü, eşlerinin evlendiğini ve mirasının taksim edildiğini dile getirmiştir.⁴⁹⁴ Bir başka rivâyete göre Muhammed el-Bâkır, İbn Hanefiyye'nin huzuruna varıp dilinin tutulduğunu gördüğünde ondan vasiyet yazmasını istemiştir. Bâkır, İbn Hanefiyye'den cevap alamayınca içinde kum olan bir kova getirmelerini emretmiştir. İbn Hanefiyye ona vasiyetini yazmış, daha sonra Bâkır da onu bir sahifeye geçirmiştir.⁴⁹⁵ İmâmeti sadece Hz. Hüseyin ve nesline has kılan İmâmiyye fırkasının bu tür rivâyetleri kabul etmesi tabîidir.

Netice olarak Muhtâr es-Sekafî liderliğinde ve İbn Hanefiyye'nin imâmeti inancı etrafında oluşan Keysâniyye fırkasının rec'at inancı, Şehristânî'nin de belirttiği gibi Şîa'nın gaybet ve rec'at ile ilgili görüşlerinin öncüsü/ilk nüvesi sayılır.⁴⁹⁶ Her ne kadar rec'atı dillendiren ilk kişi Abdullah b. Sebe olsa da, Şîî fırkaların iddia ettikleri anlamda rec'at fikri, Muhtâr es-Sekafî ve yakın adamları tarafından ortaya atılmıştır. Sebeiyye'nin rec'at anlayışı ile Keysâniyye fırkasının rec'at anlayışı arasındaki farka bakılacak olursa, Gerlof Van Vloten'in (ö. 1903) de ifade ettiği gibi Sebeiyye'nin rec'at inancı, imamın semâvî bir mekândan dönüşüne inanmak şeklinde iken, Keysâniyye'nin rec'at inancı

⁴⁹⁰ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 31.

⁴⁹¹ Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 68; Alemî, *Dîvânü's-Seyyid el-Himyerî*, s. 95. Onun şiirlerini aktardıktan sonra Ca'fer es-Sâdık ile tanışmasını anlattığı ve Ca'fer'in İbn Hanefiyye'nin öldüğünü söylemesi üzerine önceki görüşlerinden vazgeçtiği bilgisini içeren rivâyetler için bk. İbn Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1429/2008, I, 62-65.

⁴⁹² İmâmiyye-İsnâ-âşeriyye olarak bilinen fırka hakkında detaylı bilgi için bk. Gümüšoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 236-238. Fırkanın görüşleri için ise bk. Bulut, Halil İbrahim, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 253-264.

⁴⁹³ Zikredilen isim Makdisî'de Hassân Serrâc olarak geçmektedir. Bk. Makdisî, *Kitâbü'l-Bed ve't-târih*, V, 129.

⁴⁹⁴ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Kemâlü'd-dîn*, I, 65-66.

⁴⁹⁵ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Kemâlü'd-dîn*, I, 66.

⁴⁹⁶ Şehristânî, *el-Milel*, I, 149. İlk rec'at olması için bk. Hakyemez, Cemil, "On İkinci İmam'ın Gaybeti Fikrinin Ortaya Çıkışı", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, VIII, 3, (2008), s. 23.

imamın yeryüzünde olduğu ve belli bir dönüş saatine kadar gizlendiği şeklindedir.⁴⁹⁷ Sonraki dönem Şîî fırkalarda görülen rec‘at anlayışlarına bakılacak olursa Abdullah b. Sebe’nin bahsettiği gaybet-rec‘at inancından ziyade, Keysâniyye’nin gaybet-rec‘at anlayışına benzemektedir. Fikirleri ile yakın çevresine ve kendisinden sonraki dönem etkisi olan Muhtâr es-Sekafî, İbn Hanefiyye’nin rec‘atı ile ilgili bir iddiada bulunmuş ancak yakın adamlarınca konu çeşitli tasavvurlar ile ileri bir boyuta yükseltilmiştir. Zira Muhtâr’ın İbn Hanefiyye’yi kurtarmaya gönderdiği özel kişilerin rec‘at konusunda öncülük etmeleri önemlidir.

⁴⁹⁷ Vloten, Gerlof Van, *Arap Hâkimiyeti, Şîa ve Mesih Akideleri*, çev. Mehmed Saîd Hatiboğlu, Ankara: Otto Yayınları, 2017, s. 77.

BÖLÜM 3: MUHTÂR ES-SEKAFÎ'NİN SONRAKİ DÖNEM ŞİÎ FIRKALARA ETKİSİ

3.1. İmâmet Görüşü Bağlamında Muhtâr'ın Keysâniyye Fırkalarına Etkisi

Hız. Ali'nin vefatıyla birlikte evlatlarının etrafında birleşen topluluğun ekserisi, Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'den sonra Muhtâr es-Sekafî'nin davetiyle İbn Hanefiyye'nin imam ve mehdî olduğunu kabul etmişlerdi. Muhtâr es-Sekafî öncülüğünde temelleri atılan hareket daha sonra tarihte Keysâniyye fırkası adıyla yer almıştır.⁴⁹⁸

Muhtâr'ın ölümünün ardından uzun yıllar varlığını sürdüren ancak günümüze kadar gelemeyen Keysâniyye ve onun alt dallarının ortak noktası İbn Hanefiyye'nin imâmetini benimsemeleridir.⁴⁹⁹ Muhtâr zamanında imam ve mehdî olarak kabul gören İbn Hanefiyye'nin imâmeti daha sonraki dönemlerde çeşitli gruplarca savunulup imamlığı delillendirilmiştir.

3.1.1. Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmetini Savunan Fırkalar ve Delilleri

Muhtâr es-Sekafî'nin davetiyle birlikte İbn Hanefiyye'nin imâmetini kabul eden topluluk, Muhtâr'ın ölümünden sonra da İbn Hanefiyye'nin imâmetini savunmaya devam edip çeşitli gruplara ayrılmıştır. Mezhepler Tarihi müellifleri, Keysâniyye fırkalarının İbn Hanefiyye'nin imâmeti noktasında birleştiklerini belirtmekle birlikte bu fırkaların sayıları ve isimleri hususunda farklı ifadelerde bulunmuşlardır.⁵⁰⁰ Bu fırkalar arasında Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini savunup onun gaybete girdiğini iddia eden ve re'catını bekleyen fırkalar⁵⁰¹ olduğu gibi öldüğünü kesin olarak kabul edip imâmetin oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed'e (ö. 98/716-717) geçtiğini iddia edenler de olmuştur.⁵⁰² Ebû Hâşim'in imâmetini kabul eden Hâşimiyye fırkası, onun vefat etmeden önce imâmeti çeşitli kişilere vasiyet etmesi sebebiyle kendi içinde birçok fırkaya bölünmüştür. Harbiyye, Rizâmiyye, Abbâsiyye, Hârisiyye, Beyâniyye, Ebû Müslimiyye ve Ravendiyye bu fırkalardandır.⁵⁰³ İbn Hanefiyye ile başlayan imâmet, rec'atı sözü konusu olmadığı için oğlu Ebû Hâşim ile devam ederek Abbâsi devletinin kuruluşuna kadar farklı fırkalara bölünmek suretiyle süregelmiştir.

⁴⁹⁸ Şîa'nın Keysâniyye, Zeydiyye ve İmâmiyye olarak üç ana fırkaya ayrıldığı bilgisi için bk. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 41.

⁴⁹⁹ İsferyînî, *et-Tabsîr*, s. 30-31.

⁵⁰⁰ Keysâniyye fırkaları hakkında detaylı bilgi için bk. Kocadağ, Yaşar, "Keysâniyye'nin Doğuşu, Gelişimi ve Düşünceleri", (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).

⁵⁰¹ Örnek olarak Ebû Kerb ed-Dârîr'in ashâbı Kerbiyye fırkası için bk. İsferyînî, *et-Tabsîr*, s. 31; Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 27; Eş'arî, *Makâlât*, s. 90; Fahreddin Râzî, *İ'tikâdât*, s. 62.

⁵⁰² Hâşimiyye fırkası için bk. Şehristânî, *el-Milel*, I, 149-151.

⁵⁰³ Fahreddin Râzî, Ebû Hâşim'den sonra 7 fırkanın ortaya çıktığını dile getirmiştir. Bk. Fahreddin Râzî, *Muhassal*, s. 245-246; Neşvân el-Himyerî ve Şehristânî 5 fırkaya ayrıldıklarını ifade etmiştir. Bk. Neşvân el-Himyerî, *el-Hürû'l-'în*, s. 213-215; Şehristânî, *el-Milel*, I, 149-151.

Keysâniyye çatısı altında oluşan bu gruplar İbn Hanefiyye'nin imâmete layık olduğunu gösteren deliller ileri sürmüşlerdir. Bir grup onun imam oluşunu, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra Hz. Ali'ye İbn Hanefiyye'den daha yakın kimse kalmadığını öne sürerek temellendirmiştir. Onlara göre Hz. Hasan'ın çocuklarına rağmen Hz. Hüseyin'in imâmete daha evla olması gibi İbn Hanefiyye de Hz. Hüseyin'den sonra imam olmaya daha layıktır.⁵⁰⁴

Bir diğer grup ise Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdî oluşuna dayanak olarak onun için, "O, Hz. Ali'nin vasîsidir. Ona Ehl-i Beyt'ten hiçbir kimse muhalefet edemez, imâmetinden dışarı çıkamaz ve izni olmaksızın kılıcına sarılamaz." demiştir. Yine bu grubun iddiasınca Hz. Hasan, Hz. Muâviye ile savaşmak için İbn Hanefiyye'den izin almış ve onun izni ile barış yapmıştır. Benzer şekilde Hz. Hüseyin de Yezîd b. Muâviye ile savaşa onun izni ile çıkmıştır. Onlara göre, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin İbn Hanefiyye'den izinsiz savaşa çıkmış olsalardı helâk olur ve dalâlete düşerlerdi.⁵⁰⁵ Tüm bunlardan hareketle bu grup, İbn Hanefiyye'ye Ehl-i Beyt'inden ve dışındakilerden kim muhalefet ederse onun kâfir-müşrik olacağını ifade etmiştir.⁵⁰⁶

Bazı Keysâniyye fırkaları da İbn Hanefiyye'nin imâmetinin delili olarak Hz. Ali'nin onu nass ile tayin etmesini⁵⁰⁷, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye giderken imâmeti ona vasiyet etmesini⁵⁰⁸ ileri sürmüşlerdir. Genel çoğunluğa göre ise Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetinin delili Hz. Ali'nin Cemel savaşında (Basra'da) sancağı ona vermesidir.⁵⁰⁹ Bayrak vermenin imamlığa delalet ettiği kanısına ise Hz. Ali'nin Hz. Peygamber zamanında Huneyn savaşında bayrak taşımasından hareketle varmışlardır.⁵¹⁰ Nâşî el-Ekber'in aktardığına göre, Keysâniyye'den bir fırka İbn Hanefiyye'nin Hz. Peygamber'in müjdelediği mehdî olduğunu belirtmiştir. Onlara göre, Hz. Peygamber hadisinde isminin ve künyesinin bir arada kullanılmasını ümmetine yasaklamıştır. Ancak Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye hitaben, "Senin benden sonra bir çocuğun olacak, Ben ona

⁵⁰⁴ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 25-26; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 62-63.

⁵⁰⁵ Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 63.

⁵⁰⁶ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 26.

⁵⁰⁷ Eş'arî, *Makâlât*, s. 90.

⁵⁰⁸ Fahrreddin Râzî, *Muhassal*, s. 245; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 47.

⁵⁰⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 47; Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 21; Eş'arî, *Makâlât*, s. 90; İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 31; Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme*, s. 24.

⁵¹⁰ Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme*, s. 24. İmâmet için bayrak verme delilini öne süren Keysâniyye fırkalarına karşı, İmâmiyye fırkası kelamcısı Tûsî (ö. 460/1067), bayrak vermenin imâmet için bir delil olmadığını sadece fazilet ve üstünlük sebebi olduğunu zikretmiş onun açık bir nass taşımadığını belirtmiştir. Bk. Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbü'l-Ğaybe*, thk. İbâdullah Tahrânî ve Ali Ahmed en-Nâsîh, Kum: Müessesetü'l-Ma'arifi'l-İslâmiyye, 1411/2008, s. 18.

ismimi ve künyemi veriyorum.” demiştir. Buradan hareketle bu grup Hz. Peygamber’in, “Mehdî, Ehl-i Beyt’imden bir kimsedir. Onun ismi benim ismim, künyesi benim künyemdir.” hadisini de delil göstererek İbn Hanefiyye’nin dışında biri o ismi ve künyeyi aldığı takdirde peygambere karşı âsi olacağını iddia etmiş ve mehdînin İbn Hanefiyye olduğu kanısına varmışlardır.⁵¹¹

Muhtâr es-Sekafî’nin aksine ondan sonraki Keysâniyye fırkası mensupları imamları olan İbn Hanefiyye’nin imâmetini delillendirmeye çalışmışlardır. Onların bu kaniya varmaların nedeni Ehl-i Beyt içerisinde farklı kişilerin imamlığının savunulması olarak görülebilir. Zira Muhtâr es-Sekafî sonrası Şîilerden Muhammed b. Hanefiyye’nin yanı sıra Hz. Hüseyin’in oğlu Ali b. Hüseyin’in yanında yer alanlarda olmuş ve onun babasından sonra imam olduğunu iddia etmişlerdir. Ehl-i Beyt içerisindeki gurupların çekişmesi onları bu yola sevk etmiştir. Ayrıca Keysâniyye mensupları geriye dönük bir tarih okuması yaparak İbn Hanefiyye’nin imâmetini temellendirmek niyetinde olabilirler.

Netice olarak h. 65 senesinde Muhammed b. Hanefiyye’nin imâmetini savunan Muhtâr es-Sekafî’nin ölümünden sonra İbn Hanefiyye’nin imâmeti davasını sürdürenler olmuştur. Onun başlattığı hareket daha sonra sistemleşmiş ve İbn Hanefiyye’nin imâmetinin delili daha müşahhas bir hale gelmiştir. Müteşeyyi bir kişiliğe sahip olan Muhtâr es-Sekafî imâmet görüşü ekseninde esas olarak Şîa mezhebinin Keysâniyye fırkasına etkiye bulunmuştur. Kronolojik olarak Keysâniyye fırkasından sonra Şîa mezhebinin diğer iki önemli kolu olan Zeydiyye ve İmâmiyye fırkaları ortaya çıkmıştır. Tarihî süreç içerisinde ana omurgayı teşkil edecek olan İmâmiyye/İsnâaşeriyye fırkası imâmet zincirini Hz. Hüseyin ve evladına has kılarak on iki imam etrafında bütünleşmiştir. Doğal olarak İmâmiyye, on iki imamın dışında oluşan fırkaların imamlarını ve o fırka mensuplarının delillerini çürütmeye çalışmıştır. Muhtâr es-Sekafî’nin davetiyle İbn Hanefiyye etrafında oluşan imâmet anlayışına karşı İmâmiyye mensupları farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Konumuz ile alakalı olduğunu düşündüğümüz bu konu ayrı başlık altında incelenecektir.

3.1.2. İmâmî Ulemanın Muhammed b. Hanefiyye’nin İmâmetine Bakışı

Kummî ve Nevbahtî’nin eserlerinde geçtiği üzere Hz. Hüseyin’in vefatından sonra Şîi topluluk üç gruba ayrılmıştır. Bu grupların ortak noktası İbn Hanefiyye’nin imâmetini

⁵¹¹ Nâşî el-Ekber, *Mesâ’ilü l-imâme*, s. 29-30.

savunmak şeklinde ifade edilebilir.⁵¹² Ancak sonraki dönem Şîî/İmâmî ulema Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlığı konusunda, genel olarak gerek Sünnî gerek Şîî tarih kitaplarında ortaya konulan kanaatlerden farklı açıklamalar yapmışlardır.

Söz gelimi Muhtâr, Abdullah b. Zübeyr'in yanından ayrılıp Kûfe'ye gittiğinde halkı Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini kabul etmeye çağırmış, buna mukabil onun bu davetinin doğru olup olmadığını öğrenmek amacıyla Abdurrahman b. Şureyh önderliğinde bir grup Mekke'ye İbn Hanefiyye'nin yanına gitmişlerdi. Genel anlatıma göre İbn Hanefiyye onlara net bir cevap vermemiş, heyettekiler de bunu izne hamletmişlerdir. İmâmiyye fırkasının mütekellimlerinin aktardığına göre ise heyet İbn Hanefiyye ile görüşünce o, “Kalkın, benim imamım ve sizin imamınız olan Ali b. Hüseyin'e gidelim.” demiş, ardından heyettekiler ile birlikte onun huzuruna gitmiştir. Heyet, sorularını Ali b. Hüseyin'e aktardığında o, amcası İbn Hanefiyye'ye hitaben, “Amca, zenci bir köle bile Ehl-i Beyt'in taraftarı olsa insanlara ona uymak vacip olurdu. Bu iş için seni veli tayin ediyorum. Dilediğin gibi hareket et.” cevabını vermiştir.⁵¹³ Alınan bu cevap karşısında heyettekiler, “Ali b. Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye bize izin verdi.” demişlerdir.⁵¹⁴ Aktarılan bu rivâyete göre Ali b. Hüseyin, Muhtâr ve hareketini doğrudan olmamakla beraber amcası İbn Hanefiyye'yi vekil kılarak bir nevi yönetmiştir.⁵¹⁵

İmâmî ulema, Ali b. Hüseyin ile Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetleri ile ilgili çeşitli rivâyetler aktarmışlardır. Meclisî'nin aktardığına göre İbn Hanefiyye'nin imâmetini savunan Ebû Büceyr adında Ahvazlı bir âlim, hac zamanında İbn Hanefiyye'nin genç bir çocuk ile konuşmasına ve ona “efendi” diye hitap etmesine şahit olmuştur. Duruma şaşırان Ebû Büceyr, İbn Hanefiyye'ye kendisinin itaat edilmesi gereken imam olduğu halde neden genç birine “efendim” diye hitap ettiğini sormuş, İbn Hanefiyye de, “Evet, vallahi o benim imamımdır.” cevabını vermiştir. Ebû Büceyr genç kişinin kim olduğunu sorduğunda onun Ali b. Hüseyin olduğu cevabını almış, bunun üzerine Keysâniyye görüşlerini terk ederek Ali b. Hüseyin'in imâmeti görüşünü benimsemiştir.⁵¹⁶

⁵¹² Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 25-27; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 62-64.

⁵¹³ Hillî, *Zevbû'n-nüdâr*, s. 95-97; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 365.

⁵¹⁴ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 365.

⁵¹⁵ Müderrisî, Seyyid Muhammed Takî, *et-Târîhu'l-İslâmî -dürûs ve iber-* Beyrut: Merkezü'l-asrî li's-sekâfeti ve'n-neşr, 1435/2014, s. 142-144; Aksu, *Marîfet-i Âl-i Muhammed*, s. 501.

⁵¹⁶ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 347-348.

İbn Hanefiyye'den önce Ali b. Hüseyin'in imam olduğunu anlatan bir başka olay daha nakledilmiştir. Buna göre Ebû Hâlid el-Kâbilî adında biri uzun süre İbn Hanefiyye'nin hizmetini görmüş ve bu sürede onun imamlığı konusunda şüpheye düşmemiştir. Ancak bir gün ona imâmeti hakkında soru sormuş, İbn Hanefiyye “Benim, senin ve tüm müslümanların imamı kardeşimin oğlu Ali'dir.” cevabını verince Ebû Hâlid, Ali b. Hüseyin'in huzuruna gitmiştir. İçeri girdiği sırada Ali b. Hüseyin, kendisine annesinin dışında kimsenin bilmediği ismi⁵¹⁷ ile hitap edince, Ebû Hâlid onun imâmetine inanmış ve ona İbn Hanefiyye tarafından gönderildiğini belirtmiştir.⁵¹⁸

İmâmî âlim Ebû Ca'fer Tûsî'nin (ö. 460/1067) aktardığı anlatıma göre İbn Hanefiyye ile Ali b. Hüseyin arasında imâmet hakkında tartışma çıkmış ve İbn Hanefiyye kardeşi Hz. Hüseyin'den sonra imam olmaya daha layık olduğunu bildirmiştir. Ali b. Hüseyin de buna karşılık, “*Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar.*”⁵¹⁹ âyetini imâmetine delil olarak getirmiş, ayrıca aralarındaki tartışmaya hakem olarak Hacerü'l-esved'i önermiştir. İbn Hanefiyye önce cansız bir taşın duyup cevap veremeyeceğini belirtmesine rağmen sonradan Hacerü'l-esved'in aralarında hakem olmasını kabul etmiş, bunun üzerine ikisi de taşa yaklaşıp konuşmuşlardır. Ali b. Hüseyin'in duasının ardından taşın sarsılarak, “Ey Muhammed! İmâmeti Ali b. Hüseyin'e teslim et.” demesi üzerine İbn Hanefiyye imamlık iddiasından çekilmiştir.⁵²⁰ Ayrıca İbn Bâbeveyh el-Kummî'nin (ö. 381/991) aktardığına göre Ca'fer es-Sâdık, “Muhammed b. Hanefiyye, Ali b. Hüseyin'i (imâmet konusunda) ikrar edene kadar ölmedi.” demiştir.⁵²¹

Aktarılan rivâyetlerden anlaşıldığı üzere İmâmiyye fırkası mütekellimleri, İslâm Tarihi ve İslâm Mezhepleri Tarih'inde geçen bilgilerin aksine İbn Hanefiyye'nin Ali b. Hüseyin'in imâmetini benimsediği kanaatindedirler. İmâmet meselesine salt olarak Hz. Hüseyin ve evladı penceresinden bakan İmâmiyye fırkası için yukarıdaki rivâyetler Ali b. Hüseyin'in imâmeti iddiasına delil teşkil etmektedir. Ancak aktarılan rivâyetlere tarihî açıdan bakıldığında olayların baş aktörü olarak Ali b. Hüseyin'i göstermek pek tutarlı gözükmemektedir. Hz. Hüseyin Kerbelâ'da şehit edilince arkada kalan oğlu Ali b. Hüseyin yaşının küçüklüğünden dolayı öldürülmemiş ve Yezîd b. Muâviye tarafından

⁵¹⁷ Kenker.

⁵¹⁸ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 348.

⁵¹⁹ Enfâl 4/75.

⁵²⁰ Tûsî, *Kitâbü'l-Ğaybe*, s. 18-19; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 347-348. İbn Hanefiyye'nin Ali b. Hüseyin'in imâmetini kabul ettiği bilgisi için bk. Gölpınarlı, Abdülbâki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2016, s. 126.

⁵²¹ İbn Bâbeveyh, *Kemâlü'd-dîn*, I, 66.

Medine'ye gitmesine müsaade edilmiştir. Ayrıca Meclisî'nin de ifade ettiği gibi İbn Hanefiyye Ali b. Hüseyin'den yaşça büyüktür⁵²² ve Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra Ehl-i Beyt'in hamiliğini Medine'deki Ali b. Hüseyin değil, Mekke'deki İbn Hanefiyye ile Abdullah b. Abbas yapmışlardır.⁵²³ Tüm bunlardan hareketle İmâmî ulemanın aktardığı rivâyetlerde İbn Hanefiyye'nin kendinden yaşça küçük olduğu bilinen Ali b. Hüseyin'e imam demesi mezkûr itirazlar göz önüne alındığında özellikle vurgulanmış olabilir.

3.2. Nübüvvet Görüşü Bağlamında Muhtâr'ın Gulât Fırkalara Etkisi

Genel olarak İslâm mezheplerinde nübüvvet iddiası iki şekilde kendisini göstermektedir. Birincisi, davetçi veya fırka mensuplarının tâbî oldukları imamı nebî olarak tanımlamasıdır. İkincisi ise kişinin bir imama veya fırkaya tâbî olduğu halde bizzat kendisinin nübüvvetini iddia etmesidir. Davetine çağırdığı imamın değil de kendisinin nübüvvetini iddia eden ilk kişi Muhtâr es-Sekafî'dir. Onun başlatmış olduğu bu akım daha sonraki Şîf-Gulât fırkalara bir nevi öncülük teşkil etmiş ve birçok kişi nebîliğini ileri sürmüştür. Öncelikle kendi tâbî oldukları imamın nebî olduğunu iddia eden fırkalar ele alınacak, ardından Muhtâr'ın başlattığı akıma uyararak kendisinin nübüvvetini ilan eden şahıslar tespit edilerek, bunlar hakkında bilgi verilecektir.

3.2.1. İmamlarının Nübüvvetini İddia Eden Fırkalar

İmamlarını nebîlik makamında görenlere kaynaklarda Sebeiyye şeklinde isimlendirilen fırkanın Hz. Ali'nin nebîliğini iddia etmesi örnek olarak verilebilir.⁵²⁴ Bu grup Hz. Ali'nin nebî olduğunu kabul etmekle yetinmemiş, daha da ileri giderek onun ilâh olduğunu da iddia etmişlerdir.⁵²⁵ Sebeiyye inancına benzer bir görüşü Gurâbiyye olarak bilinen fırka da savunmuştur.⁵²⁶

Benzer yaklaşımlar Keysâniyye fırkalarından bazılarında da görülmektedir. Keysâniyye fırkalarından Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybete ermeyip kesin öldüğüne kâni olanlar, imâmetin onun oğlu Ebû Hâşim'e geçtiğini iddia etmiş ve Hâşimiyye fırkası olarak anılmışlardır. Bu fırka mensuplarına göre İbn Hanefiyye oğlu Ebû Hâşim'e

⁵²² Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLV, 347. Ayrıca Nâşî el-Ekber'in aktarımında da geçtiği üzere Ali b. Hüseyin'in imâmetini savunanlar "Fâtımiyye" olarak isimlendirilmiş ve mensupları onun imâmete layıklığını ve yaşının küçüklüğünden dolayı bâliğ olup olmadığını tartışmışlardır. Bk. Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme*, s. 25. İlâveten Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra Ali b. Hüseyin'in çocuk olmasından dolayı imamlığı İbn Hanefiyye'ye nakleden bir grup için bk. Fahreddin Râzî, *Muhassal*, s. 245.

⁵²³ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, s. 118.

⁵²⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 205.

⁵²⁵ İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 123.

⁵²⁶ Ebû Zehre, *Muhâdarât fî târihi'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, s. 53.

ilimlerin sırlarını, âfak ve enfüs üzerine tatbik edilmesi gereken metotlara muttali olmayı, âyetlerin te'vil yöntemleri, zâhirin bâtın üzerine tasviri gibi bir takım şeyleri öğretmiştir. Bu, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye münhasıran öğrettiği bir ilimdir. O da daha sonra bunları oğlu Ebû Hâşim'e öğretmiştir. Fırka mensuplarına göre bu tarz ilimlerin kendisinde bulunduğu kişi gerçek imam olur.⁵²⁷ Daha sonra Hâşimiyye fırkası mensuplarından bazıları Ebû Hâşim'in nebî olduğunu ileri sürmüştür.⁵²⁸ Buna mukabil İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) aktardığı göre Keysâniyye'den bir fırka Hz. Ali ve üç oğlunun (Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye) nebî olduğunu söylemiştir.⁵²⁹

3.2.2. Nübüvvet İddiasında Bulunan Şahıslar

İslâm Tarihi'nde kendi nübüvvetini ilan eden ilk kişi olan Muhtâr, bu iddiasıyla kendisinden sonra gelen şahıslar üzerinde de etkili olmuş, onlara bir örnek ve rol model teşkil etmiştir. Bu başlık altında Muhtâr'ın nübüvvet iddia eden şahıslara etkisi o kişilerin Keysâniyye ekolünden gelmeleri veya Kûfe bölgesinde faaliyet göstermeleri açısından ele alınacaktır.

3.2.2.1. Hamza b. Umâre el-Berberî

Muhtâr'ın ölümünden sonra Keysâniyye fırkasından Hamza b. Umâre el-Berberî adında bir Medineli kendisinin nebî, İbn Hanefiyye'nin ise ilâh olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşünün yanı sıra kendisinin imam olduğunu da belirterek gökten yedi hikmet indiğini ve bunlarla yeryüzünü fethedip oraya hâkim olacağını iddia etmiştir. Onun ortaya attığı bu iddialar Kûfe ve Medine'den bir grup tarafından kabul edilmiş ve söz konusu grup Hamza b. Umâre'ye tabi olmuştur.⁵³⁰

3.2.2.2. Beyân b. Sem'an

İbn Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim vefatına yakın bir zamanda imâmeti Beyân b. Sem'an et-Temimî en-Nehdî (ö. 119/737) adında birine vasiyet etmiştir.⁵³¹ Kûfe'de samancılık yapan Beyân,⁵³² Ebû Hâşim'in ölümünden sonra nübüvvet iddiasında bulunmuştur.⁵³³ Bu iddiasını desteklemek maksadıyla Âl-i İmrân 138. âyette⁵³⁴ geçen

⁵²⁷ Şehristânî, *el-Milel*, I, 149; Fahreddin Râzî, *Muhassal*, s. 245.

⁵²⁸ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 37.

⁵²⁹ İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 43.

⁵³⁰ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 32-33; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 64.

⁵³¹ Eş'arî, *Makâlât*, s. 95.

⁵³² Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 65.

⁵³³ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 37.

“beyân” sözcüğünde kendisinin kastedildiğini ileri sürerek, “Beyân benim, yol gösterici ve öğüt verici benim.”⁵³⁵ demiştir.

Ebû Hâşim’in vasiyeti sebebiyle Keysâniyye fırkası geleneğinden gelen Beyâniyye⁵³⁶ kolu, “Ebû Hâşim, Allah’ın bir açıklayıcısı olarak nebîdir, bu durumda Beyân da bir nebîdir.”⁵³⁷ şeklinde çıkarım yaparak onun nebî olduğunu söylemiş, hatta bazıları onun ilâh olduğunu ileri sürmüştür.⁵³⁸

Nübüvvet iddiasından sonra Ali b. Hüseyin’in (Zeynelâbidîn) oğlu Muhammed el-Bâkır’a mektup yazarak, “Bana uy ki selâmete eresin, derecen artar, kurtuluşa erer ve zenginleşirsin. Zira sen Allah’ın nübüvvet ve risâleti kime vereceğini bilmezsin. Elçinin üzerine düşen tebliğden ibarettir.”⁵³⁹ diyerek nübüvvetini ona da tebliğ eden Beyân, itikadî sapkınlıklarından ötürü Emevîlerin Irak valisi Hâlid b. Abdurrahman el-Kasrî (ö. 126/743) tarafından öldürülmüştür.⁵⁴⁰

3.2.3.3. Mugîre b. Saîd el-Iclî

Beyân b. Sem’an ile muasır olan Mugîre b. Saîd el-Iclî (ö. 119/737)⁵⁴¹ kaynaklarda Muğîriyye fırkasının kurucusu olarak bilinir.⁵⁴² Onun kurucusu olduğu bu fırka gulât fırkalardan sayılır.⁵⁴³ Kaynaklarda Mugîre’nin Kûfe’de Becîle’nin azatlısı olduğu⁵⁴⁴ veya Hâlid b. Abdurrahman el-Kasrî’nin azatlı kölesi olduğu⁵⁴⁵ geçmektedir. O, Muhammed el-Bâkır’dan sonra imâmetin Muhammed b. Abdullah Nefsü’z-Zekiyye’ye (ö. 145/762) geçtiğini söylemiş, onun ölümünün ardından kendi imâmetini ve nebîliğini iddia etmiştir.⁵⁴⁶

⁵³⁴ “Bu (Kur’an), insanlar için bir açıklama, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür.” Âl-i İmran 3/138.

⁵³⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 208.

⁵³⁶ Beyâniyye ve görüşleri için bk. Tucker, William F, “Beyân b. Sem’an ve Beyâniyye: Emevî Irak’ının Şîî Aşırıları”, çev. Yusuf Benli, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, III, 1, (2003): 217-232.

⁵³⁷ Nevbahtî, *Fıraku’ş-Şî’a*, s. 73.

⁵³⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 208.

⁵³⁹ Kummî, *Kitâbu’l-Makâlât*, s. 37; Nevbahtî, *Fıraku’ş-Şî’a*, s. 73.

⁵⁴⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 208-209; Şehristânî, *el-Milel*, I, 152.

⁵⁴¹ Ebû Zehre, *Muhâdarât fî târihi’l-mezâhibi’l-fikhiyye*, s. 54.

⁵⁴² Muğîriyye ve görüşleri için bk. Tucker, William F, “Âsiler ve Gnostikler: el-Muğîre İbn Sa’id ve Muğîriyye”, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi (AÜİF)*, 5, (1992): 203-216.

⁵⁴³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 210.

⁵⁴⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 43.

⁵⁴⁵ Şehristânî, *el-Milel*, I, 180.

⁵⁴⁶ Şehristânî, *el-Milel*, I, 180; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 210; Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü’l-în*, s. 222.

Nübüvvet ilanının ardından Mugîre, İsm-i A‘zâm’ı bildiğini ve onunla ölüleri dirilttiğini, orduları hezimete uğrattığını iddia etmiştir.⁵⁴⁷ Ayrıca o, mabudunun, başında nurdan tac olan bulunan bir nur olduğunu ve uzuvlarının insanlara benzediğini, ancak o uzuvların arapça (ebced) harflerden oluşuklarını belirtmiştir.⁵⁴⁸ Buna ilaveten mabudunun hikmet fişkırان bir kalbi olduğunu ileri sürerek A‘lâ sûresinin birinci ve ikinci âyetlerini yaratılış teorisine dayanak kılmıştır.⁵⁴⁹ Aşırı teşbihçi bir zihniyete sahip olan Mugîre, nübüvvetini iddia ettikten sonra tıpkı Beyân gibi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî tarafından öldürülmüştür.⁵⁵⁰

3.2.3.4. Ebû Mansûr el-İclî ile Oğlu Hüseyin

Mansûriyye⁵⁵¹ fırkasının kurucusu olan Ebû Mansûr el-İclî (ö. 123/741) de nübüvvet iddiasında bulunmuştur. Kendisi Kûfe ehlinden olup Abdülkays kabilesine mensup, çölde yaşayan ve okuma yazma bilmeyen bir kimsedir.⁵⁵² Muhammed el-Bâkır’dan sonra imâmetin kendisine geçtiğini söylemiştir.⁵⁵³ İnsanların kendisine tâbî olduğunu gördükten sonra sapkın görüşlerini arttırmış göğe yükseldiğini, orada Rabb’inin başını okşadığını⁵⁵⁴ dile getirmiştir. İddia ettiğine göre Rabb’i ona, “Ey oğulcuğum git ve benden tebliğ et.”⁵⁵⁵ demiştir. Bu olay sebebiyle âyetten⁵⁵⁶ de iktibas yaparak kendisini ‘gökten düşen bir parça’ olarak tanımlamıştır.⁵⁵⁷

Ebû Mansûr kendisinin nebî-rasûl olduğunu ve Allah’ın onu dost edindiğini belirtmiştir.⁵⁵⁸ O, Allah’ın ilk yarattığı kişinin Hz. İsâ olduğunu, onun ardından da Hz. Ali’yi yarattığını iddia ederek Allah’ın elçilerinin asla kesintiye uğramayacağını ileri sürmüştür.⁵⁵⁹ Bu iddiasından yola çıkarak sırasıyla Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin,

⁵⁴⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 210.

⁵⁴⁸ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü’l-‘în*, s. 222.

⁵⁴⁹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 180-181.

⁵⁵⁰ Mağribî, Ali Abdülfettâh, *el-Fıraku’l-kelâmiyyetü’l-İslâmiyye*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1415/1995, s. 142.

⁵⁵¹ Mansûriyye ve görüşleri için bk. Tucker, William F. “Ebû Mansûr el-‘İclî ve Mansûriyye”, çev. Ethem Ruhi Fırlı, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi (AÜİF)*, 5, (1982): 217-229.

⁵⁵² Kummî, *Kitâbu’l-Makâlât*, s. 46.

⁵⁵³ Şehristânî, *el-Milel*, I, 181-182.

⁵⁵⁴ Nevbahtî, *Fıraku’ş-Şî’a*, s. 78.

⁵⁵⁵ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü’l-‘în*, s. 223.

⁵⁵⁶ “Gökten düşmekte olan parçalar görseler, ‘Bunlar, üst üste yığılmış bulutlardır.’ derler.” Tûr 52/44.

⁵⁵⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 215.

⁵⁵⁸ Kummî, *Kitâbu’l-Makâlât*, s. 46; Nevbahtî, *Fıraku’ş-Şî’a*, s. 78.

⁵⁵⁹ Eş‘arî, *Makâlât*, s. 74.

Muhammed b. Hanefiyye, Ali b. Hüseyin ve kendisinin nebî olduğunu ve nübüvvetin kendisinin altıncı nesline kadar devam edeceğini söylemiştir.⁵⁶⁰

Ebû Mansûr, Muhtâr'ın nübüvvet iddialarına benzer bir şekilde kendisine Cebrâil'in vahiy getirdiğini ve Hz. Peygamber'in tenzil, kendisinin ise te'vil için gönderildiğini ifade etmiştir.⁵⁶¹ Liderlerinin sapkınlığı sebebiyle Mânsuriyye fırkası gulât/aşırı görüşleri benimsemiş; haramları helal kılma,⁵⁶² muhaliflerini öldürmeyi helal görme⁵⁶³ ile kıyamet, cennet ve cehennem inkâr⁵⁶⁴ gibi görüşlere sahip olmuşlardır.

Emevîler zamanında Irak valisi olan Yusuf b. Ömer es-Sekafî (ö. 127/744) Ebû Mansûr'u öldürmüştür.⁵⁶⁵ Onun ölümünden sonra Mânsuriyye fırkası iki kola ayrılmış, Hüseyniyye⁵⁶⁶ kolu oğlu Hüseyin b. Ebû Mânsur altında toplanmış, Hüseyin de tıpkı babası gibi nübüvvetini iddia etmiştir.⁵⁶⁷

3.2.3.5. Ebu'l-Hattâb el-Esedî

Hattâbiyye fırkasının kurucusu Ebu'l-Hattâb b. Ebû Zeyneb el-Ecda' el-Esedî (ö. 143/760) nübüvvet konusunda yukarıda aktarılanlara benzer görüşler ortaya koymuştur.⁵⁶⁸ Ebu'l-Hattâb, her devirde konuşan (Nâtık) ve susan (Sâmit) iki peygamber olduğunu Hz. Muhammed'in nâtık, Hz. Ali'nin ise sâmit rasûl olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁹

Ebu'l-Hattâb başlangıçta kendisini Ca'fer es-Sâdık'a sevdirmiş olmasına rağmen onun ortaya attığı gulât fikirleri öğrendiğinde Ca'fer ondan teberri etmiş ve onu lanetlemiştir.⁵⁷⁰ Buna rağmen Ebu'l-Hattâb insanlara kendisinin Ca'fer es-Sâdık'ın yardımcısı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Ca'fer'in onu vasî tayin ederek kendisine İsm-i A'zâm'ı öğrettiğini ileri sürmüştür. İddiasını daha da ileri götüren Ebu'l-Hattâb, risaletini ileri sürerek meleklerden biri olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷¹ Yine ona göre imamlar, önce

⁵⁶⁰ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 47; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 78.

⁵⁶¹ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 47.

⁵⁶² Irakî, *el-Fıraku'l-müfterika*, s. 41.

⁵⁶³ Şehristânî, *el-Milel*, I, 182.

⁵⁶⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 215.

⁵⁶⁵ Eş'arî, *Makâlât*, s. 75; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 215.

⁵⁶⁶ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürû'l-'în*, s. 223.

⁵⁶⁷ Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 79.

⁵⁶⁸ Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 82-83.

⁵⁶⁹ Eş'arî, *Makâlât*, s. 75-77.

⁵⁷⁰ Şehristânî, *el-Milel*, I, 183.

⁵⁷¹ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 51.

peygamber sonra ilâh olurlar.⁵⁷² Aşırı sapkın görüşleri sonrası Ebu'l-Hattâb, Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer Mansûr'a (ö. 158/775) karşı ayaklanmış ve Îsâ b. Mûsâ (ö. 167/783) onu Kûfe kırsalında öldürmüştür.⁵⁷³ Ebu'l-Hattâb'ın ölümünden sonra tâbiîleri beş fırkaya ayrılmıştır.⁵⁷⁴

O fırkalardan biri olan Bezîğîyye fırkasının lideri, Kûfe'li dokumacı Bezîğ,⁵⁷⁵ Ca'fer es-Sâdık'ın ilâh olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁶ Bezîğ, tıpkı Ebu'l-Hattâb gibi Ca'fer es-Sâdık tarafından gönderilen nebî ve resul olduğunu iddia etmiştir.⁵⁷⁷ Âl-i İmrân sûresinin 145. âyetini⁵⁷⁸ her mümine vahiy geleceği şeklinde te'vil etmiştir.⁵⁷⁹ Benzer şekilde fırka mensupları Mâide sûresi 111. âyette⁵⁸⁰ geçen Havârilere kendileri olduğunu ve Nahl sûresi 68. âyetten⁵⁸¹ hareketle bal arısına vahiy caiz olduğu durumda kendilerine vahyedilmesinin daha caiz olduğunu iddia etmişlerdir.⁵⁸² Bezîğ, ashabı arasında Cebrail ve Mîkâil'den daha üstün olanların bulunduğunu ifade ederek insanın kemâle erdiği takdirde öldüğünün söylenemeyeceğini belirtmiştir.⁵⁸³

Son tahlilde nübüvvet iddiasında bulunan kişiler dönemin valileri tarafından öldürülmüş, gerek Sünnî gerek Şîî kelimeler onları gulât akidesinde olduklarını belirterek küfre düşüklerini ifade etmişlerdir.⁵⁸⁴ Sırasıyla Hamza b. Umâre, Beyân b. Sem'an, Mugîre b. Saîd, Ebû Mansûr, Hüseyin b. Ebû Mansûr, Ebu'l Hattâb, Bezîğ el-Hâik, gibi kişiler bizzat nübüvvet iddiasında bulunmuştur. Mezkûr kişilerin nübüvvet iddiasında bulunmalarının arka planında Muhtâr'ın temellerini attığı Keysânîyye ekolünden gelmelerinin veya Kûfe şehrinin bu türden inançların merkezi ve menbaı

⁵⁷² Şehristânî, *el-Milel*, I, 183.

⁵⁷³ Eş'arî, *Makâlât*, s. 77.

⁵⁷⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 218.

⁵⁷⁵ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 52.

⁵⁷⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 219.

⁵⁷⁷ Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 84.

⁵⁷⁸ "Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez". Âl-i İmran 3/145.

⁵⁷⁹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 184.

⁵⁸⁰ "Havârilere 'Bana ve peygamberime iman edin' diye ilham ettiğimde onlar 'İman ettik, şahit ol ki bizler yürekte teslimiyet içindeyiz' demişlerdi." Mâide 5/111.

⁵⁸¹ "Ve rabbın bal arısına şöyle ilham (vahyetti) etti: 'Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin.'" Nahl 16/68.

⁵⁸² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 219.

⁵⁸³ Şehristânî, *el-Milel*, I, 184.

⁵⁸⁴ Bağdâdî, Abdülkâhîr b. Tâhîr, *Usûlü'd-dîn*, İstanbul: Matba'atü'd-Devle, 1346/1928, s. 331-332; İbn Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk), Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali, *el-İ'tikâdât*, thk. İsmâ Abdüsseyyid, Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li elfiyeti's-şeyhi'l-Müfid, 1413/1993, s. 97; Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *Tashîhu İ'tikâdâtü'l-imâmiyye*, thk. Hüseyin Dergâhî, Mehr: el-Mu'temeru'l-Âlemî li elfiyeti's-şeyhi'l-Müfid, 1413/1993, s. 131-132.

olmasının yer aldığı söylenebilir. Kişilerin bu tür iddiada bulunmaları genel olarak siyasi çekişmenin bir yansıması, güç devşirmenin bir aracı ve mevcut iktidarlara muhalefetin bir sembolü haline gelmiştir. Ayrıca diğer İslâm beldelerine nazaran bu türden fikirlerin sadece Kûfe’de dillendiriliyor olması da son derece önemlidir. Bölgede Mevalî unsurlarının bulunması bu tür inançların tutunmasına katkı sağlamıştır.

3.3. Bedânın Sonraki Dönem Şîî Fırkalara Etkisi ve İmâmiyye Fırkasında Akide Halini Alması

İslâm Tarihi’nde ilk olarak Muhtâr es-Sekafî’nin (ö. 67/687) iddia ettiği kehanetin gerçekleşmemesi sonucu Ra’d sûresi 39. âyetini⁵⁸⁵ delil getirerek ifade ettiği bedâ kavramı, kendisinden sonra gelişen Şîî literatürde onun kullanımına benzer şekilde kullanılmıştır. Muhtâr’ın bedâ görüşü bir önceki bölümde detaylı olarak geçmişti. Aşağıda ise kronolojik sıra esas alınarak bedâ kavramının gelişim süreci anlatılacaktır.

3.3.1. Ebu’l-Hattâb el-Esedî ve Bedâ

Muhtâr sonrası dönemde lideri Ebu’l-Hattâb el-Esedî (ö.138/755) olan Hattâbiyye fırkasında da Muhtâr’ın ortaya attığı bedâ görüşüne benzer bir görüş ortaya çıkmıştır. Ebu’l-Hattâb ve taraftarlarının aşırı görüşlerinden haberdar olan Abbâsî valisi Îsâ b. Mûsâ harekete geçerek onlarla savaşmıştır. Hattâbiyye fırkası mensupları Îsâ b. Mûsâ’nın askerlerine karşı taş, kamış ve bıçaklarla çok şiddetli şekilde karşılık vermiş, bunun üzerine Ebu’l-Hattâb adamlarına, “Onlarla savaşın, sizin kamışlarınız onlara karşı mızrak ve kılıç vazifesi görür. Onların kılıçları ve silahları size zarar vermez ve sizi yaralamaz.”⁵⁸⁶ demiştir.

İki grup arasında vuku bulan savaşta Ebu’l-Hattâb’ın otuz civarında adamı ölünce geriye kalanlar onun sözünü hatırlatmışlar ve kamışların düşmanlara tesir etmediğini ifade etmişlerdir.⁵⁸⁷ Adamlarının bu itirazı üzerine Ebu’l-Hattâb, Sünnî/Genel⁵⁸⁸ râvilerin aktardığına göre, “Sizin hakkınızda Allah bedâ ettiyse bunda benim suçum nedir?” demiş;

⁵⁸⁵ “Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O’nun yanındadır.” Ra’d 13/39.

⁵⁸⁶ Nevbahtî, *Fıraku’ş-Şî’a*, s. 117-118.

⁵⁸⁷ Kummî, *Kitâbu’l-Makâlât*, s. 82.

⁵⁸⁸ Metinlerde “el-Amme” olarak geçmektedir.

Şîî râvilere göre ise “Ey kavim, siz belaya maruz kaldınız, imtihana uğradınız ve öldürölmenize, şehit düşmenize izin verildi.” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁸⁹

Sünnî/Genel râvilerin aktarımından hareketle Muhtâr es-Sekafî ile Ebu’l-Hattâb, bedâ kavramını benzer olay ve sonuç ilişkisi içerisinde kullanmışlardır. Zira ikisi de nübüvvet iddiasında bulunmakla birlikte Kûfe bölgesinde faaliyet göstermiş ve adamlarına vaad ettikleri şeyin gerçekleşmemesi sonucu Allah’ın bedâ ettiğini dile getirmişlerdir.

3.3.2. Ca’fer es-Sâdık ve Bedâ

Muhtâr es-Sekafî’nin öncülük ettiği ve onun dile getirdiğine benzer bir muhtevâyı Ebu’l-Hattâb el-Esedî’de gördüğümüz bedâ kavramı, kendini esaslı bir şekilde Ca’fer es-Sâdık (ö. 148/765) zamanında göstermiştir. Klasik Şîî/İmâmî ulemanın eserlerinde geçen anlatıma göre Ca’fer es-Sâdık kendisinden sonra imamın, oğlu İsmâil b. Ca’fer (ö. 138/755-56) olacağını söylemiş, ancak İsmâil babası hayatta iken vefat etmiştir.⁵⁹⁰ Ca’fer es-Sâdık da bunun üzerine, “Allah’a oğlum İsmâil konusunda bedâ olduğu gibi hiçbir konuda bedâ olmamıştır.”⁵⁹¹ demiştir. Şîî fırak kitaplarının haber verdiğine göre Ca’fer es-Sâdık’ın bu sözü üzerine bir grup Ca’fer’in imâmetini reddedip, “Ca’fer bize yalan söylediği için imam değildir, çünkü imamlar asla yalan ve olmayacak şeyler söylemezler.” demiştir. Yine onlar Ca’fer’in bedâ ile ilgili sözünü ve Allah’ın böyle bir dilemesini (meşietini) inkâr ederek, “Bu batıldır ve caiz değildir.” demek suretiyle Ca’fer es-Sâdık’ın imâmetinden vazgeçmişlerdir.⁵⁹²

Ca’fer es-Sâdık’ın bedâyı ifade eden yukarıdaki sözü nedeniyle onun imâmetini reddeden ve bedâyı kabul etmeyen grup, Zeydiyye fırkalarından olan Bütriyye fırkası lideri Süleyman b. Cerîr’in (ö. 187/803) görüşünü benimsemişlerdir.⁵⁹³ Süleyman b. Cerîr, Râfıza imamlarını ta’n etmiş ve onların taraftar kazanmak için bedâ ve takiyye şeklinde iki metoda sahip olduklarını, bu sayede imamların yalan söylediklerini anlamının mümkün olmadığını belirtmiştir.⁵⁹⁴ Süleyman bedâ konusunda, imamların

⁵⁸⁹ Kummî, *Kitâbu’l-Makâlât*, s. 82; Nevbahtî, *Fıraku’s-Şî’a*, s. 118; Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, s. 207-208.

⁵⁹⁰ Kummî, *Kitâbu’l-Makâlât*, s. 77-78; Nevbahtî, *Fıraku’s-Şî’a*, s. 109-110.

⁵⁹¹ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *el-İ’tikadât*, s. 41.

⁵⁹² Kummî, *Kitâbu’l-Makâlât*, s. 78; Nevbahtî, *Fıraku’s-Şî’a*, s. 109-110.

⁵⁹³ Kummî, *Kitâbu’l-Makâlât*, s. 78; Nevbahtî, *Fıraku’s-Şî’a*, s. 109-110.

⁵⁹⁴ Kummî, *Kitâbu’l-Makâlât*, s. 78; Nevbahtî, *Fıraku’s-Şî’a*, s. 110; Şehristânî, *el-Milel*, I, 159; Fahreddin Râzî, *Muhassal*, s. 249-250.

kendilerinin güç ve kuvvet sahibi olacaklarını söyleyip de aksi gerçekleştiğinde Allah'ın bedâ ettiğini iddia ettiklerini aktarmıştır.⁵⁹⁵

Kummî ve Nevbahtî'nin eserlerinde geçen anlatıma göre ise Süleyman bedâ konusunda şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

İmamlar olmuş şeylerin bilgisi ve ileride olacak şeylerin haberleri konusunda kendilerini, tâbiîlerinin katında peygamberler makamında gösterirler. Tâbiîlerine yarın veya daha sonraki günlerde şunlar şunlar olacak derler, eğer söyledikleri şey olursa 'Biz size onun olacağını söylemiştik, zira biz de Allah'ın peygamberlerine bildirdiği şeyleri bilebiliriz. Peygamberler ile Allah arasındaki sebepler (esbâb) imamlar ile Allah arasında da vardır.' derler. Söyledikleri sözlerin gerçekleşmemesi halinde ise 'Allah bu konuda bedâ etti onu oluşturmadı.' derler.⁵⁹⁶

Sonraki dönem İmâmî geleneği teşkil edecek olan grup ise İsmâîl hakkında babası Ca'fer'in bedâ sözünü kabul etmiş, imam olarak da yaşça en büyük oğul Abdullah b. Ca'fer el-Eftâh'ı (ö. 149/766) benimsemiştir. Abdullah'ın, babası Ca'fer'in vefatından yetmiş gün sonra ölmesi genel çoğunluğu diğer kardeş Mûsâ b. Ca'fer'in (ö. 183/799) imâmeti görüşüne sevk etmiştir.⁵⁹⁷

3.3.3. Ali el-Hâdî ve Bedâ

Ca'fer es-Sâdık zamanında oğlu İsmâîl b. Ca'fer ile gündeme gelen bedâ, yaklaşık bir asır sonra İmâmiyye fırkasının onuncu imâmı olarak bilinen Ali b. Muhammed b. Ali b. Mûsâ (Ali en-Nakî veya el-Hâdî) (ö. 254/868) zamanında da benzer bir olayda benzer şekilde dile getirilmiştir. Ali el-Hâdî'nin ashabından bir grup imamları ölürse yerine oğlu Muhammed'in imâmete geleceğini düşünmüşlerdir. Ancak Muhammed babasından önce vefat etmiştir. Onun ölümünü kabul etmeyen grup, babası Ali el-Hâdî'nin Muhammed'i işaret ettiğini delil getirerek, "İmamın yalan söylemesi caiz olmadığı gibi, bu hususta bedâ da caiz değildir." demişlerdir.⁵⁹⁸

Söz konusu gruba göre Muhammed'in, babası hayattayken öldüğü iddia edilse de aslında o ölmemiştir. Babası Ali el-Hâdî'nin, Muhammed'i korktuğu için gizlediği kanaatinde olan bu gruba göre Muhammed 'Kâim Mehdî'dir.⁵⁹⁹ Kummî ve Nevbahtî'nin anlatımına göre bu fırka mensupları İsmâîl b. Ca'fer hakkındaki görüşlerin aynısını Muhammed hakkında da dile getirmişlerdir.⁶⁰⁰ Anlaşılan o ki bu grup da tıpkı İsmâîl b.

⁵⁹⁵ Şehristânî, *el-Milel*, I, 159; Fahreddin Râzî, *Muhassal*, s. 249-250.

⁵⁹⁶ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 78; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 111-112.

⁵⁹⁷ Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, s. 194.

⁵⁹⁸ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 101; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 148-149.

⁵⁹⁹ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 101.

⁶⁰⁰ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 101; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 148-149.

Ca'fer meselesinde olduğu gibi karşılarına bedâ kavramı çıkarılarak konunun üstünün kapatılacağına farkına varmış ve bedânın caiz olmadığını dile getirmişlerdir.

Küleynî'nin (ö. 329/941) aktardığı bir rivâyete göre Ali el-Hâdî, oğlu Muhammed'in ölümü sonrası diğer oğlu Hasan el-Askerî'ye (ö. 260/874), "Ey oğulcuğum, hakkında (hayırlı) bir durum meydana getiren Allah'a şükret."⁶⁰¹ demiştir. Küleynî'nin aktardığı bir başka rivâyete göre ise Ebû Hâşim el-Ca'ferî adında biri Muhammed öldüğü zaman Ali el-Hâdî'nin huzurunda içinden mevcut durumun İsmâil b. Ca'fer'in durumu gibi olduğunu geçirirken Ali el-Hâdî'nin, "Evet Ey Ebû Hâşim, Muhammed'den sonra Hasan el-Askerî ile ilgili bilinmeyen şeyde (imam olup olmama konusunda) Allah'ın bedâsı olmuştur. Onun durumu İsmâil'in ölümü sonrası Mûsâ konusunda bedâ olması gibidir. Benden sonra oğlum Hasan el-Askerî halefimdir."⁶⁰² demiştir.

Sonuç olarak altıncı imam Ca'fer es-Sâdık ve onuncu imam Ali el-Hâdî zamanında ortaya çıkan imâmet krizini çözmek için adeta bir çıkış kapısı olan bedâ kavramı, imamların nass ile tayin edildikleri ve masum oldukları akidesinin sarsılmaması için bir savunma yöntemi olarak kullanılmıştır. Şîîlerin bir kısmı bu anlayışı reddedip farklı fırkalara meyletmiş ancak genel çoğunluk imamlardan gelen bu türden sözleri kabul etmiştir. On iki imam anlayışının yerleşmesinden sonra özellikle İmâmiyye/İsnâaşeriyye fırkası kelimacıları, imamlar ve oğulları arasında meydana gelen bedâ olayını kelâmî açıdan ele almışlardır. Ancak onlar bedâ kavramını temellendirirken tarihte ilk defa bu kavramı kullanan Muhtâr es-Sekafî'ye değinmeksizin başlangıç noktası olarak Ca'fer es-Sâdık ile oğlu İsmâil olayını esas almışlardır.

3.3.4. Şîî/İmâmî Ulemaya Göre Bedâ

3.3.4.1. Klasik Dönem

Şîî/İmâmî müelliflerin eserlerinde bedâ konusunun işlendiği bölümler incelendiğinde imamlarından gelen rivâyetlere geniş yer verildiği görülmektedir. Örneğin Küleynî'nin, *Usûlü'l-Kâfî* adlı eserinde yer alan "Bedâ Bâbı" altında aktardığı rivâyetler sonraki müelliflerce bu konu ile ilgili temel rivâyetler olarak kabul edilmiş, Küleynî'nin söz konusu eseri de bu konuda temel kaynak sayılmıştır. Bu eserde bedâ ile ilgili imamlardan gelen çeşitli rivâyetler serd edilmiştir.

⁶⁰¹ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfî*, I, 241.

⁶⁰² Küleynî, *Usûlü'l-Kâfî*, I, 242.

Söz gelimi Ca'fer es-Sâdık bedâ ile ilgili olarak, “Hiçbir şey Allah’ı bedâ gibi yüceltmemiştir.”, “Allah gönderdiği her nebîde şu üç hasletin mutlaka bulunmasını zorunlu kılmıştır: O’na kulluğu ikrar etmesi, putlardan yüz çevirmesi ve Allah’ın dilediğini öncelemesi, dilediğini sonralamasıdır.”, “İnsanlar bedâ sözündeki ecri bilselerdi, onu söylemeyi ihmal etmezlerdi.”, “Allah için şu beş hasleti ikrar etmedikçe bir nebi asla peygamber olamaz: bedâ, meşiet, sücûd, ubudiyyet ve taat.”⁶⁰³ sözlerini söylemiştir. Ayrıca İmam Rızâ⁶⁰⁴ da “Allah bir nebîyi, ancak şarabın haramlığını emretmek ve Allah için bedâyı ikrar ile gönderir.”⁶⁰⁵ demiştir.

Zikredilen bu anlatımlarda bedâ övülmüş ve peygamberlerin tebliğ görevi olarak sayılmıştır. Küleynî’nin aktardığı bu rivâyetlerin yanı sıra İbn Bâbeveyh el-Kummî’nin (ö.381/991) kaydettiği rivâyetlere göre Ca'fer es-Sâdık’ın, bedâ kavramının sınırlarını çizmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İbn Bâbeveyh, Küleynî’nin Ca'fer’den aktardığı, “Allah cehalet sebebiyle bedâ yapmamıştır.”⁶⁰⁶ sözüne ilaveten “Kim Allah’ın dün bilmediği şeyde bugün bedâ ettiğini söylerse ben ondan uzağım.”, “Kim bir işte Allah’ın bedâ etmesinin ardından pişmanlık duyduğunu iddia ederse bize göre o Yüce Allah’ın inkârcısıdır.” ifadelerini kullanmıştır.⁶⁰⁷ Yine Küleynî’deki bir başka rivâyete göre de bir kişi Ca'fer’e, “Allah’ın dün ilminde olmayan şey bugün mü olur?” sorusunu sorunca Ca'fer, “Her kim böyle derse, Allah onu utandırır.”⁶⁰⁸ cevabını vermiştir.

Küleynî, bedânın Allah ile kullarının katındaki mesabesini ise Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık’tan aktardığı rivâyetlerle açıklamıştır. Muhammed el-Bâkır’dan gelen rivâyette o, “İlim iki çeşittir: Birincisi, yarattıklarından hiçbir kimsenin muttali olmadığı Allah’ın katında gizli olan ilim. Diğeri ise meleklerine ve rasüllerine öğrettiği ilim. O’nun katında gizli olan ilimde o dilediğini önceler, dilediğini sonralar, dilediğini sabit kılar.”⁶⁰⁹ ifadelerini kullanmıştır. Ca'fer es-Sâdık ise “Allah’ın iki ilmi vardır: Birincisi, gizli olan

⁶⁰³ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, I, 105-106. Yukarıdaki rivâyetlerin aksine Şehristânî, Ca'fer es-Sâdık’ın bedâ vb. görüşlerden teberrî ettiğini ifade etmiştir. Bk. Şehristânî, *el-Milel*, I, 167. Ek olarak Şehristânî bedâyı gulât’ın dört bid’atından biri olarak görmüştür. Bk. Şehristânî, *el-Milel*, I, 176.

⁶⁰⁴ Ali er-Rızâ, (ö. 203/819) İmâmiyye fırkasının yedinci imamı Mûsâ el-Kâzım’ın oğludur. Bk. Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, s. 197-198.

⁶⁰⁵ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, I, 106.

⁶⁰⁶ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, I, 106.

⁶⁰⁷ İbn Bâbeveyh, *el-İ'tikadât*, s. 41.

⁶⁰⁸ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, I, 106.

⁶⁰⁹ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, I, 105.

ilim ki, Allah'tan başkası bunu bilemez. Bedâ da bu ilimde olur. Diğerleri ise meleklerine ve rasûllerine öğrettiği ilimdir, biz onu bilebiliriz.”⁶¹⁰ demiştir.

Küleynî'nin aktardığı bu son iki rivâyette Allah'ın bedâ etmesi meleklerin, peygamberlerin ve imamların bilemeyeceği bir ilimde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle İsmâil b. Ca'fer ile Muhammed b. Ali el-Hâdî'nin imametleri meselelerinde bedânın olduğunu iddia etmek imkânsız görülmektedir.

Küleynî sonrası İmâmiyye âlim ve kelamcılarında İbn Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk), Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Ebû Ca'fer Tûsî ve Muhammed Bâkır Meclisî gibi isimler Küleynî'nin aktardığı rivâyetleri tasdik ederek çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Küleynî'den sonra İbn Bâbeveyh'e gelindiğinde bedânın daha çok sözlük anlamında ve neshe benzetilmiş şekilde kullanıldığı ve açıklandığı dikkati çekmektedir.⁶¹¹

İbn Bâbeveyh, bedâyı 'zuhur/ortaya çıkma' olarak kabul eder.⁶¹² Ona göre Allah bir şeyi yaratmaya başlar ve onu başka bir şeyden önce yaratır. Sonra bu ilk şeyi yok eder ve sonrakini yaratmaya başlar veyahut Allah bir şeyi emreder, sonra onu yasaklar veya yasakladığı bir şeyi sonra emreder. İbn Bâbeveyh, hükümlerin neshi, kıblenin değişmesi ve dul kadının iddetini örnek vermek suretiyle bedâ ve nesh arasında benzerlik kurmaktadır.⁶¹³

Şeyh Müfid de tıpkı İbn Bâbeveyh gibi bedâyı nesh ile eş anlamlı görerek⁶¹⁴ onu sözlük anlamında 'zuhur/ortaya çıkma' olarak kabul etmiştir. Bedâyı sözlük anlamında kabul etmesine delil olarak Arapların bedâ kelimesini “Falandan bedâ oldu.” şeklinde kullandıkları gibi “Filancaya güzel bir amel bedâ (zuhur/sadır oldu) oldu, ona fasih bir söz bedâ oldu.” şeklinde de kullanmalarını getirmiş ve İmâmiyye'nin bedâ sözünü 'zuhur/ortaya çıkma/belirme' olarak kabul ettiğini ifade etmiştir.⁶¹⁵

⁶¹⁰ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfî*, I, 105.

⁶¹¹ Hakyemez, Cemil, “Bedâ Düşüncesi ve Şîî İmâmet Tartışmalarındaki Yeri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, 10, (2006), s. 43.

⁶¹² İbn Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk), Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali, *et-Tevhîd*, thk. Hâşim el-Hüseynî et-Tahrânî, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1430/2009, s. 327.

⁶¹³ İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, s. 327. Nesh ve Bedâ arasındaki fark ile ilgili detaylı bilgi için bk. Aktepe, Orhan, “Kelâm İlmi Açısından Bedâ”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII, 23, (2011), s. 112-114; Benli, Yusuf, “Bedâ Kavramının Dinî Geçerliliğinin İspata Yönelik Köken ve Anlam Alanlarına İlişkin İmamî Yaklaşımlar (II)”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XIX, 4, (2006), s. 627-631.

⁶¹⁴ Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *Evâ'ilü'l-makâlât*, thk. İbrahim el-Ensârî, Mehr: el-Mu'temerü'l-Âlemî li elfiyeti's-şeyhi'l-Müfid, 1413/1993, s. 80.

⁶¹⁵ Şeyh Müfid, *Tashîhu İ'tikâdât*, s. 65.

Bedânın sınırı ile ilgili Şeyh Müfid, “Allah’ın fiillerinden bedâ olarak vasıflananlar, ortaya çıkışı hesaplanmayan ve var oluşu zannı gâlip ile bilenemeyen şeylerdir. Ortaya çıkışı bilinen ve var oluşu tahmin edilebilen şeylere gelince, bunlar için bedâ lafzı kullanılamaz.” demiştir. Buna ilaveten Allah için bedânın sadece alışılmışın dışında, görüşten uzak alanlarda söz konusu olacağını aktarmış ve Allah’ın her fiilinde bedâ yapmadığını belirtmiştir.⁶¹⁶ Şeyh Müfid bedâ ile ilgili açıklamaların ardından Ca’fer es-Sâdık’ın, “İmâmiyye’nin bedâ konusundaki yolu akıl ile değil semâ iledir.” sözünü aktararak bedâ ile ilgili haberlerin ‘İmâmü’l-hüdâ’ olarak vasıfladığı kişilerden geldiğini belirtmiştir.⁶¹⁷

Şeyh Müfid, Kur’ân’ı Kerim’de içinde ‘bedâ’⁶¹⁸ lafzı geçen âyetlerden Zümer 47’deki, “*Artık, hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılırlarına çıkmıştır.*” ifadesini Allah’ın fiillerinden, onların hesap ve kaderlerinde olmayan şeylerin ortaya çıkması olarak açıklamıştır.⁶¹⁹ Yine o bedâ akidesine dayanak olarak ecellerin kısalıp uzayacağını belirten âyetlere⁶²⁰ yer verir ve kendisinden önceki âlimlerden farklı olarak bedâ konusunda imamlardan gelen rivâyetlerin yanı sıra âyetlerden de deliller getirmeye başlar. Son olarak Şeyh Müfid’e göre İmâmiyye fırkası bedâ lafzının Allah’ın sıfatı olarak kullanılması konusunda ittifak etmiştir.⁶²¹

Ebû Ca’fer Tûsî ise kendisinden önceki rivâyetlere yer vererek bedânın anlamını neshin caiz olduğu yerlerde nesh olarak kabul etmiş, şayet bedâ var olanlardan haber vermekse bu durumda ‘şartların değişmesi’ manasına geldiğini belirtmiştir. O da İbn Bâbeveyh ve Şeyh Müfid gibi bedânın lügatte ‘zuhur/ortaya çıkma’ anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁶²²

Muhammed Bâkır Meclisî ise kendisinden önceki müktesebatı aktararak bedâ konusunda Ra’d sûresi 39. âyet ile ilgili Hz. Ali’nin, “Şu âyet olmasaydı ben size olmuş olacak ve kıyamete kadar olanları haber verirdim.” sözünü aktarmıştır. Bununla birlikte Muhammed Bâkır ve Ca’fer es-Sâdık’tan nakille Allah’ın Kadir gecesinde ilmindeki

⁶¹⁶ Şeyh Müfid, *Tashîhu İ’tikâdât*, s. 65-67.

⁶¹⁷ Şeyh Müfid, *Tashîhu İ’tikâdât*, s. 65.

⁶¹⁸ Kur’ân’ı Kerim’de 7 âyette “bedâ” lafzı geçmektedir. Bk. Benli, Yusuf, “Bedâ” Fikrinin İmâmî-Şîî Literatüre Girişinin Tarihi Sürecine Değerlendirmeler -I- Reddiyeci Yaklaşımına Göre-“, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, XVIII, 3, (2005), s. 212.

⁶¹⁹ Şeyh Müfid, *Tashîhu İ’tikâdât*, s. 65.

⁶²⁰ Şeyh Müfid’in delil olarak verdiği âyetler sırasıyla En’âm 6/2, Fâtır 35/11, A’râf 7/96 ve Nuh 71/10. Bk. Şeyh Müfid, *Tashîhu İ’tikâdât*, s. 66-67.

⁶²¹ Şeyh Müfid, *Evâ’ilü’l-makâlât*, s. 46.

⁶²² Tûsî, *Kitâbü’l-Ğaybe*, s. 429-430.

tasarruflarından bahsederek bedâ ile ilgili rivâyetlere yer verir.⁶²³ Meclisî, İbn Bâbeveyh'in bedâyâ nesh dediğini söyler ve onun konu ile ilgili verdiği örnekleri dile getirir.⁶²⁴

İmâmî ulemanın bedâ ile ilgili açıklamaları ve kendinden önceki zamanlarda ortaya atılan bedâ meselesine Sünnî kelamcı Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935) de açıklık getirmiştir. Eş'arî kendi döneminde Râfizî fırkaların bedânın olup olmama noktasında üç farklı görüşe ayrıldıklarını belirtmiştir. Birinci görüşe göre, Allah bedâ edebilir. O, vakitlerden bir vakitte bir şey yapmayı irade eder, sonra o şey için bedâ ortaya çıkararak onu meydana getirmez. Allah bir şeriatı önce emreder, sonra nesheder, çünkü bu konuda bedâ etmiştir. Olacağı bilinen şeyi şayet yarattıklarından biri öğrenmemişse orada bedâ caizdir. Ancak kulların muttali olduğu bir şeyde bedâ yapması caiz değildir. İkinci görüşe göre, Allah'ın olacağı bilinen şeylerde, hatta olmayacak olan şeylerde de bedâ etmesi caizdir. Bu görüş sahiplerine göre kulların bilmesi hâlinde ve olmayacak olan şeylerde de bedâ caizdir. Nitekim kulların muttali olmadığı şeylerde de Allah'a bedâyâ caiz görmüşlerdir. Son olarak üçüncü görüş sahipleri ise Allah'a bedâ konusunu caiz görmez ve onu bundan tenzih ederler.⁶²⁵

Eş'arî'nin sınıflandırmasından hareket edecek olursak bedâ konusuna nesh ağırlıklı olarak bakan Şii/İmâmî ulemanın birinci görüşe, Muhtâr ve Ebu'l-Hattâb'da görülen bedâ kullanımının ikinci görüşe, Zeydiyye'nin Bütrîyye kolu lideri Süleyman b. Cerîr'in ise üçüncü görüşe denk düştüğünü söylemek mümkündür.

3.3.4.2. Modern Dönem

Klasik dönem Şii/İmâmî ulema bedâ hakkında çeşitli açıklamalar yapmıştır. Bu dönemde genel kanı bedânın neshe benzediği yönünde olmuştur. İmamlardan gelen rivâyetlerle birlikte işlenen konu kelam/akâid kitaplarında yer alarak itikâdî bir nitelik kazanmıştır. Modern dönem Şii/İmâmî ulemaya bakıldığında ise onların genellikle önceki ulemanın açıklamalarına yer vererek konuyu âyetler ve rivâyetler çerçevesinde anlattıkları gözlemlenmektedir.

Seyyid İbrahim ez-Zencânî, İmâmiyye akidelerine değindiği eserinde, peygamberlerin ve din imamlarının bedânın Allah'a nisbeti konusunda icma ettiklerini

⁶²³ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, IV, 97-102.

⁶²⁴ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, IV, 108.

⁶²⁵ Eş'arî, *Makâlât*, s. 109.

dile getirmiştir.⁶²⁶ Bedânın lügavî-ıstılâhî anlamlarına yer veren Seyyid Murtezâ el-Askerî ise bedânın lügatte ‘zuhur’ ve ‘yeni bir görüşün ortaya çıkması’ şeklinde iki çeşit olduğunu ifade etmiştir. Istılâhî anlamını ise ‘kullara gizli olan bir şeyin Allah’a zahir olması’ olarak aktarmıştır. Yine o, Allah’ın bir konuda bedâ etmesinden kastedilen manayı, bedâ yaptığı konuda bedâdan önce var olan görüşün dışında Allah için yeni bir şeyin ortaya çıktığını zannedenin hata ettiğini söylemiştir.⁶²⁷ Askerî, bedâ ile ilgili çeşitli âyetlerden deliller getirmiştir.⁶²⁸ Bedâyı ‘gizlilikten sonra açıklık’ olarak tanımlayan Seyyid Muhammed eş-Şîrâzî de, bedânın Allah’ın bir şeyi bilmeyip sonra bilmesi manasında olmadığını dile getirerek böyle bir inancın küfür olduğunu söylemiştir.⁶²⁹

Akâidü’l-İmâmiyye isimli eserinde bedâ konusuna yer veren Muhammed Rızâ el-Muzaffer, insanda bedâ konusunu açıklamıştır. Ona göre bedâ, bir kişide bir konu hakkında daha önceden olmayan bir görüşün ortaya çıkmasıdır. Kişinin, görüşünü ve ilmini değiştirecek bir şeyin ortaya çıkmasından dolayı yapmayı istediği bir işte karar değiştirmesi Muhammed Rızâ’ya göre bedâ anlamına gelmektedir. Yani önce bir işi yapmayı istemesine rağmen sonradan kişide bu işi terk etme görüşü ortaya çıkar. Bu durum Muhammed Rızâ’ya göre kişinin cehaletinden ve önceki yaptığından pişmanlık duymasından kaynaklanır. Muhammed Rızâ, insanda meydana gelen bedâyı anlattıktan sonra bu tarz bir bedânın Allah için imkânsız olduğunu, zira insandaki bedânın bilgisizlikten ve noksanlıktan meydana geldiğini söylemiştir.⁶³⁰ Kendinden önceki ulema gibi bedâyı neshe benzeten Muhammed Rızâ, genel olarak bedânın Hz. Peygamber’in şeriatıyla önceki şeriatlerin hükümlerinin nesh edilmesine hatta Hz. Peygambere vahyedilen bazı hükümlerin sonradan neshedilmesine benzediğini vurgulamıştır.⁶³¹

Modern dönem Şîi/İmâmiyye ulemasından Ca’fer Sübhânî, çeşitli eserlerinde bedâ ile ilgili kendinden önceki rivâyetleri aktararak âyetler ve hadisler ile konuyu desteklemiş ve bedânın anlamı hakkında kendisinden önce yapılan tanımlara ilaveten farklı bir mana dile getirmiştir. Buna göre bedânın kelime anlamının ‘gizlilikten sonra açıklık olduğunu’ iddia ederek Zümer sûresindeki, “*Artık, hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılırlarına çıkmıştır. (Dünyada) kazandıkları şeylerin kötülükleri karşılırlarına çıkmış, alay*

⁶²⁶ Zencânî, Seyyid İbrahim el-Mûsevî, *Akâidü’l-İmâmiyyeti’l-isnâ-âşeriyye*, Kum: İntişârâtü Hazreti Mehdi, 1402/1982, I, 34.

⁶²⁷ Askerî, *el-Bedâ*, s. 7.

⁶²⁸ Ra’d 13/39, Yûnus 10/98, A’râf 7/142 ve Bakara 2/51 âyetleri için bk. Askerî, *el-Bedâ*, s. 8-18.

⁶²⁹ Şîrâzî, Seyyid Muhammed el-Hüseynî, *eş-Şîa ve’t-teşeyyu*, Beyrut: Mektebetü’l-emîn, 1423/2003, s. 69.

⁶³⁰ Muzaffer, Muhammed Rızâ, *Akâidü’l-İmâmiyye*, Necef: y.y. 1370/1951, s. 32.

⁶³¹ Muzaffer, *Akâidü’l-İmâmiyye*, s. 33.

*etmekte oldukları şey onları kuşatmıştır.*⁶³² ayete yer veren Ca‘fer Sübhânî, insanda olan bedânın Allah için kullanılamayacağını savunmuştur.⁶³³ Ayrıca Allah’ın olaylar için takdirinin kesin takdir/kazai mübrem ve muallak takdir/kazai ğayri münecciz şeklinde olduğunu vurgulayarak bedânın ikinci kısma dâhil olduğunu ve iyi-kötü ameller ile değişeceğini belirtmiştir.⁶³⁴

Sübhânî, bedâ ile ilgili yazdığı müstakil eserde bedâyı ikiye ayırır. İlki nebî veya vasînin (bir olayı) gerçekleşmesinden önce haber vermesi, neticesinde (haber verdiği olayda) bedânın vuku bulmasıdır. İkincisi ise nebî veya vasînin vuku bulmasından önce haber vermeyip meydana gelmesinden sonra haber verdiği bedâdır. Birinci tanıma Hz. İbrahim’in oğluna boğazlanacağını haberini vermesi ve haberinin gerçekleşmemesi, Hz. Mûsâ’nın kavmine otuz gün gaybette olacağını söylemesinin peşine kırk gün gaybette olması ve Yûnus peygamberin kavmine âsilerin helâk olacağını söylemesinin ardından dediklerinin gerçekleşmemesi gibi peygamberlerin ve Hz. Ali’nin başına gelen dokuz adet örnek vermiştir. İkinci tanıma örnek olarak ise, Ca‘fer es-Sâdık ve oğlu Mûsâ el-Kâzım ile Ali el-Hâdî ve oğlu Hasan el-Askerî arasında gerçekleşen olayı vermiştir.⁶³⁵

İmâmiyye fırkası imamlarının ve âlimlerinin bedânın sıhhati konusunda ısrar ettiklerini vurgulayan Sübhânî,⁶³⁶ bedânın gerçek anlamının iyi ve kötü ameller ile gidişatın değişmesi şeklinde olduğunu dile getirir.⁶³⁷ İddiasını temellendirmek için de Ra‘d sûresi 11 ve 39. âyetleri⁶³⁸ ile Yûnus sûresi 98. âyeti⁶³⁹ delil olarak getirmiştir.⁶⁴⁰

⁶³² Zümer 39/47.

⁶³³ Sübhânî, Ca‘fer, *Resâil ve Makâlât*, Kum: Müessesetü’l-İmam Sâdık, 1425/2004, I, 33.

⁶³⁴ İddiası ve ona verdiği âyetler için bk. Sübhânî, *Resâil ve Makâlât*, I, 33-34.

⁶³⁵ Sübhânî, Ca‘fer, *el-Bedâ fî dav’i’l-kitâb ve’s-sünne*, Beyrut: Dârü’l-Advâ, 1408/1988, s. 107-108.

⁶³⁶ Sübhânî, *el-Bedâ*, s. 110.

⁶³⁷ Sübhânî, Ca‘fer, *el-Mezâhibü’l-İslâmiyye*, Beyrut: Dârü’l-Velâ, 1426/2005, s. 212; Sübhânî, *el-Bedâ*, s. 110.

⁶³⁸ “Kişinin önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır. Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah’tan başka yardımcıları da bulunmaz.” Ra‘d 13/11. “Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O’nun yanındadır.” Ra‘d 13/39.

⁶³⁹ “Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus’un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik.” Yûnus 10/98.

⁶⁴⁰ Sübhânî, *el-Mezâhibü’l-İslâmiyye*, s. 213.

Sübhanî bir başka eserinde, ortaya koyduğu bedâ tanımı ile ilgili farklı âyetleri⁶⁴¹ ve peygamber ile imamlardan gelen rivâyetleri aktarır. Sadakanın belayı def etmesi, istiğfarın rızka etkisi, dua ve sıla-i rahim başlıkları altında Hz. Peygamber ve imamlardan rivâyetler aktararak yapılan iyi ve kötü ameller sonucu gerçekleşen değişimleri ortaya koyduğu bedâ tanımı için dayanak yapmıştır.⁶⁴²

Neticede Muhtâr es-Sekafî ile gündeme gelen bedâ kavramı, İmâmiyye fırkasının genel inancı olmakla birlikte klasik ve modern dönem müelliflerinin açıklamaları göz önüne alındığında dönemden döneme ve şahıstan şahısa değişen bir hal almıştır.

3.4. Keysâniyye'nin Rec'at Görüşünün Benzerleri

Muhtâr es-Sekafî ve taraftarları arasında ortaya çıkan rec'at inancı ilk olarak Muhammed b. Hanefiyye'nin şahsında temayüz etmiş ve onun ölmediği, bir süre sonra dünyaya gelip adaleti tesis edeceği savunulmuştur. İlk defa bir imamın mağarada (veyahut dünyada herhangi bir yerde) gaybet ettiğini ve rec'at edeceğini söyleyen Keysâniyye fırkaları sonraki dönem Şîî fırkalara bu konuda öncülük etmiştir. Keysâniyye fırkalarında bulunan gaybet-rec'at inancı, benzer şekilde sırasıyla Gulât-ı Şîa, Zeydiyye ve İmâmiyye fırkalarında görülmüş, son olarak İmâmî gelenekte itikâd halini almıştır.

3.4.1. Gulât-ı Şîa'da Rec'at

Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybet ettiğine inananların aksine ölümünü kabul eden gruplar, onun oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib (ö. 98/716-17) etrafında toplanmışlardı. Ebû Hâşim vefat etmeden önce imâmeti birçok kişiye vasiyet etmiş bunlardan birisi de Ca'fer-i Tayyâr'ın (ö. 8/629) oğlunun torunu Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib (ö. 129/746) olmuştur.⁶⁴³

Abdullah b. Muâviye'nin imâmetini savunan Cenâhiyye fırkası⁶⁴⁴ mensupları Allah'ın ruhunun önce Hz. Âdem, sonra Hz. Şit sonra diğer peygamberler ve imamlar arasında dönüp durduğunu, sonunda Hz. Ali ve üç oğlunun ardından Abdullah b. Muâviye'ye geçtiğini söylemişlerdir.⁶⁴⁵ Cenâhiyye fırkasının taraftarları kıyamet, cennet

⁶⁴¹ Verdiği âyetler sırasıyla, Nuh 70/11-12, Ra'd 13/11, Enfâl 8/53, A'râf 7/96, Talâk 65/2-3, İbrahim 14/7, Enbiyâ 21/76, Enbiyâ 21/83-84, Enfâl 8/33, Sâffât 37/143-146, Enbiyâ 21/88. âyetlerdir. Bk. Sübhanî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*, VI, 321-323.

⁶⁴² Sübhanî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*, VI, 323-329.

⁶⁴³ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 39; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 70-71.

⁶⁴⁴ İsfârâyînî, *et-Tabsîr*, s. 126.

⁶⁴⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 216.

ve cehennemi inkâr edip zinayı helâl görmüş, ayrıca içki içip ölü eti yiyerek namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin vücûbiyetine inanmamışlardır.⁶⁴⁶

Gulât görüşleri ile bilinen Cenâhiyye fırkasının lideri Abdullah b. Muâviye, İsfahan şehrinde iken Ebû Hâşim'in vasiyet ettiği bir başka fırkadan⁶⁴⁷ olan Ebû Müslim el-Horasânî (ö. 137/755) tarafından hapisanede öldürülmüştür.⁶⁴⁸ Abdullah b. Muâviye'nin ölümü hakkında ihtilâflar meydana gelmiş, bir grup onun öldüğünü, diğer iki grup ise ölmediğini savunmuştur. Ölmediğini savunan gruplardan biri Abdullah b. Muâviye'nin İsfahan dağında olduğunu, süvari kuvvetleri ile birlikte Hâşim oğullarından insanlara komutanlık yapana dek ölmeyeceğini iddia etmişlerdir.⁶⁴⁹ Kummî ve Nevbahtî'nin aktarımına göre ise Abdullah, Benî Hâşim'den Ali ve Fatıma evlatlarından birine yönetimi verinceye kadar ölmeyip onlara yönetimi teslim ettikten sonra ölecektir.⁶⁵⁰ Diğer bir grup ise Abdullah b. Muâviye'nin İsfahan dağında olduğunu iddia ederek insanların idaresini ele alıncaya kadar ölmeyeceğini ve onun peygamberin müjdelediği mehdî olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁵¹

Abdullah b. Muâviye'nin öldüğünü kabul eden fırkalar daha sonra imâmetin çeşitli kişilere geçtiğini savunmuş, bunlar arasından bir fırka imâmetin Muhammed b. Abdullah'a (Nefsü'z-Zekiyye) (ö.145/762) geçtiğini iddia etmiştir.⁶⁵²

3.4.2. Zeydiyye Fırkasında Rec'at

Zeydiyye fırkasının Cârûdiyye⁶⁵³ veya Muhammediyye⁶⁵⁴ kolu olarak bilinen ve lideri Muhammed b. Abdullah (Nefsü'z-Zekiyye) b. Hasan b. Hasan b. Alî b. Ebû Tâlib (ö.145/762) olan fırkada da gaybet-rec'at inancı görülmektedir. Aşırı fikirleri ile meşhur Mugîre b. Saîd el-İclî (ö. 119/737), tabîilerine Muhammed b. Abdullah'ın imâmetini savunmuş ve onun mehdî olduğunu ileri sürmüştür. Mugîre, Muhammed b. Abdullah'ın

⁶⁴⁶ İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 126; Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-'în*, s. 214-215.

⁶⁴⁷ Ebû Hâşim vefatı sırasında imâmeti Muhammed b. Ali b. Abbas'a vasiyet etmiş ve Abbâsiyye kolu olarak bilinen bu grup Müslimiyye ve Hurremiyye olarak ikiye ayrılmıştır. Bk. Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-'în*, s. 213-215.

⁶⁴⁸ Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme*, s. 36-37; Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 39.

⁶⁴⁹ Eş'arî, *Makâlât*, s. 95.

⁶⁵⁰ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 44; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 75.

⁶⁵¹ Eş'arî, *Makâlât*, s. 95; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 75.

⁶⁵² Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 43.

⁶⁵³ Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-'în*, s. 208; Eş'arî, *Makâlât*, s. 134; İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 35.

⁶⁵⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 58; İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 35-36.

isim ve künye açısından Hz. Peygamber'in ve babasının ismine denk düştüğünü ifade ederek onun mehdîliğini delillendirmeye çalışmıştır.⁶⁵⁵

Muhammed b. Abdullah'ın etrafında toplanan insanlardan haberdar olan Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) onlara karşı valisi Îsâ b. Mûsâ'yı göndermiştir.⁶⁵⁶ Medine'de iki grup arasında meydana gelen çatışmada Muhammed b. Abdullah öldürülmüş, ancak onun ölüp ölmediği hakkında ihtilaf vuku bulmuştur.⁶⁵⁷ Bir grup Muhammed'in öldüğünü kabul etmemiş⁶⁵⁸ ve onun dünyayı adaletle doldurana kadar ölmeyeceğini iddia etmiştir.⁶⁵⁹ Ayrıca Îsâ b. Mûsâ'nın askerlerinin Medine'de öldürdüğü kişinin Muhammed'in kılığına girmiş bir şeytan olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁶⁰ Yine onlar Muhammed'in Hâcir dağında yaşadığını ve ortaya çıkana kadar orada ikamet edeceğini iddia etmiştir.⁶⁶¹ Muhammed b. Abdullah rücû ettiğinde Kâbe'deki rükün ve makam arasında on yedi adamın ona biat edeceğini söylemişlerdir. Muhammed, biat eden on yedi kişiye İsm-i A'zam'dan bir harf vererek onlar ile askerleri hezimete uğratacaktır.⁶⁶²

Muhammed b. Abdullah'ın öldüğünü kabul eden gruplar ise daha sonra imâmetin Muhammed b. el-Kâsım b. Ali b. Ömer b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib ile Yahyâ b. Ömer b. Yahyâ b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'e geçtiğini iddia etmişlerdir. Bu gruplar arasından mezkûr iki kişinin öldüğünü de kabul etmeyenler olmuştur.⁶⁶³

3.4.3. İmâmiyye Fırkasında Rec'at

Muhammed el-Bâkır, Ca'fer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım ve son olarak on ikinci imam Muhammed Mehdî hakkında gaybet-rec'at iddia eden fırkalar bulunmaktadır. Bazı fırkalar Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın ölmediğini iddia etmelerine rağmen onların gaybetteki hâllerine değinmemiş, buna karşın Mûsâ el-Kâzım ile Muhammed Mehdî'nin özelinde oluşan fırkalar ise o ikisinin gaybet yerlerinden ve hâllerinden bahsetmişlerdir.

⁶⁵⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 58-59.

⁶⁵⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 35.

⁶⁵⁷ İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 36.

⁶⁵⁸ Şehristânî, *el-Milel*, I, 157.

⁶⁵⁹ İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 35.

⁶⁶⁰ İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 36.

⁶⁶¹ İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 36; Eş'arî, *Makâlât*, s. 96.

⁶⁶² İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 36.

⁶⁶³ Şehristânî, *el-Milel*, I, 157-158; Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-'în*, s. 208; İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 35.

3.4.3.1. Bâkırıyye

Bâkırıyye fırkası mensupları, imâmetin Hz. Ali'den Muhammed el-Bâkır'a geçtiğini iddia ederek onun nass ile tayin edildiğini ileri sürmüşlerdir.⁶⁶⁴ Bu fırka mensupları Muhammed el-Bâkır'ın öldüğünü tasdik etmeyip onun dönüşünü beklemişlerdir. İddialarına göre o, gaiptir ve 'Mehdî Muntazar'dır.⁶⁶⁵

3.4.3.2. Nâvusiyye-Ca'feriyye

Kaynaklarda Nâvusiyye⁶⁶⁶ olarak geçen fırkanın mensupları ise Muhammed el-Bâkır'dan sonra imam olarak Ca'fer es-Sâdık'ı benimsemişlerdir.⁶⁶⁷ Bu fırkaya göre Ca'fer es-Sâdık, 'Mehdî Muntazar'⁶⁶⁸ veya 'Kâim Mehdî'⁶⁶⁹ olup ölmemiştir ve gaiptir.⁶⁷⁰ İddialarına göre o, iş başına gelinceye⁶⁷¹ veya Doğu ve Batı topraklarına hâkim olup oraları adaletle doldurana kadar ölmeyecektir.⁶⁷² Onlar da Bâkırıyye fırkasına benzer bir şekilde Ca'fer'in ölümü hakkında tevakkuf edip onun rec'atını beklemişlerdir. Kummî ve Nevbahtî'nin aktardıklarına göre fırka mensupları Ca'fer es-Sâdık'tan, "Benim başımın dağdan üzerinize yuvarlanıp düştüğünü görseniz bile inanmayın. Ben sizin efendinizim, birisi size gelip benim hasta olduğumu, öldüğümü, sonra beni yıkayıp kefenleyip defnettiğini söylerse inanmayın. Ben sizin efendinizim, kılıç bendedir." sözünü rivâyet etmişlerdir.⁶⁷³

3.4.3.3. Mûseviyye-Vâkıfa-Memtûre

Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'tan sonra benzer görüşler Mûsâ el-Kâzım (ö. 183/799) etrafında vuku bulmuştur. Kaynaklarda Mûseviyye,⁶⁷⁴ Vâkıfa⁶⁷⁵ veya Memtûre⁶⁷⁶ şeklinde geçen fırkalar⁶⁷⁷ Ca'fer es-Sâdık'tan sonra yedinci imam olarak

⁶⁶⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 60.

⁶⁶⁵ İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 36-37; Fahreddin Râzî, *İ'tikâdât*, s. 53; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 61.

⁶⁶⁶ Reisleri Basralı Aclân b. Nâvus olduğu için bu isimle anılmışlardır. Bk. Eş'arî, *Makâlât*, s. 97.

⁶⁶⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 61.

⁶⁶⁸ İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 37.

⁶⁶⁹ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 79.

⁶⁷⁰ Fahreddin Râzî, *İ'tikâdât*, s. 53.

⁶⁷¹ Eş'arî, *Makâlât*, s. 97.

⁶⁷² Neşvân el-Himyerî, *el-Hürü'l-'în*, s. 216.

⁶⁷³ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 79-80; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 113-114.

⁶⁷⁴ Şehristânî, *el-Milel*, I, 168.

⁶⁷⁵ Eş'arî, *Makâlât*, s. 100.

⁶⁷⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 36.

⁶⁷⁷ Şehristânî, isimlendirmedeki çokluğu açıklamış Mûsâ el-Kâzım'ın ölüp ölmediği konusunda tevakkuf edenlere Memtûre, onun ölümünü kabul edenlere ise Kat'iyye, ölmediğini gaybetten sonra ortaya çıkacağını söyleyenlere Vâkıfa, dendiğini dile getirmiştir. Bk. Şehristânî, *el-Milel*, I, 170.

Mûsâ el-Kâzım'ın imâmetini ileri sürmüşlerdir.⁶⁷⁸ Rivâyete göre Ca'fer es-Sâdık, Mûsâ için, "Sizin yedinciniz, kâiminizdir, işte o Tevrat sahibinin ismindendir." demiştir.⁶⁷⁹ Şehristânî'nin belirttiğine göre Mûsâ el-Kâzım ortaya çıkıp imâmetini açıklayınca Hârûn Reşîd (ö. 193/809) onu Medine'den alıp Bağdat'ta hapsetmiştir. Denildiğine göre Abbâsî veziri Yahyâ b. Hâlid b. el-Bermekî (ö. 190/805) ona zehirli hurma yedirip öldürtmüş ve Bağdat şehrindeki Kureyş mezarlığına defnettirmiştir.⁶⁸⁰

Bu fırka mensuplarının Kummî ve Nevbahtî'de yer alan iddialarına göre Mûsâ, gündüz hapisten çıkmış ve onu kimse tanımamıştır. Buna karşın sultan ve ashabı insanları aldatmak için yalan söyleyip onun öldüğünü ileri sürmüşlerdir.⁶⁸¹ Kummî, fırka mensuplarının anlatımına ilaveten hapiste ölüp Kureyş mezarlığına gömülen kişi ile Mûsâ el-Kâzım'ın sultan ve ashabı tarafından karıştırıldığını belirtir.⁶⁸²

Netice olarak bu fırka mensupları Mûsâ'nın ölmeyerek insanlardan saklandığını ileri sürmüş,⁶⁸³ hatta Halife Hârûn Reşîd'in evinde olduğunu ve oradan çıkmadığını iddia edip ölümü hakkında şüphe duyduklarını ifade etmişlerdir.⁶⁸⁴ Mûsâ el-Kâzım'ın, 'Kâim Mehdi' olduğunu, ayrıca yeryüzünün doğusundan batısına kadar her tarafa mâlik olup tıpkı zulümle dolduğu gibi bütün yeryüzünü adaletle dolduruncaya kadar ölmeyeceğini belirtmişlerdir.⁶⁸⁵

Mûsâ el-Kâzım'ın öldüğünü kabul eden Kat'îyye fırkası, sonraları İmâmiyye/İsnâaşeriyye adını alacak olan fırkanın genel çoğunluğunu teşkil etmiştir. Onlara göre imâmet Mûsâ'nın oğlu Ali er-Rızâ (ö. 203/819) ile devam etmiştir.⁶⁸⁶ İmâmiyye/İsnâaşeriyye geleneğinde imâmet, Ali er-Rızâ'dan sonra sırasıyla Muhammed el-Cevâd (Takî) (ö. 220/835), Ali el-Hâdî (Nakî) (ö. 254/868), Hasan el-Askerî (ö. 260/874) ve onun oğlu on ikinci imam Muhammed Mehdi'ye (gaybeti 260/874) geçerek devam etmiştir.

⁶⁷⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 63.

⁶⁷⁹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 168.

⁶⁸⁰ Şehristânî, *el-Milel*, I, 169.

⁶⁸¹ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 89; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 130.

⁶⁸² Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 89.

⁶⁸³ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 89; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 130.

⁶⁸⁴ İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 38-39.

⁶⁸⁵ Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, s. 89; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 129-130; Eş'arî, *Makâlât*, s. 100.

⁶⁸⁶ Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, s. 154-155.

3.4.3.4. Muhammed Mehdi'nin Rec'atı

On birinci imam Hasan el-Askerî'nin vefatı sonrası imâmetin kime geçeceği konusunda ihtilaflar olmuş, bu nedenle takriben on bir ilâ yirmi grup ortaya çıkmıştır.⁶⁸⁷ Neticede genel çoğunluk Hasan el-Askerî'nin bir erkek evladı olduğunu ve imâmetin onunla devam edeceği kanısına varmıştır. Hasan el-Askerî'nin Muhammed adında bir evladının olup olmadığı yaşayıp yaşamadığı kesin olmamakla birlikte onun ölmeyip gaybette olduğu ve birgün rec'at edeceği inancı geniş kitlelerce kabul edilmiştir. Hakkında detaylı malumat ve literatür olması açısından konuyu uzatmamak için değinmeye gerek görmediğimiz Muhammed Mehdi'nin gaybeti-rec'atı meselesi⁶⁸⁸ İmâmiyye/İsnâaşeriyye fırkasında itikad halini alarak bu fırka mütekellimleri tarafından naklî ve aklî deliller ile açıklanmıştır.

3.4.3.5. İmâmî Ulemaya Göre Rec'at

Tıpkı bedâ konusunda olduğu gibi İmâmiyye fırkası erken dönem mütekellimleri rec'at konusunu da detaylı şekilde işlemiş, bunun sonucunda geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Şeyh Müfid'in ifade ettiği gibi İmâmiyye, rec'at ve bedâ konusunda ittifak etmiştir.⁶⁸⁹ Şeyh Müfid'in hocası olan İbn Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk), İmâmiyye fırkasının akideleri üzerine yazdığı eserde rec'atın kendi itikadlarına göre hak olduğunu belirttikten sonra onu çeşitli âyetlerle delillendirmeye çalışmıştır. Önceki ümmet ve peygamberlerin hallerinden bahseden, Bakara 2/56, Bakara 2/243, Bakara 2/259, Maide 5/110 ve Kehf 18/25. âyetlerini⁶⁹⁰ açıklayarak rec'atın geçmiş ümmetlerde var olduğunu

⁶⁸⁷ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, s. 201-202. Şehristânî, onlardan 11 tanesinin görüşünü açıklamıştır. Bk. Şehristânî, *el-Milel*, I, 173-176.

⁶⁸⁸ Muhammed Mehdi'nin gaybet ve rec'atı hakkında geniş bir bilgi için bk. Hakyemez, Cemil, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gâib On İkinci İmam*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.

⁶⁸⁹ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât*, s. 46.

⁶⁹⁰ "Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz." Bakara 2/56. "Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara 'ölün!' dedi. Sonra kendilerine hayat verdi. Şüphesiz Allah'ın insanlar üzerinde büyük lutufları vardır ama insanların çoğu şükretmezler." Bakara 2/243. "Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, 'Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?' demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. 'Ne kadar kaldın' diye sordu. 'Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım' dedi. Allah 'Hayır, yüzyıl kaldın. Anlamak için yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, -seni insanlara bir işaret kılmamız için- ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz' buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, 'Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir' dedi." Bakara 2/259. "İşte o zaman Allah şöyle diyecek: Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene lutfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin

belirtmiştir.⁶⁹¹ Muhammed Bâkır Meclisî de kendisinden önceki müktesebatı derleyip imamlardan gelen rivâyetleri de ekleyerek rec'at ile ilgili geniş bir anlatım ortaya koymuştur.⁶⁹²

Klasik dönem Şîî/İmâmî ulemanın ortaya koyduğu rec'at anlatımları modern dönem âlimleri tarafından da tekrar edilmiştir. Misal vermek gerekirse Seyyid İbrahim ez-Zencânî'nin ifadesine göre rec'at; kitap, sünnet ve icma ile sabittir.⁶⁹³ Rec'at ile ilgili müstakil eser yazan Ali Âli Muhsin ise, rec'atın gerçekliğini inkâr etmenin caiz olmadığını, aksi durumda imamların yalanlanmış olacağını, dolayısıyla onu kabul etmeyen hak mezhepten çıkacağını belirtir.⁶⁹⁴

Modern dönem âlimleri klasik âlimlerden farklı olarak rec'at konusunda delil olarak getirilen âyetleri ikiye ayırmış, önceki ümmetlerde rec'ate delalet eden âyetler⁶⁹⁵ ve âhir zamanda rec'at olacağına delalet eden âyetler⁶⁹⁶ şeklinde bir tasnif yapmışlardır. Rec'at ile ilgili hadis olarak ise Muhammed el-Bâkır'ın, "Allah'ın günleri üçtür; Kâim olanın kalkışacağı gün, geri dönüş günü (rec'at) ve kıyamet günü." sözü ile Ca'fer es-Sâdık'ın, "Bizim geri dönüşümüze (rec'at) inanmayan ve mut'amızı helal görmeyen bizden değildir." sözü delil olarak verilmiştir.⁶⁹⁷

Buraya kadar ortaya konulan bilgilerden hareketle bilhassa Keysâniyye fırkalarında görülen gaybet-rec'at inançlarının, benzer kalıp ve ifadelerle çeşitli fırkalarda da görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu fırkalardan Cenâhiyye ve Cârûdiyye fırkalarının Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'in vasiyet ettiği kişiler ve onların tâbiîleri ile ilişkili olmaları son derece önemlidir. Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybetini iddia eden gruplar ile yukarıda ismi geçen gruplar arasında fikir-inanç geçişkenliğinin olması muhtemeldir. Kendi dönemini ve kendisinden sonra Şîî fırkalarını etkileyen Muhtâr ve

zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!' dediklerinde İsrâiloğulları'nın sana zarar vermelerini önlemiştim." Mâide 5/110. *"Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar, buna dokuz yıl da ilâve ettiler."* Kehf 18/25.

⁶⁹¹ İbn Bâbeveyh, *el-İ'tikadât*, s. 60-63.

⁶⁹² Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, LIII, s. 39-144.

⁶⁹³ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyyeti'l-isnâ-âşeriyye*, II, 228.

⁶⁹⁴ Muhsin, Ali Âli, *İsbâtü'r-Rec'at*, Dâru Meş'ar, 1429/2008, s. 17.

⁶⁹⁵ Önceki ümmetlerde rec'atın olması ile ilgili Bakara 2 /243, Bakara 2 /259, Bakara 2/72-73, Bakara 2/55-56 ve Â'li İmrân 3/49. âyetleri örnek verilmiştir. Bk. Muhsin, *İsbâtü'r-Rec'at*, s. 26-33; Sübhânî, *el-Mezâhibü'l-İslâmiyye*, s. 213-214.

⁶⁹⁶ Ahir zamanda rec'atın olacağı ile ilgili ise, Neml 27/83, Â'li İmrân 3/81, Enbiyâ 21/95, Mü'min 40/11 ve Mü'min 40/51. âyetlerini mesel olarak vermişlerdir. Bk. Muhsin, *İsbâtü'r-Rec'at*, s. 34-43; Sübhânî, *el-Mezâhibü'l-İslâmiyye*, s. 214.

⁶⁹⁷ Muhsin, *İsbâtü'r-Rec'at*, s. 49. Rec'at konusu ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. İhsâî, Ahmed b. Zeyneddin, *er-Rec'at*, Beyrut: Müessesetü Fikrî'l-evhad, 1427/2006.

Keysâniyye mensupları, rec‘at konusunda İmâmiyye fırkasına da bir nevi öncülük etmişlerdir. Ayrıca ilk olarak Muhtâr’ın kullanımıyla ortaya çıkan bedâ kavramı on iki imam geleneğinin oluşmasında etkili bir araç olmuş, on birinci imam Hasan el-Askerî’den sonra imâmetin devam edip etmeyeceği meselesi de Muhammed el-Mehdî’nin şahsında rec‘at inancı ile aşılmıştır. On iki imam fikriyatı yerleştikten sonra İmâmiyye mensupları rec‘at inancını tıpkı bedâ meselesinde olduğu gibi açıklamaya ve anlatmaya çalışmışlardır.

SONUÇ

Muhtâr es-Sekafî'nin Şîî düşünce ve fırkalara etkisinin incelendiği bu çalışmada, Muhtâr hakkındaki tarihî rivâyet ve anlatımlardan hareketle onun dönemden döneme değişen bazı eğilimlere sahip olduğu anlaşılmıştır. Muhtâr babasının ölümünün ardından Ehl-i Beyt ile ilişki içerisinde olmuş ancak amcasının yanında iken yaptıklarından dolayı dönemin Şîîlerinin de ifade ettikleri gibi 'Osmanî' olarak adlandırılmıştır. Hucr b. Adî ile Müslim b. Akîl'e karşı tutumu ise onun 'Türâbî' olarak görülmesine yol açmıştır. Müteakiben Muhtâr'ın Kûfe şehrini ele geçirmeden önce ve sonra yaptıkları göz önüne alındığında 'Râfîzî' karakterde olduğu fikri ağır basmaktadır. Muhtâr'ın istikrarsız davranışları İslâm Tarihi ve İslâm Mezhepleri Tarihi müelliflerini kendisi hakkında mütereddit kılmış, bu durum da onun muhtelif müellifler tarafından farklı gruplar içerisinde nitelendirilmesine sebebiyet vermiştir.

Hayatının her safhasında birbirine tezat davranışlar ortaya koyan Muhtâr es-Sekafî aynı tutumu Ehl-i Beyt mensuplarına karşı da sergilemiştir. Bu bağlamda Hz. Ali, Hz. Hasan ve Müslim b. Akîl'e karşı tavırları örnek olarak verilebilir. Muhtâr'ın Ehl-i Beyt mensupları ile ilgili olan ilişkisine Sünnî ve Şîî kaynaklar geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Konu ile ilgili bütün rivâyetler bir arada değerlendirildiğinde Muhammed b. Hanefiyye, Ali b. Hüseyin ve Abdullah b. Abbas'ın, Hz. Hüseyin'in katillerini cezalandırması sebebiyle Muhtâr'a sempati duydukları anlaşılmaktadır. Ancak Muhtâr'ın fevri davranışlarına ilaveten nübüvvet iddiasında bulunması, zikri geçen şahısların ona karşı tavır almalarına sebebiyet vermiştir. Öte yandan Hz. Ali'nin oğlu Ubeydullah b. Ali, Muhtâr nezdinde itibar görmeyip onun adamları tarafından Zübeyrîler ile yapılan savaşta öldürülmüştür. Ali b. Hüseyin'in oğlu Muhammed el-Bâkır'dan gelen rivâyetlere göre ise onun Muhtâr hakkında menfî bir kanaatte olmadığı anlaşılmaktadır. Muhtâr'ın Ehl-i Beyt mensuplarına karşı ortaya koyduğu bu değişken yaklaşımları onun Ehl-i Beyt hakkındaki duygularının gerçekten hâlisane olup olmadığını da sorgulatır niteliktedir. Kanaatimizce Kûfe'de faaliyet gösteren Muhtâr hakkındaki bilgiler, Mekke ve Medine'deki Ehl-i Beyt mensuplarına ulaştıkça, onların Muhtâr'a karşı gösterdikleri tavırlar da zamanla değişmiştir.

Muhtâr erken dönem tâbiîlerinden olması hasebiyle sahâbe nesli ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. Rivâyetler incelendiğinde onun hareketinde yer alıp görevlendirdiği sahâbîler olduğu gibi ona karşı çıkan sahâbîlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile ile Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd gibi sahâbîler onun

hareketinde görev alırken, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Yezîd, Abdullah b. Mutî ve Zeyd b. Erkam ona karşı gelmiştir. Sahâbî olan Abdullah b. Ömer ile ilişkisine bakıldığında Muhtâr'ın siyasî hayatının kritik noktalarında akrabalık ilişkisinden yararlandığı ve karşılaştığı zorlukları onun aracılığıyla aştığı aşikârdır. Ancak Muhtâr'ın kürsü ve nübüvvet meselelerindeki iddialarına karşı Abdullah b. Ömer'in söyledikleri, onun Muhtâr'a yönelik menfî tutumunu ortaya koymuştur. Neticede gerek Ehl-i Beyt gerek sahâbe ile ilişkilerinden hareketle Muhtâr es-Sekafî'nin hayatını 'Hz. Hüseyin'in intikamını alıp desteklendiği dönem' ile 'aşırı fikirleri sonucu eleştirildiği dönem' şeklinde ikiye ayırmak mümkün gözükmemektedir.

Muhtâr siyasî başarılarının yanında fikirleri ile gerek kendi dönemine gerek kendisinden sonraki döneme etkide bulunmuştur. O, hareketinin temellerini Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmeti üzerine kurmuş ve kitleleri buna davet etmiştir. Temel amacı ve görevini Hz. Hüseyin'in katillerini cezalandırmak olarak belirten Muhtâr, Müslüman Araplar arasında cereyan eden iç savaşlara mevâlî'yi (acem) de dâhil etmiş ve onların taraf olmasına ön ayak olmuştur. İmâmet görüşü ile Şîa kültüründe Keysânîyye ekolünü başlatan Muhtâr'ın, Muhammed b. Hanefiyye'yi mehdî ve imam kabul ettiği hususunda kaynaklar ittifak halindedir. Onun Hâricî, Zübeyrî, Sebeî ve Sünnî olduğu şeklindeki kanaatler ise mezhepsel dayanakları bulunmadığından gerçeği yansıtmamaktadır. Esasen bu kavramlar Muhtâr'dan sonra yaygın olarak kullanılmıştır.

Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini savunmakla birlikte dönemindeki Şîîleri kendisi etrafında toplamayı başarabilen Muhtâr es-Sekafî, rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla elde ettiği başarılar sonucu yakın adamlarının yanında nübüvvet iddiasında bulunmuştur. Taraftarlarının geneli onun bu iddiasına inanmış, ancak ona itiraz edip hareketinden ayrılan kişiler de olmuştur. Bu konuda Muhtâr'a inananların ekserisini mevâlî oluştururken itiraz eden kişilerin (Rifâa b. Fityânî, Nu'man b. Suhbân er-Râsibî, Zeyd b. Erkam ve Ahnef b. Kays) Hz. Ali taraftarı olmaları dikkate şayan bir durumdur.

Muhtâr muhtemelen nübüvvet iddiasında bulunduğu için ve bu iddiayı desteklemek amacıyla çoğu zaman kafiye bir şekilde kehânet ve vaatlerde bulunmuş, tesâdüf eseri dedikleri büyük çoğunlukla gerçekleşmiştir. Ancak Zübeyrîler ile yapılan savaşta adamlarına zafer vaad ettiği hâlde bunun aksi bir durum gerçekleşince tarihte ilk defa kendisinde gördüğümüz bedâ kavramını ortaya atmıştır. Vaadinin gerçekleşmemesini Ra'd sûresi 39. ayet ile açıklayan Muhtâr, adeta bu konuda Allah'ın görüş değiştirdiğini ve vaadinden döndüğü iddia etmiştir. Bundan sonra kendisine şeksiz şüphesiz destek

veren mevâlî bile artık onun samimiyetini sorgulamaya başlamış, bu da hareketinin sonunu hazırlamıştır.

Neşvân el-Himyerî, Kalhâtî ve tarihçi Belâzurî'nin aktardığı rivâyetler ışığında Muhtâr es-Sekafî'nin mehdîlik iddiasının yanı sıra rec'at ve mesîh konularında da fikir sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Muhtâr'ın rec'at inancında olduğu görüşü sadece Neşvân el-Himyerî ve Kalhâtî'nin eserlerinde geçmekle birlikte onun taraftarları arasında bu inançta kişilerin olduğu bilinen bir gerçektir. Muhammed b. Hanefiyye şahsında gaybet-rec'at iddiasında bulunanların Muhtâr'ın İbn Hanefiyye'yi Abdullah b. Zübeyr'den kurtarmaya gönderdiği 'Haşebiyye' içerisinde yer almaları bu açıdan önemlidir.

Muhtâr es-Sekafî'nin hayatı ve itikâdî görüşleri bağlamında Sünnî ulema görüş birliği içerisindeyken Şîî ulema için bunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Sünnî müelliflerin genelinde Muhtâr, itikâdî görüşleri ve yaptıkları sebebiyle zemedilmiştir. Muhtelif ilim dallarından Bağdâdî, İbn Hazm, Şehristânî, İsferyânî, İbn Kesîr, İbn Hacer, İbn Abdülber, Zehebî, İbnü'l-İmâd gibi kişiler genele nazaran Muhtâr'ı sert şekilde tenkit etmişlerdir. Buna karşın bir istisna olarak Taberî, Muhtâr'a karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiş, ancak İbn Kesîr onun bu tavrını eleştirmiştir.

Şîî ulemaya baktığımızda Muhtâr'ın hayatı ve Ehl-i Beyt'in ona bakışı ile ilgili rivâyet ve anlatımlarda birbirine zıt ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Örnek olarak tarihçi Ya'kûbî ile İbn A'sem'in eserlerinde Muhtâr'a karşı olumlu anlatımlar görülürken bir başka tarihçi Mes'ûdî onu kötüleyen anlatımlara yer vermiştir. Şîî/İmâmî ricâl âlimlerinden Keşşî ise eserinde imamların Muhtâr'ı öven ve yeren sözlerine bir arada yer vermiştir. Fırak eserleriyle tanınan Kummî ve Nevbahtî, Muhtâr hakkında herhangi bir yargıda bulunmayıp onun özelinde Keysâniyye fırkalarından bahsetmişlerdir.

Şîî/İmâmî ulema genel olarak Muhtâr es-Sekafî'nin İbn Hanefiyye'nin imâmetini savunmasını farklı şekilde açıklamışlardır. Onlara göre asıl imam Ali b. Hüseyin olduğu için amcası İbn Hanefiyye onun vekilidir. Buradan hareketle Muhtâr es-Sekafî de dolaylı olarak Ali b. Hüseyin'e bağlı bir kişi olmaktadır. Bu nedenle Ca'fer b. Muhammed (İbn Nemâ) ile Muhammed Bâkır Meclisî, eserlerinde Muhtâr'ın hayatına genişçe yer vererek onu metheden anlatımları esas almışlardır. Günümüzde Şîî (özellikle İran ve Irak bölgesi) kimlikli müelliflerin Muhtâr ile ilgili yazdıkları eserlere bakılacak olursa, bu eserlerde Muhtâr'ın övüldüğü ve hâlis bir Ehl-i Beyt sevdalısı olarak vurgulandığı görülecektir. Ayrıca erken dönem Şîî eserlerinde Muhtâr'ı yeren ve öven rivâyetler bulunmasına

rağmen özellikle modern dönem çalışmaların onu yeren rivâyetlerin zayıflığını öven rivâyetlerin ise sahilhliğini vurguladıkları göze çarpmaktadır.

Şîî kimlikli müellifler Muhtâr'ın imâmet dışındaki görüşlerine kısmen de olsa değinmişlerdir. Misal vermek gerekirse Mes'ûdî, Keşşî, Meclisî, Kummî, Nevbahtî ve Neşvân el-Himyerî gibi isimler Muhtâr'ın nübüvvet iddiasına yer verip konu ile ilgili çeşitli rivâyetler aktarmışlardır. Muhtâr'ın bedâ görüşünde olması bağlamında ise sadece İbn A'sem'in *Kitâbü'l-Futûh* adlı eserinde Muhtâr adamlarına zafer vaad ettikten sonra Ra'd sûresi 39. ayeti okuduğu bilgisi yer almaktadır. Muhtâr'ın rec'at ile ilgili olan görüşüne ise yalnızca Zeydî âlim Neşvân el-Himyerî yer vermiştir.

Şîa tarihinde önemli bir yere sahip olan Muhtâr es-Sekafî, fikirleri ve görüşleri ile kendisinden sonraki döneme de etkide bulunmuştur. İlk defa üçüncü bir Ali oğlunun imâmetini savunan Muhtâr, bu davetiyle Şîa mezhebinde Keysânîyye fırkasının kurucusu olmuştur. Onun temellerini attığı hareket zamanla Şîa'nın sistemli ilk fırkası haline gelmiştir. Muhtâr kendi döneminde İbn Hanefîyye'nin salt imam ve mehdî olduğunu söylemekle yetinmiş, onun imam olduğuna dair herhangi bir delil (nas) ortaya koymamıştır. Bunun sebebi imâmetin Hz. Ali ve oğullarında bulunduğuna algısı olabilir. Ancak Muhtâr'dan sonra Keysânîyye fırkası mensupları çeşitli alt fırkalara ayrılmış ve İbn Hanefîyye'nin imâmetini delillendirmeye başlamışlardır. Onları bu duruma sevkeden âmil, büyük ihtimalle İbn Hanefîyye'nin dışında farklı kişilerin imamlığını (örneğin Ali b. Hüseyin) iddia eden gruplardır.

İslâm Mezhepler Tarihi'nde ilk olarak Muhtâr es-Sekafî'de karşımıza çıkan nübüvvet iddiası kendisinden sonra Keysânîyye fırkası ile irtibatlı kişilerde de benzer şekilde görülmüştür. Ayrıca nübüvvet iddiasında bulunan kişilerin bu iddialarını diğer İslâm beldelerine nazaran Kûfe'de dillendirmelerinin sebebi Muhtâr zamanından beri bölgenin bu tür inançlara merkez olmasıdır.

Tarihte ilk olarak Muhtâr es-Sekafî ile gündeme gelen bedâ kavramı, yaklaşık bir asır sonra Ebu'l-Hattâb el-Esedî zamanında görülmüştür. Muhtâr ve Ebu'l-Hattâb örneklerinde bedâ kavramı, mezkûr kişilerin verdikleri vaadlerin gerçekleşmemesi sonucu Allah'ın vaadinden döndüğü-görüş değıştirdiğı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Zira iki şahsın da nübüvvet iddiasında bulundukları düşünöldüğünde, taraftarlarına müjde kabilinden verdikleri vaadlerin gerçekleşmemesi sonucu bu yola başvurmaları kaçınılmazdır. Aynı kavram daha sonra on iki imam geleneğinin altıncı ve onuncu

imamlarının (Ca'fer es-Sâdık ve Ali el-Hâdî) oğulları ile ilgili imâmet meselelerinde de gündeme gelmiştir. Bu meyanda bedâ kavramı Muhtâr ve Ebu'l-Hattâb kullanımlarından farklı bir şekilde imâmet krizinin aşılması noktasında basamak olarak kullanılmış ve imâmet zinciri devam ettirilmeye çalışılmıştır.

İmamlarının hayatlarında gündeme gelen bedâ kavramı, Şîî/İmâmiyye fırkası kelamcılar tarafından lügavî alana çekilip zuhur anlamına geldiği ifade edilerek neshe benzetilmiş ve son kertede kişinin yaptığı ameller ile gidişatın değişmesi olarak ele alınmıştır. Netice itibarıyla Allah'ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarıyla yakından ilişkili olan bedâ konusunda mutlak bir kanaate varılamamış, dönemden döneme değişen bir bedâ akidesi olmuştur. Başlangıçta kendisine vahiy geldiğini ima eden Muhtâr tarafından sadır olan bu görüş, kabul ve tasvip edilme bakımından zor olduğu için Şîî/İmâmî çizgide farklı boyutlara çekilerek, daha ılımlı hale getirildiği söylenebilir.

Sebeiiyye fırkasının gaybet ve rec'at iddialarından farklı olarak ilk defa bir imamın yeryüzünde belirli bir vakte kadar gaybet ettiğini iddia edip ardından rec'at edeceğini söyleyenler Keysâniyye fırkası mensuplarıdır. Onların bu itikadlarına Muhtâr ve yakın adamları öncülük etmiştir. Keysâniyye fırkasında görülen gaybet-rec'at anlatımları kendisini aynı kalıp ve anlatımlar ile Gulât-ı Şîa, Zeydiyye ve İmâmiyye fırkalarında göstermiştir.

Son tahlilde Hz. Hüseyin'in intikamını alan ve dönemin iki büyük gücüne (Emevîler-Zübeyrîler) karşı elde ettiği siyasî başarılar ile nüfuzu artan Muhtâr es-Sekafî, imâmet ve bedâ konularında kendisinden sonraki Şîî düşünceye doğrudan etki etmiş, nübüvvet ve rec'at konularında ise kendisinden sonra gelen hareketler için bir arketip vazifesi görmüştür.

KAYNAKÇA

- Abbas, İhsan, *Dîvânü Küseyyir Azze*, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1391/1971.
- Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas, Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422/2001, I-IV.
- Aksu, Mehdi, *Marifet-i Âl-i Muhammed (İman, İlim, İrfan Okyanusu Ehlibeyt)*, İstanbul: Mir Yayınları, 2018.
- Aktepe, Orhan, "Kelâm İlmi Açısından Bedâ", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII, 23, (2011): 97-116.
- Akyüz, Vecdi, "Abdullah b. Utbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Alemî, Ziya Hüseyin, *Dîvânü's-Seyyid el-Himyerî*, Beyrut: Müessesetü'l-A'lâmî li'l-matbû'ât, 1420/1999.
- Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 3*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Askerî, Seyyid Murtazâ, *el-Bedâ*, Beyrut: y.y., t.y.
- Avcı, Casim, "Kûfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Aycan, İrfan, "Mugîre b. Şu'be", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, t.y.
- _____, *Usûlü'd-dîn*, İstanbul: Matba'atü'd-Devle, 1346/1928.
- Basrî, Ebû Mus'ab, *Advâü ale'l-fıraki'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kum: y.y., 1419/1999.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ ve Ömer Enîs et-Tabbâ, Beyrut: Müessesetü'l-Ma'arif, 1407/1987.
- _____, *Kitâbü'l-Cümel min ensâbi'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Zirikli, Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1417/1996, I-XIII.
- Benli, Yusuf, "Bedâ Kavramının Dinî Geçerliliğinin İspata Yönelik Köken ve Anlam Alanlarına İlişkin İmamî Yaklaşımlar (II)", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XIX, 4, (2006): 615-635.
- _____, "Bedâ" Fikrinin İmâmî-Şîî Literatüre Girişinin Tarihî Sürecine Değerlendirmeler -I- Reddiyeci Yaklaşımına Göre-, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVIII, 3, (2005): 211-226.
- Bozan, Metin, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Târihu's-Sağir*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406/1986, I-II.
- _____, *Târihu'l-kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvî, Haydarâbâd: Dârü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniyye, t.y., I-IX.
- Bulut, Halil İbrahim, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbü'l-Hayevân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mısır: Mektebetü Mustafa el-Albanî, 1384/1965, I-VIII.

- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcü'l-lüğa ve sıhâtü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafur Attâr, Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-melayîn, 1404/1984, I-VI.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Mu'cemü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk Minşâvî, Kahire: Dârü'l-Fazîle, t.y.
- Cüzcânî, Ebû İshak İbrahim b. Ya'kûb, *Ahvâlü'r-ricâl*, thk. Abdülalîm Abdülazim el-Bestevî, Pakistan: y.y., t.y.
- Çakan, İsmail Lütfî, "Abdullah b. Abbas", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay, 2012.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbârü't-tivâl*, thk. Abdülmün'im Âmir, Kahire: y.y., t.y.
- Düceylî, Ahmed, *el-Muhtâr es-Sekafî*, Necef: Matba'atü'n-Necef, 1374/1954.
- Ebû Zehre, Muhammed, *Muhâdarât fî târihi'l-mezâhibi'l-fıkhiyye*, Medine: Matbaatü'l-Medenî, t.y.
- _____, *Târihu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fî's-siyâse ve'l-akâid ve târihu'l-mezâhibü'l-fıkhiyye*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, t.y.
- Emîn, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1355/1936, III.
- Erdekânî, Ebu'l-Fâzıl Razavî, *Sevretü'l-Muhtâr*, Tahran: Şirketü't-tabâ'ati ve'n-neşrû'd-düvelî, 1432/2011.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Erul, Bünyamin, "Semüre b. Cündeb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- _____, "Zeyd b. Erkam", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1369/1950.
- Fahrî, Ali b. Muhammed b. Abdullah, *Telhîsü'l-Beyân fî zikri fıraki ehli'l-edyân*, thk. Reşîd el-Hayyûn, Beyrut: Medârik, 1432/2011.
- Fesevî, Ya'kub b. Süfyân, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410/1990, I-IV.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "İlk Şii Olaylar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, (1983): 335-352.
- _____, *İmâmiyye Şîası (Câferiyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişimi ve Görüşleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1984.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Mısır: Hey'etü'l-Mısriyye, 1400/1980, I-IV.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- Gümüsoğlu, Hasan, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- _____, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.
- Güneş, Hüseyin, "Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı" (doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

- Ğizzî, Sâlim Lezîz Vâli, *Şahsiyyetü'l-Muhtâr es-Sekafî 'inde'l-müerrihîne'l-kudemâ*, Kerbelâ: Mektebetü'l-atabe, 1436/2015.
- Hakyemez, Cemil, "Bedâ Düşüncesi ve Şif İmâmet Tartışmalarındaki Yeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, 10, (2006): 29-49.
- _____, "Mehdi Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, 5, (2004): 127-144.
- _____, "On İkinci İmam'ın Gaybeti Fikrinin Ortaya Çıkışı", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, VIII, 3, (2008): 9-22.
- _____, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gâib On İkinci İmam*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Halife b. Hayyât, *Kitâbü't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Bağdat: y.y., 1387/1967.
- _____, *et-Târih*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Riyad: Dâru Tayyibe, 1405/1985.
- Hamd, Abdülkâdir Şeybe, *el-Edyân ve'l-firak ve'l-mezâhibü'l-muâsıra*, Riyad: y.y., 1433/2012.
- Harbûtlî, Ali Hüsni, *Hareketü'l-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî fi'l-Kûfe*, Kahire: Mektebetü Mısır, 1963.
- Hasenî, Hâşim Ma'rûf, *el-İntifâdâtü's-Şî'iyye abre't-târih*, Beyrut: Dâru't-Ta'ârif li'l-matbû'ât, 1410/1990.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân, Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1403/1983, I-II.
- Hatîb, Safâ Ahmed, *Devletü'l-Muhtârî's-Sekafî*, Dârü'l-Ulûm, 1427/2006.
- Hıfni, Abdülmünim, *Mevsû'atü'l-firak ve'l-cemâ'ât ve'l-mezâhibü'l-İslâmiyye*, Kahire: Dârü'l-İrşâd, 1413/1993.
- Hillî, Bâsım, *el-Muhtâr es-Sekafî fi mizânî'l-cerh ve't-ta'dil inde'l-ferikayn*, Dârü'l-Vâris, 1438/2017.
- Hillî, Ca'fer b. Muhammed, *Zevbü'n-nüdâri fi şerhi's-sâr*, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1416/1995.
- Hillî, İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsatü'l-akvâl fi ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Cevâd el-Kayyumî, Kum: Neşri'l-Fukâha, 1431/2010.
- Huî, Seyyid Ebu'l-Kâsım, *Mu'cemü ricâli'l-hadîs tafsîlû tabakâtî'r-ruvât*, Necef: Mektebetü'l-İmam el-Hûî, t.y., I-XXIV.
- Irakî, Ebu Muhammed Osman b. Abdullah, *el-Fıraku'l-müfterika beyne ehli'z-zeyğ ve'z-zendeka*, nşr. Yaşar Kutluay, Ankara: Nur Matbaası, 1961.
- Ivâcî, Gâlib b. Ali, *Fırakun muâsıratun tentesibu ile'l-İslâm ve beyânu mevkıfî'l-İslâmî minhâ*, Cidde: el-Mektebetü'l-Asriyyetü'z-Zehebiyye, 1422/2001.
- İbn A'sem el-Kûfî, Ahmed, *Kitâbü'l-Futûh*, thk. Ali Şîrî, Beyrut: Dârü'l-Advâ, 1411/1991, I-VIII.
- İbn Abdülber, Cemâlüddin Yûsuf, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Âdil Mürşid, Ammân: Dârü'l-a'lâm, 1423/2002.
- İbn Abdürabbih, Şihâbüddin Ahmed, *el-İkdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeiha, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983, I-IX.

- İbn Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk), Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali, *el-İ'tikadât*, thk. İsam Abdüsseyyid, Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li elfiyeti's-şeyhi'l-Müfid, 1413/1993.
- _____, *et-Tevhîd*, thk. Hâşim el-Hüseynî et-Tahrânî, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1430/2009.
- _____, *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1429/2008, I-II.
- İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dil*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1372/1953, I-IX.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâr Hecer, 1429/2008, I-XVI.
- _____, *Lisânü'l-Mîzân*, nşr. Selman Abdülfettâh Ebû Ğudde, Beyrut: Mektebetü'l-matbu'ati'l-İslâmiyye, 1423/2002, I-X.
- _____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybek ve Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995, I-IV.
- İbn Haldûn, Velîyüddîn Abdurrahman, *Târîhu İbn Haldûn*, thk. Halil Şehade, Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1431/2001, I-VIII.
- İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâi'z-zamân*, thk. İbn Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978, I-VIII.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasr ve Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1416/1996, I-V.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, thk. Seyyid Aziz Bek v.dğr., Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1407/1987.
- _____, *Kitâbü's-Sikât*, nşr. Muhammed Abdülmuîd Han, Haydarâbâd: Dârü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniyye, 1393/1973, I-X.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Cîze: Dâr Hecer, 1417-1997, I-XXI.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1412/1992.
- _____, *Uyûnü'l-ahbâr*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1342/1965, I-IV.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn, *Lisânü'l-Arab*, Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, t.y., I-VI.
- İbn Miskeveyh, Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-ümem*, thk. Ebu'l-Kâsım İmamî, Tahran: Dâru Sürûş, 1422/2001, I-VIII.
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Nurettin İtr, Dımaşk: Dârü'l-Mülâh, 1398/1978, I-II.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001, I-XI.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992, I-XIX.

- İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987, I-XI.
- _____, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmet Abdülmevcud, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y., I-VIII.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmut el-Arnaût, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986, I-X.
- İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ, *Kitâbü'l-Münve ve'l-emel fî şerhi'l-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr, Beyrut: Dârü'l-Fikir, t.y.
- İhsâî, Ahmed b. Zeyneddin, *er-Rec'at*, Beyrut: Müessesetü Fikru'l-evhad, 1427/2006.
- İlhan, Avni, "Bedâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- _____, "Şîa'da Usulü'd-Din", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (13-15 Şubat 1993: İstanbul), (1993): 409-433.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin, *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut: Müessesetü'l-a'lamî li'l-matbu'ât, 1427/2006.
- İsferâyîni, Ebu'l-Muzaffer Şehfûr b. Tâhir, *et-Tabsîr fî'd-dîn ve'temyîzi'l-fırkati'n-nâciye 'ani'l-fıraki'l-hâlikîn*, thk. Kemâl Yusûf el-Hût, Beyrut: Âlemi'l-Kutub, 1403/1983.
- İşkenânî, İbrahim, *et-Teşeyyu' neş'eten ve tetavvuran*, Kuveyt: y.y., 1399/1979.
- Kâdî, Vedâd, *el-Keysâniyye fî't-târîh ve'l-edeb*, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1974.
- Kalhâtî, Muhammed b. Saîd Ezdî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyide İsmâil Kâşif, Ummân: Külliyyetü'l-benât, 1400/1980, I-II.
- Kandemir, Yaşar, "Şa'bî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Kâzımî, Abdünnebî, *Tekmiletü'r-ricâl*, thk. Seyyid Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, Mehr: Envârü'l-Hüdâ, 1425/2010, I-III.
- Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz, *Ricâlü'l-Keşşî*, thk. Seyyid Ahmed el-Hüseynî, Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî li'l-matbu'ât, 1430/2009.
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Zeynelâbidîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Kocadağ, Yaşar, "Keysâniyye'nin Doğuşu, Gelişimi ve Düşünceleri", (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).
- Koçkuzu, Ali Osman, "Ebu't-Tufeyl", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Köse, Saffet, "Zeyd b. Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Kummî, Ebu'l-Halef Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Makâlât*, nşr. Muhammed Cevad Meşkûr, Tahran: y.y. 1341/1963.
- Kurnaz, Yasin, "Muhtâr b. Ebî Ubeyd Es-Sekâfi'nin Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri (1/622-67/687)" (doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Sakîf (Benî Sakîf)", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb, *Usûlü'l-Kâfî*, Beyrut: Dârü'l-Murtazâ, 1426/2005, I-II.
- Mağribî, Ali Abdülfettâh, *el-Fıraku'l-kelâmiyyetü'l-İslâmiyye*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1415/1995.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, *Kitâbü'l-Bed ve't-târih*, Arış: Mektebetü's-Sekâfeti'd-diniyye, t.y., I-VI.
- Malatî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbîh ve'r-red 'âlâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bid'a*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Kahire: Mektebetü Medbulî, 1413/1993.
- Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihâru'l-envârî'l-câmi'a li-düreri ahhâri'l-e'immeti'l-ethâr*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1403/1983, I-CX.
- Mehdî, Sihâm, *Sevretü'l-Muhtâr es-Sekâfî*, Beyrut: Dârü'l-İrşâd, 1435/2014.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *Mürücü'z-zeheb ve me'adinü'l-cevher*, thk. Kemal Hasan Mer'î, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005, I-IV.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983, I-XXXV.
- Muhammed b. Habîb, Ebu Ca'fer, *Kitâbü'l-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstädt, Beyrut: Dârü'l-Afâki'l-cedîde, t.y.
- Muhsin, Ali Âli, *İsbâtü'r-Rec'at*, Dâru Meş'ar, 1429/2008.
- Muzaffer, Muhammed Rızâ, *Akâidü'l-İmâmiyye*, Necef: y.y., 1370/1951.
- Müberred, Muhammed b. Yezid, *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997, I-IV.
- Müderrişî, Seyyid Muhammed Takî, *et-Târihü'l-İslâmî -dürûs ve iber-* Beyrut: Merkezü'l-asrî li's-sekâfeti ve'n-neşr, 1435/2014.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, Riyâd: Beytül-efkârî'd-devliyye, 1419/1998.
- Nâşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed, *Mesâ'ilü'l-imâme ve muktetafât mine'l-Kitâbi'l-avsât fî'l-makâlât*, thk. Joseph van Ess, Beyrut: y.y., 1390/1971.
- Necefi, Hüseyin b. Seyyid Ahmed el-Burâki, *Târihu'l-Kûfe*, Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1388/1968.
- Neşvân el-Himyerî, Ebû Said, *el-Hürü'l-'în*, thk. Kemâl Mustafa, Beyrut: Mektebetü'l-Yemeniyye, 1406/1985.
- Nevbahtî, Ebu Muhammed el-Hasen b. Mûsâ, *Fıraku's-Şî'a*, Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 1433/2012.
- Neysâbü'rî, Ebu Mansur İsmail es-Sâlebî, *Simâru'l-kulûb fî'l-müdâfî ve'l-mensûb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, thk. Müfid Kumeiha, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1423/2004, I-XXXIII.
- Onat, Hasan, *Emevîler Dönemi Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.

- Önkal, Ahmet, "Ahnef b. Kays", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- Öz, Mustafa, "Muhammed b. Hanefiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.
- _____, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- _____, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Öz, Şaban, *Sahâbe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *İ'tikâdâtü fırakı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*, thk. Ali Sâmî en-Neşşâr, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 1356/1938.
- _____, *Muhassalü efkâri'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn mine'l-ulemâ ve'l-hükemâ ve'l-mütekellimîn*, thk. Taha Abdürreâûf Sa'd, Kahire: Mektebetü'l-külliyeti'l-ezheriyye, t.y.
- Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek, *eş-Şu'ûr bi'l-ûr*, thk. Abdürrezzak Hüseyin, Amman: Dârü'l-Ammâr, 1409/1988.
- _____, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmet Arnaût ve Türkî Mustafa, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420/2000, I-XXIX.
- Seksekî, Ebu'l-Fazl Abbas b. Mansûr, *el-Burhân fî ma'rifeti akâidi ehli'l-edyân*, thk. Bassâm Ali Selâme el-Ammûş, Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1417/1996.
- Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Haydarâbâd: y.y., 1397/1977, I-XIII.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Sübhanî, Ca'fer, *Buhûs fî'l-milel ve'n-nihal*, Kum: Müessesetü'l-İmâm Sâdık, 1428/2007, I-VII.
- _____, *el-Bedâ fî dav'i'l-kitâb ve's-sünne*, Beyrut: Dârü'l-Advâ, 1408/1988.
- _____, *el-Mezâhibü'l-İslâmiyye*, Beyrut: Dârü'l-Velâ, 1426/2005.
- _____, *Resâil ve Makâlât*, Kum: Müessesetü'l-İmâm Sâdık, 1425/2004, I-VII.
- Süyûtî, Celaleddîn Abdurrahman, *Târîhu'l-hulefâ*, Katar: Vizâretü'l-evkâf ve's-şuuni'l-İslâmiyye, 1434/2013.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ahmed Fehmî Muhammed, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1413/1992, I-III.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *Evâ'ilü'l-makâlât*, thk. İbrahim el-Ensârî, Mehr: el-Mu'temeru'l-Âlemî li elfiyeti's-şeyhi'l-Müfid, 1413/1993.
- _____, *Tashîhu İ'tikâdâtü'l-imâmiyye*, thk. Hüseyin Dergâhi, Mehr: el-Mu'temeru'l-Âlemî li elfiyeti's-şeyhi'l-Müfid, 1413/1993.
- Şîrâzî, Seyyid Muhammed el-Hüseynî, *eş-Şîa ve't-teşeyyu'*, Beyrut: Mektebetü'l-emîn, 1423/2003.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, t.y., I-XI.
- Teftâzânî, Sa'deddîn, *Şerhu'l-Makâsıd*, thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1419/1998, I-V.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, 1397/1977, I-V.

- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Tucker, William F, “Âsiler ve Gnostikler: el-Muğîre İbn Sa‘id ve Muğîriyye”, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* (AÜİF), 5, (1992): 203-216.
- _____, “Beyan b. Sem‘an ve Beyâniyye: Emevî Irak’ının Şî‘ Aşırıları”, çev. Yusuf Benli, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, III, 1, (2003): 217-232.
- _____, “Ebû Mansûr el-‘İclî ve Mansûriyye”, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* (AÜİF), 5, (1982): 217-229.
- Tûsî, Ebû Ca‘fer Muhammed, *İhtiyâru ma‘rifeti’r-ricâl el-ma‘ruf bi ricâli’l-Keşşî*, thk. Cevad el-Kayyumî el-İsfehânî, Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1427/2006.
- _____, *Kitâbü’l-Ğaybe*, thk. İbâdullah Tahrânî ve Ali Ahmed en-Nâsîh, Kum: Müessesetü’l-Ma‘arifî’l-İslâmiyye, 1411/2008.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Varol, Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, İstanbul: Şamil Yayıncılık, t.y.
- Vloten, Gerlof Van, *Aran Hâkimiyeti, Şîa ve Mesih Akideleri*, çev. Mehmed Said Hatiboğlu, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Ya‘kûbî, Ahmed b. İshak, *Târihu’l-Ya‘kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ, Beyrut: Şirketü’l-a‘lâmi li’l-matbû‘ât, 1431/2010, I-II.
- Yaşaroğlu, Hasan, “*Muhtar es-Saka‘î*” (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991).
- Yemenî, Ebû Muhammed, *Akâidü’s-selâse ve’s-sebîn fırka*, thk. Muhammed b. Abdullah Zirbân el-Ğamidi, Medine: Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-hikem, 1422/2001, I-II.
- Zahîr, İhsan İlahî, *eş-Şîa ve’t-teşeyyu‘*, Riyad: Dârü’s-Selâm, 1415/1995.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *el-İber fî haberi men ğaber*, thk. Ebû Hâcer M. Said b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1405/1985, I-IV.
- _____, *Mizânü’l-i‘tidâl fî nakdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: Dârü’l-Ma‘ârif, t.y., I-IV.
- _____, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1417/1996, I-XXV.
- _____, *Târihu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-â‘lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1410/1990, I-LIII.
- Zencânî, Seyyid İbrahim el-Mûsevî, *Akâidü’l-İmâmiyyeti’l-isnâ aşeriyye*, Kum: İntişârâtü Hazreti Mehdî, 1402/1982, I-II.
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A‘lâm Kâmûsü terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-Arab ve’l-müsta‘rebîn ve’l-müsteşrikîn*, Beyrut: Dârü’l-İlmi’l-Melayîn, 1423/2002, I-VIII.

EKLER

EK-1: MUHTÂR ES-SEKAFÎ'NİN SECÎLERİNDEN BAZILARI

- مِنْ الْمُخْتَارِ إِلَى الْأَخْنَفِ بْنِ قَيْسٍ وَمَنْ قَبْلَهُ ، فَسَلِّمْ أَنْتُمْ ، أَمَّا بَعْدُ فَوَيْلٌ أُمَّ رَبِيعَةَ مِنْ مُضَرَ ، وَإِنْ الْأَخْنَفِ يُورِدُ قَوْمَهُ سَقَرًا ، حَيْثُ لَا يَسْتَطِيعُ لَهُمُ الصَّدَرُ ، وَإِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ مَا قَدْ خُطَّ فِي الْقَدَرِ.⁶⁹⁸
- أَمَّا وَالَّذِي أَنْزَلَ الْقُرْآنَ ، وَشَرَعَ الْأَدْيَانَ ، وَكَرِهَ الْعَصِيَانَ ، لِأَقْتُلَنَّ الْبَغَاةَ مِنْ أَزْدَعَمَانَ ، وَمَذْحِجَ وَهْمَدَانَ ، وَنَهْدَ وَخَوْلَانَ ، وَبَكْرَ وَهَزَانَ ، وَثَعْلَ وَبُهَانَ ، وَعَبَسَ وَذُبْيَانَ ، وَقَيْسَ عَيْلَانَ.⁶⁹⁹
- وَحَقَّ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ، الْعَلِيِّ الْعَظِيمُ ، الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ، الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ، لِأَعْرُكَنَّ عَزَّكَ الْأَدِيمَ أَشْرَافَ بَنِي تَيْمٍ.⁷⁰⁰
- وَاللَّهُ لَا عُلُوتَ مِنْبَرًا بَعْدَ مِنْبَرِ ، وَلَا أَفْلَنَ عَسْكَرًا بَعْدَ عَسْكَرِ ، وَلَا تُخِيفَنَّ أَهْلَ الْحَرَمَيْنِ ، وَلَا ذَعَرَنَّ أَهْلَ الْمَشْرِقَيْنِ وَالْمَغْرِبَيْنِ ، وَإِنَّ خَبْرِي لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ.⁷⁰¹
- أَمَّا وَمِنْ شَيْءِ السَّحَابِ ، الشَّدِيدِ الْعِقَابِ ، السَّرِيعِ الْحِسَابِ ، الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ ، الْقَدِيرِ الْغَلَّابِ ، لِأَنْبِشَنَّ قَبْرَ ابْنِ شِهَابٍ الْمُفْتَرِي الْكَذَّابِ ، الْجَرِيمِ الْمُرْتَابِ ، ثُمَّ وَرَبِّ الْعَالَمِينَ ، وَرَبِّ الْبِلَادِ الْأَمِينِ ، لِأَقْتُلَنَّ الشَّاعِرَ الْمَهِينِ ، وَرَاجَزَ الْمَارِقِينَ ، وَأَوْلِيَاءَ الْكَافِرِينَ ، وَأَعْوَانَ الظَّالِمِينَ ، وَإِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ ، الَّذِي اجْتَمَعُوا عَلَى الْأَبَاطِيلِ ، وَتَقَوَّلُوا عَلَى الْأَقَاوِيلِ ، وَلَيْسَ خَطَايِي إِلَّا لَذَوِي الْأَخْلَاقِ الْحَمِيدَةِ ، وَالْأَفْعَالِ السَّدِيدَةِ ، وَالْآرَاءِ الْعَتِيدَةِ ، وَالنَّفُوسِ السَّعِيدَةِ.⁷⁰²
- إِنِّي أَجِدُ فِي مُحْكَمِ الْكِتَابِ ، وَفِي الْيَقِينِ وَالصَّوَابِ ، أَنَّ اللَّهَ مِمْدُكُم بِمَلَائِكَةِ غَضَابٍ ، تَأْتِي فِي صُورِ الْحَمَامِ دُونَ السَّحَابِ.⁷⁰³
- أَمَّا وَرَبُّ الْبَحَارِ ، وَالنَّخْلِ وَالْأَشْجَارِ ، وَالْمَهَامَةِ وَالْقَفَّارِ ، وَالْمَلَائِكَةِ الْأَبْرَارِ ، وَالْمُصْطَفِينَ الْأَخْيَارِ ، لِأَقْتُلَنَّ كُلَّ جَبَّارٍ ، بِكُلِّ لَدُنْ خَطَّارٍ ، وَمَهْنَدٍ بَتَّارٍ فِي جَمْعٍ مِنَ الْأَنْصَارِ ، لِيَسُوا بِمِيلِ أَغْمَارٍ ، وَلَا بَعْزِ أَشْرَارٍ ، حَتَّى إِذَا أَقَمْتَ عَمُودَ الدِّينِ وَرَأَبْتَ شَعْبَ صَدْعِ الْمُؤْمِنِينَ ، وَشَفَيْتَ غَلِيلَ صَدُورِ الْمُسْلِمِينَ وَأَدْرَكْتَ بَثْرَ النَّبِيِّينَ (أَبْنَاءَ النَّبِيِّينَ).⁷⁰⁴
- الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَنِي بَصِيرًا ، وَنَوَّرَ قَلْبِي تَنْوِيرًا ، وَاللَّهُ لَا حَرَقَنَّ بِالْمَصْرِ دُورًا ، وَلَا أَنْبِشَنَّ بِهَا قُبُورًا ، وَلَا تُشْفِيَنَّ مِنْهَا صُدُورًا ، وَكَفَى بِاللَّهِ هَادِيًا وَنَصِيرًا.⁷⁰⁵

⁶⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 30.

⁶⁹⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 51.

⁷⁰⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 51.

⁷⁰¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 376.

⁷⁰² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 52.

⁷⁰³ Sâlebî, *Simâri' l-kulûb*, s. 82.

⁷⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 30; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 381.

⁷⁰⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 52.

- برب الحرم ، والبيت المحرم ، والركن المكرم ، والمسجد المعظم ، وحق ذي القلم ، لِيُرْفَعَنَّ لِي عِلْمٌ ، من هنا إلى
إِصْمَ ، ثم إلى أكناف ذى سَلَمٍ.⁷⁰⁶

- يا أهل الشام أنا المختار بن أبي عبيد ، أنا الكرّار غير الفرّار ، أنا المُقَدِّم غير المُخَجِّم ، إلَيَّ يا أهل الحِفاظ وحُماة
الأدبار.⁷⁰⁷

- عدوا لَغُزَيْكُمْ أكثر من عَشْرٍ ، وأقلّ من شهر ، فليأتَيْكُمْ نبأ هِثْرٍ ، وطعن نتر ، وضرب هَبْرٍ ، وقتل جَمٍّ ، وأمر قد
حَمَّ.⁷⁰⁸

- أما ورب السماء والماء ورب الضياء والظلماء ! لتنزل نار من السماء ، حمراء دهماء سحماء ، فلتحرقن في دار
أسماء.⁷⁰⁹

- والله لأقتلن رجلاً عظيم القَدَمَيْنِ ، غائر العينين ، مُشرف الحاجبين ، أُسِرُّ بقتله المؤمنين والملائكة المقرَّبين.⁷¹⁰
- أما بعد ، فالحمد لله الذى طلب لك بالأوتار ، وأخذ لك بالثأر من الأشرار وأبناء الفجار ، فقتلهم في كل فج بقهر
، وغرقهم في كل بحر ونهر ، فشفى بذلك قلوب المؤمنين ، وأقربه عيون المسلمين ، وأهلك الخلين الفاسقين ، وأولاد
القاسطين ، فأبادهم رب العباد أجمعين ، فنزل بهم ما نزل بشمود وعاد ، وغرقهم تغريق فرعون ذي الأوتاد ، الذين
طغوا في البلاد ، فأكثروا فيها الفساد ، قد قتلوا أشر قتلة ، ومثل بأشرافهم أقبح مثلة ، فاحمد الله أيها المهدي على
ما أتاك ، واشكره على ما أعتاك ، وأنعم عليك وأولاك.⁷¹¹

⁷⁰⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 52.

⁷⁰⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379.

⁷⁰⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 381; Taberî, *Târîh*, V, 605-606.

⁷⁰⁹ İbn A'sem, *Kitâbü 'l-Futûh*, VI, 254.

⁷¹⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 406.

⁷¹¹ İbn A'sem, *Kitâbü 'l-Futûh*, VI, 283.

RESİMLER

Resim 1. Kûfe Mescidi ve Türbelerin Genel Fotoğrafı (1).

Resim 2. Kûfe Mescidi ve Türbelerin Genel Fotoğrafı (2).

Resim 5. Muhtâr es-Sekafî'nin Kabri (2).

Resim 6. Muhtâr es-Sekafî'nin Kabrinin İçi.

(Resimler, <http://masjed-alkufa.net/> sitesinden temin edilmiştir. Erişim tarihi: 20 Şubat 2019.)

ÖZGEÇMİŞ

1993 yılında Bursa’da doğdu. 2011 yılında Bursa Nilüfer Anadolu İmam Hatip Lisesi’nden, 2016 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri yüksek lisans programına yerleşti. 2017 yılında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi’ne Araştırma Görevlisi olarak atandı.

